

61026

-8-

Жар. 279 - А
Байқұлланы Даут

Д ЖАЗҒАНДАРЫНЫ САЙЛАМАЛАРЫ



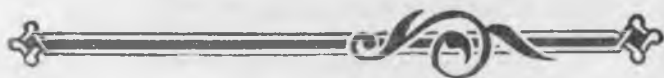


Байбуланы Даут

Г. РУЧАТОВО-ЧЕРКЕССКИЯ РЕСПУБЛИКА
УНИВЕРСИТЕТИ ИЛИМУ И АКАДЕМИЯ
ДЕПОЗИТАРИИ

Д

ЖАЗГЪАНЛАРЫНЫ
САЙЛАМАЛАРЫ



КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК—1959



Д Ж Ы Р Л А Б Л А Н А З М У Л А

ЛЕНИНСИЗ, ЛЕНИННИ ДЖОЛУ БЛА

Ёхдемлениб барабыз
Сен кёргюзген джол бла,
Джанъы дунья кьурарбыз
Кёб бирлешген кьол бла.

Ишни бирден алгъанлай
Къаршчылыкъны чачабыз,
Анъа кючню салгъанлай
Кенъ джолланы ачабыз.

Бегитиб колхозланы
Мюлклерин кергенбиз,
Юч джюз минъ тракторну
Эллилеге бергенбиз.

Класс джау ну тылпыуу
Тамагъына джетгенди,
Бите барад солууу
Джашар кюню кетгенди.

Къаршчылыкъгъа ал бермей
Чабханланы тыябыз,
Большевикча биз эрлай
Къабларына джыябыз.

Сууда, джерде, хауда
Биз кайгысыз джюрюбюз,
Айырмай барында,
Бек жарыкды келюбюз.

Осиятларынъ джашауда
Бары толуб барады,
Элде колхоз кзурауда
Баш орунну алады.

Дунья эки белюнюб,
Кюреш кызыу болганды,
Ишле ачык кёрюнюб,
Халк кюзгалыб калганды.

Сени койган осиятынъ
Джол башчылык береди,
Хар бир иште муратынъ
Джуртубузну кереди.

Ехдемлениб барабыз
Сен кергюзген джол бла,
Джанъы дунья кзурарбыз
Кёб бирлешген кюл бла.

1934 дж.

ДЖЫЙЫРМА

Кзуанч джыйырма,
Насыб джыйырма,
Комсомол бирликде кятханлы,
Эркин джолунда,
Сталин кюлунда
Аланы эркелеб тутханлы.

Север полюсда,
Кызыл флотда
Кесин танытханлы комсомол.
Узак учууда
Джолла ачууда
Джуртун жарытханды комсомол.

Къатдырыб белин,
Джибериб кёлюн
Сталинчи ёмюрге ёсгенди,
Ётгюр ишинде,
Уллу кючюнде
Джыйырма джылына джетгенди.

Ол билим алды,
Къурчдан налланды,
Ленинский байракъны тубюнде,
Ата джуртуна,
Ана джуртуна
Къурч къалад джетишген кюнюнде.

Сыйларын кёрюб,
Миик кёлтюрюб
Аланы Ленин юретгенди,
Хар атламына,
Къалмай барына
Сталинибиз джол кёргюзтгенди.

Джарыкъ кёллери,
Джаш джюреклери
Учунады кызыл байракъда,
Сау дунья таныйд,
Ол кюнча джарыйд
Сёнъмезлик ленинский чыракъда.

Ала ёселле,
Эм кюрешелле,
Джарыкъ кюнню сукъланч танъында,
Билим синъдириб,
Кенъ джолгъа салыб,
Ленинский тёлюню барында.

ОРДЖОНИКИДЗЕГЕ

Эртден, алты сагъат алты минутда,
Радио сёлешеди бушуулануб,
Адам улу тынъылайды къайгъылануб:
„Бюгюлмеген къурч большевик аушханд.

Джашаууну арт минутун таусханд —
Деген сёзге джюрегим инанмайды,
Анъа ёлюм джокъду, ол ёлмегенди,
Ол джашайды, бизни бла биргеди,
Хар бир ишни эшитеди, кёреди.
Ол Сталинни джаны кибик тенъи эди,
Хар ише бююлмез нёгери эди.
Джуртну ол машиналагъа бургъанды,
Уллу индустриябызны кьургъанды.
Джашауунда бир джерге да майрышмай,
Ленинни кьурч джолларындан тайышмай,
Ёмюрюн кьурчландырыб джибергенди,
Коммунизм джолла ючюн кюрешиб,
Кёб кыйынлыкъ, кёб азабла кёргенди,
Ленин бла, Сталин бла бирлешиб.
Джаллауьчулагъа от ачыб, къаджыкъмай,
Троцкистлени — зинovieвчилени
Бир тюрлю ишлерин да кёрюб болмай,
Барын уатыб, джуабларын бергенди,
Уллу революцияны кюнюнде,
Кызыл къанла акъгъан заман Рессейде,
Эсибиздеди энгда кетмегенди,
Кьурч Орджоникдзе ол заманда
Башчылыкъ этгени уруш боранлада.
Кьолуна кылкъыяр кылычын алыб,
Баргъан, келген джеринде сайланыб,
Къан тёкгенди, эркинлик кьурар ючюн.
Бир джерде да артха салмай кючюн,
Кавказ этекледе, хар къалайда,
Болгъан джеринде алчылыкъны тутханды.
Акъ аскерлени барын кулаклары,
Ёмюрю тирилмезча уатханды.
Тырнагъындан тёббесине дери,
Кючюн революциягъа бергенди,
Эс джыйгъанындан бююннъе дери,
Коммунизм ючюн кюрешгенди,
Алай бла хар ишин бегитгенди,
Анъа киши ёлгенди демезча,
Аны джанъыз бир кесеги кетгенди,
Бизни бла саламлашыб къайтмазча.

Февраль, 1937 лж.

ДЖАШНАЙДЫЛА

Джашнайла, бютеу таула кёгерелле,
Сюйюнелле учхан къанатлыла.
Къалай сюйюмлю уралла джелле,
Согъулалла, джуртда джарыкъ джырла.

Кюн алтын таякъларын джибереди,
Кёрюрге джюреги ташыгъанча.
Булут да джылы джаумун иеди,
Джерни джашнарына ашыкъгъанча.

Совет джуртда, сахарлада, эллед
Сайлау джорукъ хауача айланад,
Бу насыблы джюреклед, кёллед
Сюзюлюб, махдаулула сайланад.

Эркин джашау къолубузгъа тюшгенди,
Кюнден да кёб кере джарыкъды ол,
Аллай кюнде джашайды бу джурт энди,
Ёмюрю да джашнаб барлыкъды ол.

Солургъа, окъургъа, ишлерге эркинли,
Сталинчи сайлау законлубуз биз,
Саулай джерни алтыдан бири тенъли
Болуб, ол закон бла ишлейбиз биз.

Къалайгъа сюйсенъ да бар да къара,
Анъа синъенди халкъны джюреги,
Класс джаулану ура, джюреклерин джара,
Толады халкъны излеген кереги.

Бизни бу насыблы джашау гъа элтген
Джарыкъ кюнню къуанч танъы атханлай,
Сыйы уллу эркинликни кёргюзген,
Джарыкъ джуртда, джулдузча джаннъанлай.

Къурчдан да кёб кере къаты Сталинни
Къолу бла ол закон джазылгъанды.
Учу джокъду бизге джол берилгенни,
Бу ёсюмле, бу хорламла анданды.

Джашнайла, бютеу таула кегерелле,
Сюйюнелле учхан кванатлыла,
Къалай сюйюмлю уралла джелле,
Согъулалла джуртда жарыкъ джырла.

1938 дж., майда.

КЪАНЛЫ ЫЙЫХ КЮН

Минь тогъуз джюз бешинчи джылда,
Ма бюгюн кюнледе январь айда,
Петербургну ишчилери джыйылыб,
Хазна къалмай бары ишден тыйылыб...
Анда восстание этиб иш ташлалла,
Революция отла чагъыб башлалла.
Джюреклерин бир-бирине ачдыла,
Ичлеринде къайгъыларын чачдыла.
Къолларында кереклерин ата элле,
Барысы да бирча былай айта элле:
„Берилген джал къарныбызгъа болмайды,
Сабийлерибиз „ётмек“ деб къоймайды.
Иш кюнюбюз да бек узун болгъанды,
Кёзлерибиз тамам къандан толгъанды.
Оноучула да адамча кёрмейле,
Сёлешсек да ала джуаб бермейле.
Бу халда биз джашаялмайбыз!
Ол себебден бюгюн ишни ташлайыкъ,
Хар заводда восстаниени башлайыкъ!
Ишибизни къолубузгъа алайыкъ!
Биз ким болгъаныбызны ала да билсинле,
Ала бизни адам кибик кёрсюнле!
Алай бла кенъ дуньягъа чыгъайыкъ,
Бу джашауну элтиб кёрге тыгъайыкъ!
Бюгюн кюн джанны артха чыртда салмай,
Къан тегюуде бюгюн кюнню салайыкъ“
Шпион бабас ол джерде болгъанды,
Джюрегине аман акъыл алгъанды.
Аланы айтхан сёзлерине тынъылаб,
Ишни бирин къоймай барын анъылаб,
Ол сагъатда тамам эсин ташлайды,
Ишчилеге былай айтыб башлайды:
„Уллу падчах сизни сыйлы кёрлюкдю,

Ишибизге тамам акъыл бёллюкдю
Мен билеме аны не халисин,
Тилегенни къуандырад барысын.
Ол сизни джашауугъузну билмейди,
Аман джашарыгъыгъызыны да суймейди,
Ол аны билсе чабыб сизге келмезмеди?
Сизни джашауугъузгъа акъыл бёлмезмеди?
Айхай-айхай бек разы болуб келир эди,
Айтханыгъызгъа акъыл бёлюр эди.
Терсликлени чиновникле этелле,
Ала падчахны да алдаб кетелле.
Энди ишни таб джерине къарайыкъ,
Джоругъу бла падчахха барайыкъ,
Ёкюлме сизге сиз айтханны этейим,
Бусагъатдан ол падчахха кетейим,
Ишигизни бирем-бирем айтайым,
Мычымай дагъы да сизге къайтайым.
Бу джол бла сизге джашау салайым
Бу затха падчахдан буйрукъ алайым!
Сиз да мычымай ызымдан келисиз.
Тилек къагъытны кесигиз берирсиз".
Былай бла бабас алгъа келгенед.
Ишчиле да былай оноу этгенед:
„Джарашдырыб тилек къагъыт джазайыкъ
Минъле бла анъа къолла салайыкъ.
Аллах—падчах суратларын алайыкъ,
Салыб кесини аллына барайыкъ
Гапон айтханча эсе бир кёрейик,
Тилек къагъытны кесибиз берейик.
Керти алай эсе ол бизге ариу къарар
Джазыкъсыныб ишибизге да къарар“,
Былай бла тилек къагъыт джазыб,
Бармагъыз деб айтханнъа да къарамай,
Попха алдатыб ол сёзю унамай,
Бирден дуа окъуй келелле,
Къар боранда суукъдан да ёлелле.
Гапон бабас быладан алгъа джетиб,
Падчахха да кёб тюрю тилле этиб...
Ишчилеге айтхан сёзю „унутуб“
Ол джарлыланы ариу айтыб суутуб...
Барыб падчахын тюз аллына чёкдю:
Ол итге быллай хапарла тёкдю:

„Ишлеучю халкъ бары ишин кьойду,
 Фабриклени, заводланы ойду.
 Алларына тубегенни чачалла,
 Хазналарыны барын ачалла.
 Мычымай ала бери джетелле,
 Барыбызгъа да бир хата этелле!
 Энди дженъил мадарыны кёрсенъ'а!
 Деб бу халили кёб тилле этгенед,
 Бир да болмагъан сёзлеге джетгенед.
 Ол подчах да аныча бир „ит“ эди,
 Джарлы халкъны сояргъа джигит эди.
 Ишчи халкъны тушманча кёрюучед,
 Алагъа ёлюм сауъгъа бериучед.
 Терсни тюзню билирге да суймеди,
 Ишчи халкъны адам кибик кёрмеди:
 Ала кибик кёб ишчини сойгъан эди,
 Хатасызлай кёб ишчини джойгъан эди!
 Ол себебден мынъа да хазыр болду,
 Арбазы да къан ичгенледен толду.

Ишчиле да мындан чырт хапар билмей
 Былай айта элле ышармай, кюлмей:
 „Эй, бизни падчахыбыз джаныбыз,
 Ачдан тамам тохдагъанды къаныбыз.
 Сен себеб болмай эсенъ ёлебиз
 Бошунагъа ёлюм ачы кёребиз!
 Сенсе бюгюнлюкде бизни атабыз,
 Сен сау болуб бизни неди хатабыз.
 Чиновниклеринъ бизни соялла,
 Сёлешсек да джуаб бермей кьоялла.
 Берилген джал къарныбызгъа болмайды,
 Сабийлерибиз „ётмек“ деб кьоймайды.
 Иш кюнубюз да табсыз узун болгъанды,
 Олда бизни онъубузну алгъанды.
 Энди сен бизге кёлюнъ бла къарачы,
 Ишчи халкъны джюрегине джарачы!“
 Бу сёз бла кыш къалагъа джетдиле,
 Барысы да бирден сежде этдиле.

Бу тилекле падчахха аур тийди,
 Ол сагъатдан асгерлеге буйрукъ ийди,
 „Бусагъатдан асгерлерим джетсинле,
 Бу итлени дженъил халек этсинле!
 Быладан ёлтюрюлмей киши къалмасын
 Бир ишчи да юйюне сау бармасын“.
 Ол сагъатдан асгерле да джетдиле
 Падчахха да уллу хурмет этдиле.
 Шкокларын бары къолгъа алдыла,
 Ичлерине патронла салдыла.
 Тобла, окъла джер-джерден къаралла
 Бу харибле да джукъ билмей туралла.
 Ол сагъатдан хапарсызлай буйрукъ болду
 „Ура“ дегенлей дунья чарсдан толду.
 Уруш башланды дунья бери аугъанча,
 Окъ къуюлду кёкден буз джаугъанча,
 Былай бла ишчи халкъны сойдула,
 Эрлай къырыб шындык этиб кьойдула.
 Буаз къатынланы къарынларын гартдыла,
 Сабийлерин алыб-алыб атдыла,
 Джашды, къартды, сабийди деб болмайын
 Кёб къырдыла арымайын талмайын.
 Минь-минь ишчи орамлагъа сойланыб...
 Чыммакъ акъ къар, къызыл къаннъа боялыб,
 Ма падчахха ётмек тилеб баргъанла,
 Ётмек орнуна окъла, тобла алгъанла!

Бу уруш ишчи халкъны суутмады,
 Бир ишчи да бу дертни унутмады.
 Мындан сора ала падчахха джаныб,
 Аллахны да ётюрюк болгъанын таныб.
 Ол себебден ишни кенъе кердиле.
 Гапоннъа да ийнанмакъны ташлалла.
 Аллах, падчах была ючюн болгъанын,
 Ол алагъа бийлик дунья салгъанын,
 Бири къалмай анъылалла кёрдюле
 „Къозгъалыгъыз энди биз да турайыкъ,
 Бу дуньяны башха джолгъа бурайыкъ“

Деб былайгъа акъылларын бёлдюле,
Ол себебден ишни кенъе кердиле.
Партияны сафларына кире элле,
Ол ала ючюн болгъанын биле элле.
Кюн-кюнден ёсюмлери уллу болуб,
Хар къалайы комкружокладан толуб.
Ленинни башчылыгъы бла ишлелле,
Ол себебден властны да кючлелле.
Падчахны, попну терисин сойдула,
Ол джашауну тамырындан ойдула.
Ма энди кёресиз къуанч болгъанбыз,
Властны къолубузгъа алгъанбыз.
Залимлики тамырын къурутабыз
Эсги дуньяны къоймай уатабыз.
СССР-де джангъы джашау салгъанбыз
Керти эркинлик дуньягъа къалгъанбыз.
Оноуун да уруннъан халкъ этеди,
Джалчы джарлы муратына джетеди.

1930 дж

НАСЫБЛЫ ТЁЛЮ

Ётгюр джуртну ёхдем тёлую,
Тюбюндеди ленинчи байракъны,
Большевик къазанда къайнагъанды,
Сталин юретгенди аланы.
Кюнню тюбю джарыкъ дуньяда,
Джазгъы кюнлю гокга ханслай,
Насыблы тёлю ёседи мында
Хорламларын джырлай, ! къуанчлай.
Хар атламы алгъады аны,
Джетген джерин биширеди ол,
Къурч чоюнда къайнагъанды саны,
Кючюн, къарыуун кереди ол.
Къайишча ийленеди санлары
Саулулкъну иесиди ол,
Коммунизмгеди аллары,
Уллу ишле ишлейди ол.
Ол ачы уруш боранлада
Бир джерден да тыйылмады,
Боркъулдаб ургъан толкъунлада
Къоркъуу, юркюу айырмады.

Джангы ишле, хорламла ачад,
Кёкге чыкъса илячинди ол.
Къызыл къанатда ётгюр учад,
Мелхум мюлкге синънъенди ол.
Тенъизледе балыкъ болады,
Джюзед север бузлада да,
Къаллай тракторла улутады,
Колхоз, совхоз тюзледе да.
Тохдау болмай джибереди ол
Машинала, комбайынла,
Хар ишде мюлкю кереди ол,
Совет джуртда комсомолла.
Ётгюр джуртну ёхдем тёлюсю
Тюбюндеди ленинчи байракъны,
Большевик къазанда къайнагъанды,
Сталин юретгенди аланы.

ПРИЗЫВНИКНИ ДЖЫРЫ

Призывник деб аталгъанды атыма,
Мени сабий-джащ джылларым кетгенлей;
Къаршчы турлукъ келсин бери къатыма,
Башы чартлар бизге джуукъ джетгенлей.

Припев: Чабханланы уатырбыз барысын,
Экинчиде алны бери бурмазча.
Бизни совет бачхабызны ичине,
Ала, тонъуз хамхотларын урмазча.

Къылычдан джитид, къурчдан да къатыды,
Тамбла мен барыб кирир аскерим,
„Къызыл Аскер“ аны сыйлы атыды,
Къуанады ол аскерге джюрегим.

Припев:

Джащ санларым къайиш кибики йлениб,
Хазырланыр джаула чабар джоллагъа,
Саутларым бары кючлю билениб,
Биз минербиз къурч темирден атлагъа.

Припев:

Биз къуршалаб сууну, джерни, хауаны,
Хар къйда да ётгюр болуб джюрюрбюз,

Бирин кьоймай бизге кьаршчы джаулары,
Джер кьарнына кёз кёрмезге сюрюрбюз.

Припев:

Джарашуулуку излеб тургъан джолубуз,
Къазаутны узакъ созмай къалдырыр.
Хорламлада чыныкьгъан берч кьолубуз,
Джер юсюне кызыл байракъ салдырыр.

Припев:

Къанлылары бизге кьаршчы ишлери
Ёмюрюнде тигилмезча сёгюлюр,
Ол джаулары къабан тишча тишлери
Алларына умур болуб тёгюлюр.

Припев:

ТАУЛУ КЪЫЗНЫ ДЖЫРЫ

Мен таулу кызем,
Мутхуз джулдузем,
Къарлы, тик таулада джашаем,
Башха болмайын,
Тюзлюк табмайын,
Тубан чабхан айгъа ушаем.

Бир джарыкъ кёрмей,
Джыладым бёлмей,
Аны уа киши сан этмеди.
Былай зорлукъда,
Джашау тарлыкъда,
Бир кызы муратына джетмеди.

Бердиле эрге,
Салдыла кёрге,
Ачыулуку дуньясын чайнадым.
Джашауум болмай,
Ашауум болмай,
Ачыудан къазанча къайнадым.

Ма бу кёзюде,
Зорлукъ чегиуде,
„Большевикле“ деб тауш келди.

Ала джетдиле,
Тюзлюк этдиле,
Эски, чирик джашау да ёлдю.
Келген кюнюнден,
Айтхан сёзюнден,
Ишчини, эллини джокълалла:
„Кир джол кетмейин,
Тюзлюк этмейин,
Бир амал джокъду“ деб, тохдалла.

Зорлукъ ташайды,
Тамам ушайды,
Кюн тииб эриген бузлагъа.
Эркинлик келди,
Школ берилди,
Биз насыблы таулу къызлагъа.

Окъургъа бардым,
Кёб билим алдым,
Джарыкълык дуньяны бердиле.
Тубан чачылды,
Кёзюм ачылды,
Мени адам кибик кёрдюле.

Чыкъды кенъ ашау,
Нёгерлик джашау,
Тюзлюк джашау гъа мен да кирдим.
Зорлукъ кетмейин.
Тюзлюк этмейин,
Джашау тюзелмезлигин билдим.

Ма энди джаным,
Тюйюлген саным,
Тамам рахатлыкъда кълаллыкъды.
Ишлеб, урунуб
Кенъ джашау къуруб
Хар ким да хакъын тюз аллыкъды.

1934 дж.

ЮЧ ЕХДЕМГЕ

Къарачыгъыз, миик кѣкге—хауагъа
Къызыл къуш къанатларын кергенди,
Аны ичине, ана джуртха саугъагъа,
Юч тулпар—юч ёхдем къыз миннѣнди.

Гюрюлдейди джылтыраукъ мотору,
Барад, джаядан чыкъгъан садакълай,
Солумайын, бютеу джуртубузгъад джолу,
Булувланы чачады усдукгулай.

Бир къарасанъ ичлерине синѣеди,
Бир къарасанъ башларына минеди,
Бир къарасанъ тюблеринде барады,
Ёхдем джюрек ётгюр—урады.

Узакъ север тайганы эм башына,
Совет джуртну аулаб джетди эр кибик,
Юч тулпарны ётгюр учхан къушуна,
Кѣрген адам окъча эди дер кибик.

Къарангъы да къоркъутмады аланы,
Миик кѣкде тыялмады суукъ да.
Сан этмелле узакъ, узун тауъланы,
Джюреклери учунаед артыкъ да.

Совет мотор, совет къызла джол салыб,
Ёмюрюнде джер юсюнде болмагъан,
Баш махтауну ёхдемликге алыб,
Не зат къалды бизни джуртда толмагъан?

Къайда барды быллай иш бизден башха,
Бош хауада алача ёхдем учхан?
Хазырбыз биз къазауатха—урушха,
Уатылыр бизге къаршчы от ачхан.

Керек кюнде ол моторла, ол къызла,
Минъ-минъ болуб, булутлагъа ёрлерле.
Тёрт джанына ачылырла от ызла,
Къанлы джаудан къанла тѣгюб тебрерле.

ДЫРЫНЧЫ ТИШИРЫУНУ ДЖЫРЫ

Чыкъ кеберге ишге кириб башлайбыз,
Эришиуню кючлю этиб биргелей,
Накъырдамы, оюнну да ташлайбыз,
Юлешиниб дырынлагъа киргенлей.

Ара джолгъад бизни этер ишибиз,
Башха джары бир затха да кетмейин.
Ишге чырмау болуб къалмаз кишибиз,
Къоймазбыз биз уллу мюлке этмейин.

Джанъыз Ленин берди бизге тюзлюкню,
Артыкълыкъны, залимликни къалдыра,
Уруннъанла къуанырча кенъликни.
Социалист джолубузну салдыра.

Джашау табдыкъ бу джолланы юсюнде
Адамлагъа барыбыз да санала,
Кишини да болмагъанча эсинде,
Кёб саугъала юсюбюзде къызара.

Ма бу джолну къаты тутуб тенълерим,
Бет джарыкълы болуб ишни алайыкъ.
Мени бла эриширик джёнъерим,
Ишибизни эрлай бошаб къалайыкъ.

Чалкъычыла чалкъы тарта келелле,
Биз да сюрюб къатларына джетейик.
Бек къадалыб джулдуз кибиб гебенле,
Ударникча деменъили этейик.

Къолубузгъа сенеклени алгъанбыз,
Хар кимни да этер иши аллында,
Эсгиликни элтиб кёрге салгъанбыз
Джанъы джашау джюреклени барында.

Ишлеу бла кёлтюрюлсюн сыйыбыз,
Ёссюн бизни колхоз алгъа атласын,
Ол джашау гъа тамырланыб мыйыбыз,
Джартылыкъла ичибизден чартласын.

Къар тюбюнде бир чёб башы къалмасын,
Сыйлы атны бизден киши алмасын,
Къышха бичен аз да дыкгы болмасын,
Хайда къадал кетиб барад кюнубюз!

кар. 279

Джылтырасын бу джуртланы хар джери,
Хомухлукъла бизден болсун бек кери,
Эришиб уллудан гитчеге дери,
Хайда къадал кетиб барад кюнюбюз!

Малчылыкъны энгда кючлю этейик,
Алгъа кетген къаумланы джетейик,
Ара мюлкню тамырларын бегитейик,
Хайда къадал кетиб барад кюнюбюз!

Колхоз болуб бошагъанды элибиз,
Къуанчлыды энди бизни кёлюбюз,
Ырджысызды социалист джерибиз,
Хайда къадал кетиб барад кюнюбюз!

Боранлатыб уллу суукъ джетгинчи,
Кёб джерлени ол саргъалтыб кетгинчи,
Къысхасы, къадал, кетиб барад кюзюбюз!

БЮГЮН АЛА

Тюнене украин, белорусс—бары,
Бугъоугъа тюшюб тургъан Западагъы,
Аякъ тюбге салыб польша панлары,
Джылау бла кетеед заманлары.

Ишлей элле помещикни джеринде,
Ычхынмай бугъоуунда, джюгенинде,
Бел тюзетмей тёрт бюклениб, эзилиб,
Ачыу отла джана тот джюрегинде...

Мыйыкъ буруб аланы юслеринде,
Сюнью кибики тура элле сирелиб,
Къыйсыкъ кёрсе сермеед от къамчиле,
Чыгъараед сыртларындан къан чирчикле.

Сёз айталмай, джакъсыз къалгъан элчиле,
Мугур болуб, кёз ачалмай ау басыб,
Ой, алада сеир, алапат къызла,
Къараб кёрсенъ сукъланырча джашла.

Заманлары ачылыкда кетеед,
Табанындан башына дери кълмай,
Ырхым ызла джик-джигине ётеед,
Кир джашауу бугъоуундан чыгълмай.

Бу азабха тёзалмагъан халкъланы
Джюз-джюз этиб сюре элле тюрге,
Айырмайын не кълартланы, джашланы,
Къоймай элле кюн джарыкълны кёрюрге.

Уллу, гитче, аз, кёб айырмай, барын,
Талай элле джукъ къоймай табханларын,
Эй, ол джашау джаханимед алагъа,
Пан миниб джарлыла этген кълалагъа.

Ол иелик эте эди аны башындан,
Кълаты джюрекли тутает джумдурукъ...
Анъа не джаны бла къларасанъ да,
Джогъед анда джарлы халкългъа бир джорукъ.

Джогъед окъуу, джогъед чыртдан культура,
Сёз сёлеширге джарлы болмаед туруб,
Азаблыкда байланы чархын бура,
Тура элле урунъланла буюгъуб.

Энди ала эркинлик табыб бюгюн,
Кълаллай сеир къуанчларыд аланы...
Кълзыл байракъ джылтыратханды юсюн,
Кълоратханды джугъун къоймай панланы.

Джер иеледен сыйырылгъан джерлени
Чачхандыла ала энди юлешиб,
Джанълы джолгъа бурадыла джашауларын,
Бютеу бары эзилгенле кюрешиб.

ХАСАНЫ ТУЛПАРЛАРЫНА

Бирден туруб, джаугъа къларшчы бардыгълыз,
Ёхдемликде ётгюрлениб биргелей,
Джау аскерин усдукгулай чачдыгълыз,
Саутланыб, ичлерине киргенлей.

Гюрюлдейле кърч моторла, баралла,
Къанлы джауу тѣббесинде къатханлай,
Юслерине къргъашыла джауалла,
Джайгъы кюнде, къаты бузла джауѓъанлай.

Кюнню кѣзюн джабар киби кѣблениб,
Илячинле булутлагъа ѳрлелле,
Тюблеринде къанлы джаула теблениб:
„Джер тешик“ — деб, излелле да, кѳрмелле.

Танкала да бара элле улугъанлай,
Таш-тау, тоб да тыялмады алларын;
Кършчыланыб шыкълны бургъанлай,
Аулалла Хасан кѣлню джаѓаларын.

„Алгъа-а! деб, команда берилгенлей,
Ол фашистле джан дыгалас этдиле,
Ала сизни ѳхдем кърбуб кѳргенлей,
Кършдан кърчхан къроян киби кетдиле.

Джокъду сизге тенълик этер бир аскер
Кѳкде, сууда, джерде хар кърайда да,
Сизге кършчы келгенден джууулур джер,
Хорлагъансыз урушланы барында да.

Бирден туруб, джауѓа кършчы бардыгъыз
гхдемликде ѳтгюр туруб биргелей,
Джау аскерни усдукгулай чачдыгъыз
Саутланыб ичлерине киргенлей.

1938 джыл, Октябрда.

ИСПАН КЪЫЗЧЫКЪ

Басындырыб кърар булутланы,
Миик кѳкден къраралыб бузму джауаед,
Къралтыратыб таракъ тауланы,
Ол сабанны, биченликними ураед.
Дуньяны сасыгыб, гюрюлдеген неед?
Джайда киби кѳк кюрюрегенми этеед?
Чунъурла не ючюн кърандан толгъанелле,
Кѳкден джанъур орнуна къранмы джауаед?

Огъай, миик кёкден джаумаед буз да,
Кёк да кюкюремеед ол кюнледе.
Артыкъ ол кюн джаумаед къан,
Джаумагъаныча ёмюрлюкде.
Алай'а испан халкъда рахат элледе,
Миик булутланы башларындан,
Джаумаед къоргъашын окъла буздан къаты,
Тюрлю-тюрлю къанлы саутланы барындан
Чыкъгъан таушну болмаед арты.

Сабыр болду, тохдады гюрюлдеу,
Занъырдагъаны да битди къаяланы.
Тобдан, окъдан чыкъгъан чарсланы,
Басханына джел да эталмад миндеу.

Суу́гъа баргъан къабланнъанды суу ызында,
Джолда джюрюген джыгъылгъанды джолда,
Кимни буту, кимни къолу кетгенди,
Кимни бели, кимни башы эзилгенди.
Ким анда сарнай, ким мында ынычхай,
Бир-бирин таныгъан болмай,
Учсуз, къыйырсыз кёб болду шынкъартла,
Булутлагъа джете турду созакъла.
Къалын чегетге ёртен тюшгенлей,
Джанадыла адамла, чыракъ дюкгючлей,
Элни аллы кюзлюкле мыдахланыб,
Шуулдай элле ары-бери чайкъала,
Кюн бетде да саргъалгъан дуббурла,
Салкъын элле тургъан киби́к сагъышланыб,
Баргъан суу да джыламукъча тёнъерей,
Саркъа эди къан къатыш биргелей.
Башы ёзенден башлаб эл къуршаланыб,
Къанлы джаула тура элле сюнъюлей.
Эл кымсыз болду, чыкъмайды тауш,
Анда-мында йесиз итле юрелле,
Кёб болмай сан-сан ийнекле
Кюйген бузоуларына ёкюрелле.

Къанлы джауну аллын сакълаб урурча
Ол кюн элде аскер джогъед къаршчы турурча,
Джакъсыз къалгъан онъсуз элни аулаб барын,
Ортасына салдыла штабларын.
Халкъны ачы джауу — къанлыла,
Сюрюу болуб айланнъанча джаллыла.
Джайылалла, юйден-юйге чабалла,
Къарт-джаш деб, айырмай кёргенлерин,

Кеслерине къаздырыб кёрлерин,
Ойнагъанча, уруб башларын алалла.

Бир келбетли джаш къатын джатаед сойланыб,
Тийгенед кёкюрегинден къоргъашын,
Сагъыш этсенъ аны ишине ойлашыб,
Къанлы тоб да сасытханед башын,
Ура эд джюреги, тебеед къаны
Ичин тартыб, узакъ ахсынад,
Ала кёзлеринден кёз суулары тёнъерей,
Атылгъанды къан арбазны кенъине.
„Не болсакъда болайыкъ биргелей“,—
Деб сугъаед къызчыгъын этегине-дженъине.

Онюч джылы толу джетиб, гокга, хансча,
Аны бурма чачлы, сары баш къызчыгъы,
Ой, ол бир сеирлигед, ай тийгенча,
Баред онъ бутунда аны да джарасы,
Ол джарадан агъаед къызыл къаны,
Аягъы басхан джерни къандан толтуруб,
Къолунда болса джиберирча джаны,
Нюрлю бетин джыламукъдан джуудуруб,
Анасы къойнуна къысаед аны,
Арт тылпыуумда алайым деб, тансыгъымы.
Къызчыгъ'а айта эд: „Анам, джокъмуд къарыуунъ
Илячин санларынъы сюерге?
Джюрегими чанчдырад осалгъа барыуунъ,
Къобмазчамы сойланнъанса джерге?“
Анасы ўа ёрге да къобалмай,
Къобхан огъай, эсин да джыялмай,
Джан дыгаласда сандыракъ этед.
Ол джаў аскерге ёхдемленед...
Бир-бирде эрин эсге тюшюреед:

— Къайры кетди? Нек келмейд джан нёгерим?
Унутубму къойгъанды антлы тенъим?
Кимге силкеди ол къылкъыярын?
Джаўланы аты сагъынылгъан джерде,
Сюймеед аны къынына джыярын,
Табылмады манъа керекли кюнде...
Суўсабдан ёлеме, суў-суў!
Кюйдюм-кюйдюм, чыдаялмайма—
Былаймыды аўругъаннъа болушуу?—
Деб, къызчыгъына анасы айтаед.
„Анам, къалай этейим, джукъ табмайма,
Къуругъанды, джокъду, бу джуртда мылы;

Хар зат кетгенди бизден кери,
Юйюбызде джукъ къалмай, кюйгенди бары,
Бутум джибермейд узакъ джары“ —
Деб, анасына кызы таралаед.
Экисини да кына кибиб эринлери,
Мор болгъанед, къаралгъанед,
Къургъакъсыгъанед аузлары да.
Не келсин джогъед барыр джерлери,
Киши табылмады къатларында.
Алай эте ол къатынны тили тутулду,
Туура дуньяны ташлар сагъатында да
Къызчыгына къатханлай, кезлери джумулду...

Сабий кызчыкъ суукъ ёлюк бла къалды.

Ол, ёлюкню кёкрегине сойланды,
Къаты кысыды, къучакълады бойнундан,
Кюе тургъан бетин суукъ бетге къаблаб,
Танънъа дери турду, чыкъмады кюйнундан.
Кёз суулары ырхы этди бетчигин,
Таралаед тутуб кёкрекчигин,
Бир къоба эдда баш джанына келеед,
Бир аякъ джанында олтураед,
Бир келиб джанъыдан къучакълаед,
Андан кесин алалмаед.
Эртденинде бири келди бу арбазгъа
Къарт, джаш айырмай, джаны сауну сермей...
Ол артыкъсыз да ал бермей къалгъанлагъа,
Тешикден чыгъыб келген уу джыланлай.
Келир-келмез, ол, ол кызчыкъны эследи,
„Айт, сен не адамны кызыса?“ — деди.
Къызчыкъ къоркъмай, джуаб этди соргъанына,
Мизни тыкъгъанча аны къулагына:
„Испан халкъны, керти джашыны кызыма,
Мени атам республикан аскердеди,
Ма бу да мени табхан анамды,
Сизге джауулукъ этгенд бюгюннъе дери.
Бюгюн ёлгенд сизни къолугъыздан,
Аны къанын атам алыр барыгъыздан.
Ол кёб джауну бойнун кесгенди,
Джауугъа джауулукъ эте юреннъенди“.

Къызчыкъны сёзю тийгенинден ачы,
Аны къашы-башы туююлдо,
Кирпиленди башыны чачы,
Кёбдю ол, тенъиз кибиб юрюлдо.

Чыкырдатды, ачыуланыб тишлерин,
Сёзю чыкымай, кыалтыратды эринлерин,
Ол уу кыолун узата келиб эрлей,
Кыызчыкыны бутундан тутуб силкгенлейи,
Барыб тийди таш кыаты джерге,
Келге кирген кибик батды суукъ терге...
Эсин ташлаб, иги кесек турду,
Аны бла да джауу келю кыанмай,
Талай кере табаны бла да урду.
Ол уу тырнагынын сабийге ачы узата,
Туурайым деб, бычагынын алгыанлай,
Олсагыатда берилди кыуугуунла:
„Ишексиз джетди“ деб, республиканчыла,
Кыайгы кирди джаугыа, унутду бычагынын.
Тас этди ол, уу бетинде кыара кыанын,
Кыычырыкы, сыйыт, хахай, кыуугуун тебреди,
Дунья кек кюкюрегенча гюрюлдеди.
Учсуз, кыыйырсыз тобла, пулеметла
Джел кыатыш келген бузча джауалла,
Эл башында темир кыушла учалла.
Ол джау да балыкыча кыалтырай тебреди,
Бек кыоркыгындан тесукыа этди, батды терге,
Ерге тутуб тургыан бычагынын
Кыолу келтюралмай джиберди джерге.
Ол халиде тургыанлай, кызыб келген окъ
Тийди туура кыолтугууну джанындан,
Тегерекге урчукыча айландырыб,
Кыаблады кыызаргыан джерге баурундан,
Кыычырыкы, сыйыт, хахай, кыуугуун этди,
Не кюрешсе да ерге кыобалмады.
Ары-бери силкинди, болалмады,
Кыызчыкы алыб алтын бычагынын аны,
Чанчакылады кыанъсый тургыан кыаллыны.
Кирди республикан аскер,
Джау аскерни учхун эте алайгыа.
Боялды джауу кыанындан кыара джер,
Келди кыызчыкыны атасы арбазгыа.
Турад сюйген тенъи сойланыб,
Кыутас чачы зыгыр кыаннъа боялыб.
Джау да джата эд бир джанында,
Окъ тийген кыабан кибик сойланыб,
Аны бычагы да кесини бойнунда,
Кыызчыкы да анасыны кыойнунда,

Бет тюрсюню танылмазча исси къандан,
Кёзчюклерин чыракъ ииб сагъышдан.
Экиси кёрдюле бир-бирлерин
Танымай ата баласын, бала атасын,
Айталмазча кирдиле бир халгъа.
Джыламукъдан толтуруб кёзлерин,
Чабды къызчыкъ атасын къучакъларгъа.
Ол атасына не халда тюбегенин
Айтыр кибик джеталмайды тилим..
Мыдахлыкъда къан джыламукъ тёкгенин
Муну окъугъан мен айтмасамда билир..
Дарийлеге чырмалла да аны,
Салдыла элде къарнаш къабырлагъа,
Алай'а мыдахлыкъ келмед алагъа,
Къазауатха талпый эди къаны,
Сора урушха деб, буйрукъ берилгенлей
Джолгъа хазырландырыб эрлей
Айтды атасы къызчыгъына:
„Мен ант этгенме ёмюрюмю узагъына,
Джаулары ахыр кюню джетгинчин,
Къылычымы салмазгъа деб, къынына,
Къанымы арт тамчысы битгинчин,
Баш джаллатыб къайтмазгъа деб ызыма.
Хайда, бар сен СССР-ге къонакъса.
Олду саулай ма бу джерни джюреги,
Бир замангъа сыйлы джуртда къаллыкъса,
Кюнюню тюбю кенъ дуньяда хайырланлыкъса...
Анда джашайд Ленинни сюйген негери,
Саулай джуртну джылтыратхан нюрю;
Анда кишиге джетмейд ёксюзлюк кюню“,
Деди да къызчыгъына билдирди.
Кенъ джашаудан хапар айтды синъдирди...

Ол хазырланыб, атлангъан сагъатда,
Салкъын бети джарыкъланыб ышараед,
Тюшмейин атасыны къойнундан,
Къолчукъларын алмай бойнундан,
Джылы джыламукъла тёнъеретеед.
Алай эте кёзю къарай атасына,
Къол силке кемеге миннъенди,
Анасыны къабырына салам ие,
Ёксюзлюк болмагъан джуртха келгенди.

Эркинлик джашнайд джаш джюрегинде,
Къуанчланыб галстук тагъады,

Кюнден кюннѣ гокга ханслай чагъады,
Атасы уа антын багъалы кѣргенди,
Ёхдем джюрюгенди уруш боранлада,
Эм ахыры джигитликде ёлгенди,
Сатлыкълагъа къаршчы толкъунлада.

1939 ж.

ЧКАЛОВХА

Илячини сталинчи дуньяны,
Ётгюр къушу кѣклени, бош хауаны,
Аты ёмюрде унутулмаз аны,
Ишлегенди ол ёмюрлюк къаланы.
Солумай, джерге тюшмей, бош хауада
Минъле бла кычырымла келиучю,
Буз тенъиз, буз тау айырмай дуньяда,
Миик кѣкде окъдан къаты джюрюучю,
Джукълагъанды ол, къаты кысханд кѣзлерин,
Бошагъанды айтыб ахыр сѣзлерин,
Сѣлешмезча аузу кысылгъанды,
Джюрюмейди илячин санлары.
Саулай джурту бла саламлашханды,
Силкинмейди къанатлы къоллары.
Иши уа джашнайд миик кѣкледе,
Кюнден кюннѣ джашнагъанлай барлыкъды,
Ётгюр тулпарлыкъ джюреклеге
Джазылыб ёмюрлеге къаллыкъды.
Илячини сталинчи дуньяны,
Ётгюр къушу кѣклени, бош хауаны,
Аты ёмюрде унутулмаз аны,
Ишлегенди ол ёмюрлюк къаланы.

Декабрь, 1939 ж.

УАЛДЫЛА

Къара тубанны толкъунунда,
Къайнагъан халкъ мыйылары,
Чыгълмай аны бугъоуунда,
Эзиб Польшаны панлары.
Бююннѣ дери тѣрт бюклениб,
Эркинликни духу къалмай,
Бѣрю талагъанча таланыб,
Чыгъыб кетер джери болмай.

Уруннъанланы юслерине
Уу сюнъюле тирелиб,
Рысхыны джыйыб кеслерине,
Къарынларын кенъе кериб.
Джарлы халкъланы къамчи тюбде,
Белин тюзетмей тургъанла,
Джегелмезча ёмюрлюкде
Уалдыла Польша панла.
Сыйлы оноуу, сыйлы къралны
Кирди да, суюндю джери,
Умурлады тот бугъоуланы,
Совет джуртну къурч Аскери.
Мутхуз ачы кюнле сёнъдюле,
Джукъланмаз джарыкъ кюн тууду,
Хыны джетиб, совет сюнъюле
Панланы мулхар этди, къууду.
Къызыл нюрден алдырдыла,
Энтда бир джерин Западны,
Къаллай къуанчлы ишни кёргенди,
Эркинлиги тууб, халкъны.
Бир инсанны да джюрегинде
Унутулмаз бу эркинлик,
Бизни ётгюр Къызыл Аскер
Этди къарнашлыкъ-нёгерлик.
Тюнене бийлик этиб тургъан
Анда энди джокъду панла,
Тохдаусуз халкъны бойнун бургъан
Къорадыла джер иеле, байла.

Сентябрь, 1939 дж.

НЕК ЧАБАДЫ

Кюн чыкъгъанда ол чал къабан
Ач болубму чабады?
Джашнаб баргъан алтын джуртха,
Кир хамхотун нек сугъады?
Не болгъанды тонъуз буруннъа
Нек талпыйды къызыл къаннъа?
Билмеймид ол Совет джуртну
Къарыш джер бермезин анъа?

Не зат ючюн излейд джерни,
Къзыл къаннъа джуудурургъа,
Не зат ючюн излейд талпыб,
Къазауатны туудурургъа?

Бал татытыб излейд саулай
Дунья къазауат ачаргъа,
Къаты джелде келген букъулай,
Рахат элени чачаргъа.

Джокъду бушуу, джокъду къоркъуу
Совет джуртну къурч халкъына!
Ёмюрю кетмез келир бушуу
Ол джаулары барына!

Къзыл Аскер—ёхдем аскер
Майрышыу ну билмейди,
Бурнун ургъан тонъузлары
Ётгюр урад, сермейди.

Хакъ джюрекни керти джолу
Джик-джигине синънъенди,
Аны чыныкъгъан къурч къолу,
Саут тута юренъенди.

Джокъду анъа тенълик этер
Сау дуньяда бир аскер,
Джокъду анъа къаршчы турур
Эм аллындан къутулур.

Барды аны къурч къушлары
Сау дуньяны ауларгъа,
Барды аны пулеметлары
Къаршчы келген джаулагъа.

Барды аны танкалары,
Тобдан, окъдан къоркъмазлыкъ!
Барды аны пушкалары,
Джаугъа хатер салмазлыкъ!

Барды аны хар кереги
Джерде, кёкде, сууда да.
Кесин танытханд джаулагъа
Ол Дальний Востокда да!

Ол сакълайды Ата джуртну
Бир эли джерин бермезге!
Джаулары этген умутун
Кёмер ючюн кёз кёрмезге!

Керек болса саутларыб,
Саулай халкъым бирден чыгъар:
Къарт,
 джаш,
 къыз,
Къалмай атларыб,
 Къанлы джауну,
Ётгюр урур,
 Артын юзер,
 Къанын сыгъар!

8-VIII-39 дж.

БЮГЮН АНДА

Бюгюн анда чарс басханды, тютюнлейд,
Тобла, окъла тохдаусуз атылалла.
Не зат ючюн тегюлелле къызыл къанла,
Къанлы Япон не зат ючюн гюрюлдейд?

Бюгюн анда сабийле ёксюзлениб,
Не зат ючюн аталары къырылад?
Джылы кетген къартла уа терт бюклениб,
Аякъ тюбде не зат ючюн басдырылад?

Бюгюн анда ачы тобла джаналла,
Миик кёкде самолётла учалла.
Таларбыз деб, бютеу Къытайны ала,
Эллилеге не ючюн от ачалла?

Бюгюн анда танкала нек айланалла,
Ол джаула суйюучю урушну ачыб?
Пулеметла уа не зат ючюн атылалла,
Не излейле рахат эллени чачыб?

Бюгюн газла нек тютюнлейдиле?
Ёзенлени басыб, келген тубанлай?
Ала азаў тишлерин нек билейле,
Ауз ачыб, бели сыннъан джыланлай?

Бюгюн анда ол джут Япон гюрюлдейд,
Умут этиб миллионланы таларгъа!
— Залимликни джоругъун излейме — дейд,
Джарлы халкъгъа уу чыгъана къаларгъа!

Бюгюн анда самурайла юрелле,
Къыш боранда ашсыз къалгъан бёрюча,
Къытай халкъдан къаршчы джуаб кёрелле,
Къатылыў уа хыны тиед кёрюча.

Бюгюн анда ол джут Япон уалад,
Джигит, ёхдем Къытай халкъны кючюнден,
Джагъылад уу бетине минъ налат
Кетмез кибик ёмюрюнде юсюнден.

Бюгюн анда эркинлигин сакълайды,
Къытай халкъны ёхдем, джигит аскери,
Келген джаўну баурундан къаблайды,
Биригиб къартха, джашха, къызгъа дери.

Бюгюн анда коммунистле ишлейдиле,
Фашизмге къаршчы туруб, деўлеча,
Кёб миллионла ючюн кюрешелле,
Бюгюлмейин, къаджыкъмайын эрлеча.

20-V-39 дж.

МЕН БИЛГЕН КЮН

Кёкде кюнню кёб джылланы сынадым,
Эртден, инъир хар заманда къарадым,
Саў дуньягъа ол джарыкъны береди,
Халкъны барын бир бет бла кёреди.

Алай'а андан башхад мен билген Кюн,
Бир тукъум зат джабмайды аны юсюн.
Къайда барды андан сыйлы дуньяда!
Кюнден да бек джарыкъ берген хар къайда!

Мен билген Кюн бек миикди кёкледен,
Оюму ўа теренди тенъизледен,
Мен билген Кюн къатыды къурч таўладан,
Ол уллуду бу джер киби джюзледен.

Олду бизни миикликге ёрлетген,
Ленин айтхан тюз джоллагъа юретген,
Олду бизни хорламлагъа талпытхан,
Кенъ джуртума къуат салыб джарытхан.

Олду джанъы законланы туўдургъан,
Джуртубузда эгиликни джуўдургъан,
Эркинликге салыр ючюн инсанны,
Барыр джерин тюз кёргюзтген хар джанны.

Олду бизде керек джерин эсгериб,
Хар къайда да онъсузлагъа эс бериб,
Танкаланы минъле бла тиздиртген,
Къурч аскерге халкъ джаўланы эздиртген.

Олду бизде умур этген джаўланы,
Олду бизде данъыл этген таўланы,
Олду джерни мутхувлугъун къоратхан,
Олду алтын шахарланы орнатхан.

Хар джюрекге кесини аты синъиъен,
Дуньяда эм бек миикликге минъиъен,
Халкъ ючюн аямагъан къарыўун-кючюн—
Сталиннъе атагъанма „Мен билген Кюн“.

ПОЭМАЛА

ШАМАЙ АЛГЪЫН БЛА ЭНДИ

Шамай къуруда джалчылыкъда,
Тохдаусуз кѣб джыллары кетген эди.
Джалчылыкъ бла санларындан бошаб,
Ишлерге кючю къалмай битгѣн эди.

Хар джыл сайын джараша эди джалгъа,
Кюрешиб бир ийнекчик алалсам деб,
Кете эди амалсыздан къошха, малгъа,
Эрлайын бир ийнекли болалсам деб.

Джарашханед ол дагъы да бир байгъа,
Аны кука сѣзлерине алданыб.
Ийнекчик аллыкъма деб джыллыкъ джалгъа,
Кече-кюн демей ишлей эди къадалыб.

Къошда, малда джыл кѣзююю джетерге,
Ол бай аны кѣб зат бла алдай эд.
Андан ийнекчигин алыб кетерге,
Кюрешсе да бир да къарыу болмай эд.

Уакъ-уакъ бышлакъ, тузлукъ дегенча,
Юйдегисине затчыкъла бере эд.
Берген кѣзююнде хакъсыз бергенча
Багъасын ачыкъламай джибере эд.

Ол кеси ўа кягъытына джаза эди,
Бир бергенин тёрт-беш кере ёсдюрюб,
Сёлешсе да хорларына база эд,
Багъаларын сюйгеннича кёлтюрюб.

Болджалыны арт кёзююю джетерге,
Тергесе ўа джугъу кълмай битеед.
Тура-туруб ийнек алмай кетерге
Джарамаз деб бек кёб сагъыш эте эд.

Алай бла дыгаласла джашай эд,
„Энди ўа бир да тиймей турурма“ деб,
Дагъы да ол амалсыздан башлай эд,
„Бек инджилсек бир ишле къурурма“ деб.

Джарлылыкъдан бир амалы болмай эд,
Саўлай джылны бир зат алмай джашаргъа.
Алгъанын'а къарыўсуздан ала эд,
Заты болмай юдегиси ашаргъа.

Юйдегисин неда элин кёрмейин,
Кёб заманны кюшдан келмей кълала эд.
Бир да чыдаялмаса ўа энмейин,
Эрлей келиб кълйтыр кълйгъылы бола эд.

Хоншу-хоншугъа ат тилей баргъанча,
Келир-келмез ол ызына кълйта эд.
Тер басыб джанын кёлуна алгъанча,
Сабийлерине эки сёз айта эд.

Къыш аяз кечелени узагъына,
Тохдамайын гёзетчилик эте эд.
Тюшюб кълалыб ол залилни тузагъына,
Джазгъа дери ол халиде джете эд.

Юсю джалан къларны да ач суукъда,
Аяз кечелени атдыра эди.
Кече кюн кълйынлыкъда эм ачлыкъда,
Кёб кере кюнлерин ашыра эди.

Алай бла ауруу аны кълуршалаб
Сюегине, джилигине орналды.
Сакъатсыз санларын кемириб-талаб,
Адам тёзмез киби халда кълйналды.

Бир кюн ол бай кеси къошуна келиб,
Къошну малны хэр болумун эследи.
Шамайны да сакъат болгъанын билиб,
Къарачы, ол анъа не затла деди.

Кулак:

— Энди ишге джараусуз болгъанса,
Иги болур къораб кетсенъ элинъе.
Къыйыннынъы толу менден алгъанса,
Хайда атлан джукъ келтирмей кълюнъе.

Шамай:

— Тюз аптаса къарыуум джокъду джаным,
Ишлей, кюреше ырахын болгъанма.
Джюз-минъ къыйынлыкъгъа чыдай саным,
Кѳресе ма джел ауруулу болгъанма.

Кѳрмединъми ненча джылны джашадым,
Мен башыма бир да хайыр алмайын.
Бек билесе, санларымдан бошадым,
Бир кюнню да ишсиз болуб къалмайын.

Бир ийнекчик берсенъ аны элтейим,
Ѳксюзлерим къуанырла кѳрселе.
Алай бла мен юйюме кетейим,
„Ма ийнек“ дерме „къайда джалынъ“ деселе.

Кулак:

— Огъай санъа ийнек бериб джибермем,
Аны ючюн бир минутну сакълама.
Малымы мен бошунагъа берелмем,
Ол муратда бир да мени джокълама.

Шамай:

— Бу къадар джылны сенде урунуб,
Кесинъ кѳрдюнъ, не халда джашадым.
Азабланыб тюремедеча мен туруб,
Нек билмейсе санларымдан бошадым.

Мен кетсем да, сен'а къалай ийесе,
Къадар джылгъа бир ийнекчик бералмай.
Дунья малны алай нечик сюйесе,
Малны, мюлкню ким этгенин кѳралмай.

Ёмюрюм кетди да сенде тыйюле,
Ма бу кьолла джара болуб, кьаралыб.
Кыйынлыкны азабында кыйюле,
Ма ол ёксюз сабийлеге таралыб.

Кулак:

— Тургъан эсенъ менден хакъынъы алыб,
Юйюньдеча керпеслениб тургъанса.
Хуббегиме да мыллыгынъы салыб,
Джалынъ эсе сен кьарнынъа ургъанса.

Джалла энди, сёлешме, кьора мындан,
Хакъ дауласанъ, сюдге бер да алырса.
Берекетни кьурутмада кьошумдан,
Кёб джаншасанъ таякъ тюбюнде кьалырса.

Шамай:

— Гюрюлдейсе залимликге базгъанлай,
Бюгюн закон сенде болгъан себебден.
Бир сёзюню экинчиге бузгъанлай,
Джаншагъанынъ бир да кегмез джюрекден.

Бизбиз сени бойнунъу кьайнатхан,
Ишлей-ишлей бу санланы чёкдюрюб,
Анда сени заукълукъда ойнатхан,
Быдырынъы динъиз кибик кёбдюрюб.

Бизбиз сени бёркюню тик кийдирген
Быллай ёхдем кёкюрекли этдириб,
Ат белинде джасандырыб джюрютген
Санларыбызны бу халгъа джетдириб.

Бизбиз санъа кёк-баш юйле ишлетген,
Бетибиз да джарыкъ кюнню кёрмейин,
Эни ичин сахар юйден кючлетген,
Сен да турдунъ кыйынымы бермейин.

Энди бюгюн бир ийнекни тыяса,
Мынча джылны кютюб тургъан джалымдан,
Ол муратны акъылынъа джыяса,
Бир джукъ бермей учузлангъан джалымдан.

Залимликни кючю бла хакъыма
Бюгюн туруб сен артыкълыкъ этесе,
Бир зат бермей мынча джылны джалыма
„Джокъду хакъынъ“ деб алай бегитесе.

Адам хакъ бла къурагъан малларынъ
Мюлк болуб'а ала сенде къалмазла.
Уалырла, эзилирле санларынъ,
Залимликле узакъ заман бармазла.

II

Тебреди андан тереннѣ кеталмай,
Ол джаяулай узакъ джерге атланыб.
Кѣб къыйналды юйюне да джегалмай,
Ауруй-ауруй кече да джолда къалыб.

Бара эди джол узуну созула,
Бек тюрлениб эм бети да къаралыб.
Тохдай келиб ол дагъы да бузула,
Джырлай эди ма бу джырны таралыб:

„Къарачыгъыз залимликни халына,
Джалчы джукъ да табалмайын джалына.
Бѣлек адам бек кѣблени джегелле,
Джал орнуна таякъ, къамчи берелле.

Бер джалымы десенъ джуаб бермейле,
Ала бизни адамгъа да кѣрмейле.
Къаныбызны къан къуртлача эмелле,
Кѣб джалчыны унукъдуруб кѣмелле.

Къалмаз, кетер бу заликлик аладан,
Къайгъы чыгъар джюрекдеги джарадан.
Ашланырла толгъан безле бузулуб,
Къан тѣгерле берч къоллула бир болуб.

Келир, джетер ол заманла кѣрюрбюз,
Залимлени кереклерин берирбиз.
Ол кюн биз да кѣзюбюзню ачарбыз,
Аякъладан бугъоуланы чачарбыз.

Эркинликни байрагына кирирбиз,
Бошунагы тегюлмезча терибиз.
Ма бу джолну бирси джаны ачылыр,
Юсюбюзден басхан джюкле чачылыр.

Бирлешиб биз аллай кюннѣ чыгъарбыз,
Залимлени элтиб кѣрге тыгъарбыз.
Бююн'а мен амалсызма тѣзерме,
Кѣзююу бла ол къаумну эзерме.“

Сау кечени алай айтыб термиле,
Аман бла ол танъын да атдырды.
Ачы аяз сакъат санын кемире,
Юйге бара ол кюнюн да батдырды.

Элге келиб юй аллына джетерге,
Юйдегиси хашар билиб чабдыла.
Юсюне басыныб къуанч этерге,
Джарлы юйдеги бир-бирлерин табдыла.

Юйдегиси:

— Къайда, атда, ийнек алыб келгенинъ,
Мынча джылны байгъа кютген малынъдан?
Бошму болду „ийнек берир“ дегенинъ,
Джукъ бермейми къойду сени джалынъдан?

Ауруймуса, атда, халынъ аманды,
Бай къошунда ким да алай болады.
Бутунъ, къолунъ бары кѣбюб турады,
Кѣзлеринъ да джыламукудан толады.

Ач бѣрюню аузундан къутулуб,
Бу хал бла къалай джюрюб келгенсе.
Джилигинѣ дери къалмай джутулуб,
Бир ишексиз ачыулукъну кѣргенсе.

Биз ѣлмесек анъа муну кечмезбиз,
Ол кюн саулай бу зорлукъну джыгъарбыз.
Суу орнуна джыламукула ичмезбиз,
Кенъ дуньягъа ол кюнледе чыгъарбыз.

Айтчы энди хапарынъы билейик,
Чыдаб къолубуздан келмейд азабха;
Болумунъу эштейик, билейик,
Джюрегинъи къыйнама сен бир затха.

Ш а м а й:

— Аүруу кѳуршалаб саўлай санымы,
Ишлерге джараўсуз этиб кѳойгъанды.
Тюгел чыгъарыб да кѳоймай джанымы,
Мурдар кѳарны кѳыйынымдан тоймайды.

Кѳорады мени джыйырма беш джылым,
Заманында сизни да бир кѳралмай.
Азабда джашаб мени тургъан халым,
Кѳысдаб ийдн бир ийнек да бералмай.

Санларым ырахын болуб бошаб,
Хайырым бираз кемирек болгъанлай.
Кѳойду ол мени бек узакъгъа ташлаб,
Джеге-джеге кѳарыўуму алгъанлай.

Алай бла мен кѳысдалыб келгенме,
Саўлугъуму тас этиб эмда кѳурутуб,
Кѳаллай бирни кѳыйынлыкъла кѳргенме
Аякъларымы уўлу бугоў тутуб.

Бусагъатны заманлары алайды,
Бирлешмесек этибизни ашайла
Мени тургъан халым бары былайды,
Бѳлек адам бизни теблеб джашайла.

Бирлеширбиз тар дуньяны кенъертиб,
Бу джуртланы башдан аякъ чагъарча.
Джолубузну сынмаз кибиб бегитиб,
Ол байланы кѳалаларын джыгъарча.

Сизни тургъан халыгъыз'а кѳалайды?
Айтсагъыз'а, эшитейим кѳрейим.
Бу дуньяны болумлары алайды,
Кѳарыўумдан келген затны берейим.

Ю й д е г и с и:

— Бек осалды бизни тургъан халыбыз,
Ма кѳресе кѳымыжабыз ачылыб.
Тюгел чыгъыб бошаб кѳалмай джаныбыз,
Кѳысылыргъа мекам табмай чачылыб.

Тюрмеде джашагъанча турабыз,
Къыйынлыкъдан башха джашау кермейин.
Ачлыкъда да бек кѳб кере къалабыз,
Иебиз къыйыныбызны бермейин.

Бизни бюгеу къолларыбыз берч болуб,
Кече кюн да солуу алмай ишлейбиз:
Кѳзлерибиз да джыламукъдан толуб,
Башыбызгъа бир кечинмек излейбиз.

Берген джалы къарныбызгъа джетмейди,
Кийерге уа кийим къайдан табайыкъ
Зыгыллыкъ юсюбюзден кетмейди,
Кимден не зат тилей къайры барайыкъ.

Сауаргъа, бир да ийнек табмайбыз,
Минерге уа къайдан болсун атыбыз
Не кюрешсек да ёгюз'а такъмайбыз,
Джокъду бизни токълу чакълы затыбыз...

Алай бла бу джарлыла сѳзлерин,
Мыдахлыкъда бек эзлиб айтдыла.
Мутхуз ау къуршалагъан кѳзлерин,
Джылау бла кѳбдюрюшюб къызартдыла.

Джашаулары ма бу халгъа бурулуб,
Мыдахлыкъны бир да кенъе чачалмай.
Амал табмай кеслерине урунуб,
Башларына бир джашау да ачалмай.

Амалсыздан джерчиклерни къыш сатыб,
Ашар-ичер затчыкъла ала элле.
Джаз эм кюз ишге мыллыкларыни атыб,
Залимлеге ишлеучю бола элле.

Не келсин джалчыкълары кечинирча,
Ашарыкъгъа, кийерикге болмай эд.
Бир алгъаны экинчиге джетерча,
Бириси да толу хакъын алмай эд.

Ма бу халда бѳлек джылла кетдиле,
Юйлеринде джатар орун табылмай.
Бек кѳб тюрлю къыйынлыкъла джетдиле,
Джалан зыгыл юслери да джабылмай.

Моллала да джарлы халкъдан тоймайын,
„Хайда хакъыбызны“ деб джете элле.
Джарлыласыз деб джазыкъсыныб къоймайын,
Табханларын сибириб кете элле.

Байла, бийле, моллала да бирлешиб,
Бир-бири къолларындан тута элле.
Бары да кече кюн демей кюрешиб,
Джарлы халкъны къыйындарын джута элле.

Тюрлю-тюрлю алдаула бла дин да,
Джарлы халкъны кемирте эд, джулкъа эд.
„Джарлыма“ деб къутулургъа ўа бир да,
Не закон не да шерият къоймай эд.

Чучхуб, тинтиб, ачыкълаб бир болумну,
Энди аны хапарына къайтайыкъ.
Шамайны уллу джашчыгъы Махмутну,
Бирден келген арт болумун айтайыкъ.

III

Къачда эл да ишлерин бошай эди,
Тереклени чапракълары саргъалыб.
Кюн да тюрлениб къышха ушай эди,
Таўланы да тѣббелери агъарыб.

Суукъ джетди ал джылланы бирича,
Кюн джарыгъы къарланы джылтыратыб.
Адамлагъа джылы тон кийдирирча,
Ташны, таўну барысын къалтыратыб.

Бир къаум да омакъ киимле кийиб,
Келиб, соруб эрлайын къайта элле.
Къан гыбыла барысы да суюююб,
Малсызлагъа ма былай айта элле:

А фендиле:

Ненъи суюсенъ саг, кимни суюсенъ бер,
Бюгюнню кюнню учузлаб турма!
Хайда джайыл да мадарынъы кѳр,
Ол джараўсуз сылтаўланы къурма!

Бир элли да кѣурмансыз кѣалмасын,
Бизни да хактыбызны берсинле.
Аллахны джанындан гюнах алмайын,
Шериятны тюз джолуна келсинле.

Бу сѣз бла тохдаусуз буа элле,
Джарлыланы джанларындан инджитиб.
Мал излете джер-джерге кѣуа элле,
Кѣоркѣуу бла хар кимге буйрукъ эгиб.

Кѣолларында китабларын джюрюютюб,
Ётюрюк, хыйла, лагъым кѣура элле.
Алай бла джарлы халкъны юркютюб,
Таймай анъа кѣадалыб тура элле.

„Кѣурман кесенъ кѣыл кѣпюрден ёгерсе,
Бир кѣайгъысыз кѣуш кибик учханлай.
Кесмесенъ'а джаханимге кетерсе,
Ол темир токѣмакѣладан кѣачханлай.

Бек игиси ары-бери чабсагъыз,
Излей кетиб гяур малны табсагъыз,
Джигитлик этиб барыб урласагъыз,
Аны сора кѣурманнъа деб сойсагъыз.“

Шамай да алагъа бек ийнана эд,
Аллахны сѣзлерин айталла деб.
Джюрегинден бек уллу кѣыйнала эд,
Мени элден тышына аталла деб.

Сора мал алыргъа таўкеллик этди,
Не болса да бир мадар болур деб.
Олсагъатдан элге джайыла кетди,
„Кѣалай болса да бир мал табарма“ деб.

Ол бара-барыб тюбеди Муратха,
Сорду анъа: „сатар малынъ джокѣмуд“ деб.
Таўкеллениб ол да анъа джуабха,
Эрлай айтды: „Айхай барды малым“ деб.

Сѣз башлалла бир-бирине кѣарашыб,
Экиси да бир джерчикде олтуруб.
Мурат да аны инджилгенин мараб,
Аузун да хыйлалыкѣдан толтуруб.

Ш а м а й :

— Сен мал сагаса деб эшитгенме,
Сатар болсанъ къурманнъа мал аллыкъма.
Бир кесек затны хазыр этгенме,
Алалмасам, бек къыйнала къаллыкъма.

М у р а т :

— Уллуму, гичеми, айг къайсын дейсе,
Мал излеген бары менден табарла.
Мал юсюнде мал болгъанын билесе,
Мычымайын хар ким манъа чабарла.

Бусагъатда мал багъады кѳресе.
Къурманыбыз къысха джетиб къалгъанд да.
Айт багъасына уа не зат бересе,
Алыр болсанъ, энди заман болгъанд да.

Ш а м а й :

— Айтсанъ, сени сатарыгъынъ къайсыды?
Эшитейим эмда кесим кѳрейим.
Мени илешдирлиг'а багъасыды,
Къарыуум джетерик затны берейим.

Багъа эсе уа джукъады хурджунум,
Санъа ѳтюрюк зат бла сѳлешмем.
Рысхы болуб'а джокъду бир джугъум,
Къарыуум джетмезча эсе кюрешмем.

М у р а т :

— Огъай, санъа алай багъа этмезме,
Таб элден да бириз учуз къарарма.
Разы болсанъ'а ачха да демезме,
Джалчылыкъ бла иш этерге къоярма.

Сен джашыннъы манъа джалгъа берирсе,
Къошубуз да ойнай, къуана турур.
Джалчыча тутмам кесинъ да кѳрюрсе,
Аны бла берлик борчунъ да къурур.

Ш а м а й :

— Мен джалчылыкъ ачууларын сезгенме,
Алай сѳзле энди мени алдамаз.
Ол тюрю кука сѳзледен безгенме,
Биринден да бизге магъана болмаз.

Бююн'а мен амалсызгъа тюшгенме,
Ол себебден айтханынъы этейим
Къыйынлыкъла кѣб кѣлтюрюб келгенме,
Кел берлик малынъы да бир кѣрейим.

Къараб кючюм джетгенни алырма,
Башха-башха багъачыкъларын кессенъ'а.
Тѣлеб бошасам мен тынчайыб къалырма,
Башсыз кюймай бююн ачыкъ этсенъ'а.

Мурат:

— Айхай-айхай бек тюз акъыл аласа,
Афендилени айтханларын этиб.
Къурманынъдан сен къутулуб да къаласа,
Тутуб тургъан муратларынъа джетиб.

Байма эм джарлыма демей барыбыз,
Быллай ишге кючюбюзню салайыкъ.
Джеталлыгъы чакълы бизни къарыуубуз,
Аллахны да разылыгъын алайыкъ.

Сюйсенъ кюй, сюйсенъ да туар берейим,
Къурманнъа лжаратханынъы алырса.
Кѣлюнъе келгенни да айт кѣрейим,
Манъа къатышсанъ, къуана къалырса.

Алай эсе уа айгайым кесинъе,
Ол кюйну багъасы онеки сомду.
Аны семизлигин да ал эсинъе,
Андан учуз'а болмаз тюзю олду.

Бир уаныгым барды аны да кѣр,
Багъасына элли беш сом тилейме,
Бек учузду эринмейин аны уа бер,
Ол багъаны берликлерин билеме.

Огъай десенъ сюйгенинъи алырса,
Кюйну алсанъ'а Махмут бизде турур.
Къурманынъы кесиб рахат къалырса
Хазнамыды кюз джетерге къутулур.

Шамай тынъылаб аны сѣзюне,
Къалай этерге да билмей кѣб турду.
Бираз багъаракъ кѣрюнюб кѣзюне,
Ол багъаларын башха-башха сорду.

Шамай:

— Къойчукъгъа неллай бирни турур дейсе,
Болджалын да ачыкъ этиб айтсанъ'а
Уаныкга неллай бирни тилейсе,
Белгили этиб тынъылы сатсанъ'а.

Мурат:

— Уаныкга эки джыл чакълы турур,
Алайсыз'а не азчыкъ да бермезме.
Къойчукъгъа да сегиз айны урунур,
Санъа уа мен андан багъаракъ этмезме.

Шамай:

— Огъай асыры бек багъа тилейсе,
Къойгъа энтда бираз къара кёрейим,
Кесниъи уа къалай уллу сюесе,
Сюе болсанъ сегиз сомну берейим.

Огъай десенъ'а Махмуд беш ай турур,
Къошунъа эмда малынъа къараб.
Къарыуу джетген чакълы бир урунур,
Не затны эт десенъ барына джараб.

Андан багъаны уа киши бералмаз
Ол беш айда кёб заманды билесе,
Ол багъагъа киши да ёрлеялмаз
Ма мени да къарыуу кёресе.

Мурат:

— Огъай менде эки сёз табылмаз,
Бютюн да ол джанъыз къойну юсюнден.
Сёзюм'а ётюрюк болургъа болмаз,
Байлыгъым барды аллахны кючюнден.

Хайда энди сюегенинъи берирме,
Багъаларын андан учуз айталмам.
Джашларынъы джумушун да кёрюме,
Аны бла мен сёзюмден да къайталмам.

Огъай десенъ'а соруш да юйюнъе
Таукел болсанъ энтда бери келирсе.
Муну кесе эсенъ'а сабийлеринъе,
Къалай бек заукъланырла кёрюрсе.

Аллахны бу бек багъалы кюнюнде
Киши юйюне барыб къарамазла.
Олтурушуб хар ким кеси джеринде,
Бек къуанырла эм ач да болмазла.

Ш а м а й:

— Бераллыкъ болсанъ, айтханма берейим,
Бермезлик болсанъ бусагъат кетерме.
Андан артыкъ мен санъа не этейим,
Элде да кѣбдю бир маларла этерме.

Мурат унамай, Шамай да алалмай,
Алмайын кетерге тюшдю эсине.
Андан багъаны уа бир да бералмай,
Къайтды юйюне юйдегисине.

Ол кюн'а бары да къалмай бирлешиб,
Кеслери да оноуларын этдиле.
Акъылларын кѣб джерлеге юлешиб,
Къурмансыз къалыргъа деб бегитдиле.

IV

Адамла элге джайылыб башларгъа,
Мутхуз кюн да иги ёрге таянды.
Той да чыгъыб къызлагъа эм джашлагъа,
Алай'а кюн да бузулуб башлады.

Эллиле да тѣрт джанындан джыйыла,
Бара элле эл джыйылыучу джерге.
Сыртда, къолда киши къалмай къуюла,
Джарарча минъден да кѣб болур дерге.

Келген-келген афендини кѣре эд,
Эм онъ джанында олтуруб тургъанын.
Адетича бирер затны бере эд,
Дуа этдир деб джанында болгъандан.

Халкъ джыйылды басындыла бир джерге,
Тизилдиле бары саф-саф болдула.
Барысы да къозгъалыб ёрге-ёрге
Ал сафлары онълуладан толдула.

Мутхуз кюн бокъланды эмда бузулду,
Улуу джел'а юй башланы учура.
Афенди да ёрге туруб созулду,
Бек чамланды былай айтыб кычыра:

А ф е н д и:

— Ма эслеймисиз джамагъат болгъанны,
Кёк да таб джерде тюрлениб къалгъанны.
Юсюбюз да къар борандан толгъанны,
Бек къоркъутуб эсибизни алгъанны.

Элибизде бир къайгысыз къалгъанла,
Бюгюн да къурман малын хазырламай.
Дунья малны эм артына салгъанла,
Сыйлы кюннъе джарыкъ бетде къарамай.

Азмы барды элибизде адамла,
Афендини афендиге кёрмейин.
Бу къурманнъа хазырланмай къалгъанла.
Анъа берилиучюню да бермейин.

Ол себебден аллах чамланады,
Барыбызгъа бирча ууу джетиб.
Аллай зат ючюн таб къан да джауады,
Муслиман тамгъа юсюбюзден кетиб.

Къурмандан малын артхаракъ салгъанны,
Джамагъатдан биз кысдаргъа керекбиз.
Аллай бир къаранъы кылыкъ алгъанны,
Биз чуутха, эрменнъе тергерикбиз.

Огъай деб ишлерин да тюзетселе,
Шериятны адетинде берселе.
Джетер-джетмез къурманларын кесселе.
Аны да болгъан адегин этселе.

Бир джанъылгъанны аллах да кечеди,
Бюгюн биз да ол къаумну кечербиз.
Дуа этиб къадалышыб барыбыз,
Бизнича аллах да кечсин дербиз.

Ол къалгъан афендиле да аныча,
Бирер къаннъа киришиб сёлешдиле.
Халкъны къоркъутуб джанларын алырча,
Джутланыб джукъ табсакъ деб кюрешдиле.

Къарангылыкъ терен снъен джамагъат
Къурманларын этерге сѣз бердиле.
Киши чыгыб сѣз айгыргъа уа болмад,
Динни къаты ауазларын кѣрдюле.

Ма ол халили афендиле бирден,
Муратларыча этген да этдиле.
Эллиле да намаз этиб ол джерден,
Къайгыланыб юйлерине кетдиле.

V

Шамай да къайгыб келди намаздан,
Мыдахлы халда баш тебеннѣ къарай.
Ишибиз башланнъан эд деб онъмаздан,
Айтды сора юйдегисине былай:

Ш а м а й:

— Быагыгыгъа бармасакъ болмайды,
Намазда бизге къаты борч бердиле.
Энди уа биреу да къурмансыз къалмайды,
Анда халны эшитдиле, кѣрдюле.

Барайым мен не десе да алайым,
Молланы аузуна тюшмей къалайым.
Къыйналсакъ да ачхачыгъын берейим,
Унай эсе къойну алыб келейим.

Бермесе уа сиз джалгъа кетерсиз,
Андан башха мен не этейим билмейме.
Къыйналсагъыз да джалчылыкъ этерсиз,
Башха мадар болур затны кѣрмейме.

Джюрегин басыб олтуруб къалалмай,
Ол сегиз сомну да къысды къолуна.
Андан башха джугъу болуб алалмай,
Чаба-джорта кетди алгъын джолуна.

Эрлей тобеде Муратны кесине,
Ачыкъ этиб къурман малсыз къалгъанын.
Къурмандан башха зат тюшмей эсине.
Айтды анъа джюрегинде болгъанын.

Ш а м а й:

— Энгда келгенме быягы мен санъа,
Къурмансыз къалыргъа къоркъуб аллахдан.
Къойчугъунъу джарашдырсанъ'а манъа,
Кенъ къалайым деб бу уллу палахдан.

Джарашдырсанъ суабды бу байрамгъа,
Андан башха бир мадарсыз къалгъанма.
Мен да аны кесер эдим къурманъа,
Излей-излей бек къарыусуз болгъанма.

Алмасам'а болмазлыкъды билеме,
Афендиле, дин башчыла къоймайла.
Аны ючюн бек ашыгыб келгенме,
Манъа мал кесдирмей тынчыкъ табмайла.

М у р а т:

— Бююн'а мал да бек багъа болгъанды,
Кёrese къурман мал да кёрюнмейди.
Ол тюнене айтханым'а къалгъанды,
Энди уа ол багъагъа берилмейди.

Танъ агханлы келиб кёрюб кетелле,
Биз къурмансыз къалгъанбыз джарашдыр деб.
Къойгъа уа онеки сомну берелле,
Башхалагъа бермей бизге къалдыр деб.

Келгенлени ызларына бургъанма,
Алагъа да джарашдырыб бералмай,
Ма санъа деб сакълаб тыйыб тургъанма,
Сени кибик ол къаумну кёралмай.

Ш а м а й:

— Бек сау бол сен алай этген болурса,
Энди айтчы неллай бир деригинъи.
Манъа къояргъа бегитген болурса,
Ачыкъла ачха бла берлигинъи.

Джашым джалгъа кетмезлигин сюеме,
Не болса да ол ююмде къалсын деб.
Аны ючюн бек къадалыб тилейме,
Къолумдагъы сегиз сомну алсанъ деб.

М у р а т:

— Айтханыма кѳулакѳ салыб тынѳыла,
Ачха бла бермезликме билесе.
Энди хар не болумну да анѳыла,
Джалчыла ѳа бек кѳбдюле, билесе.

Кѳойну алсанѳ он ай чакѳлыны турур,
Кеси юйюнде джашагѳанча джашаб.
Таб юс киими да ма менден болур,
Кѳошубузда сѳйген затындан ашаб.

Кесине да бек джараѳулу кѳарарма.
Сабийимден бир да башха кѳрмейин.
Андан озуб таб сизге да джарарма,
Бир кѳыйынлыкѳ кѳрмезсиз мен ѳлмейин.

Зекатымы, садакѳамы берирме,
Малдан, мюлкден, менде болгѳан хар затдан.
Юйдегинѳи джумушун'а кѳрюрме,
Тенѳлеринѳ да джарылырча ачыѳдан.

Кѳоркѳмагѳыз мен сизни ишсиз кѳоймазма,
Аллах айтса, бир юй кибик джашарбыз.
Сизни алдаб мен бетими джоймазма,
Менде болгѳан затны тенѳден ашарбыз.

Ш а м а й:

— Сабийлеге барыб халар берейим,
Таѳкел болсакѳ мычымайын келирбиз.
Не айтырыкѳ эселе да кѳрейим,
Кенѳеш этиб иги кѳрсек берирбиз.

Ачха габалсакѳ да огѳай демезсе,
Мен кетейим сагѳыш этиб кѳрюрсе.
Аны сен да алай сѳйсыз кѳрмезсе,
Акѳылынѳы бу затлагѳа бѳлюрсе.

М у р а т:

— Огѳай, огѳай аны ѳа бир да айтма,
Керекли болсанѳ соруш да алырса.
Ол мурат бла ѳа бир да кѳайтма,
Таѳкел болмасагѳыз келмей кѳалырса.

Бир сагъатдан келмесегиз, къоярма,
Келмезлигигизни билиб тюньюлюб.
Къойну да мен башха джерге джоярма,
Аллыкъ кѣбдю артыкъ багъала бериб.

VI

Кѣб турду ол таукел болуб алалмай,
Мыдах халда сагъышылыкъгъа батылыб.
Джашын берирге ўа таукел болалмай,
Кетди сора юйю таба атылыб.

Къайтыб келе ол юйюне бурулуб,
Дунья бары кызарагъанча кѣрюндю,
Онъсузла ўа джукъ да табмай къубулуб.
Акылы да ол затлагъа бѣлюндю.

Джоббу-джоббу басынышыб туарла,
Кычыралла, ёкюрелле, къачалла.
Арбазланы кызартыб тургъан къанла,
Къатхан къарны кюйюзча кызарталла.

Бу ишлени кѣре эмда сейирсине,
Шамай да къайтыб келди юйюне.
Бек кѣб затла тюшюб аны эсине,
Халын джомакълады юйдегисине.

Шамай:

— Эрлай барыб Муратлагъа тюбедим,
Тюбесем да джылы джуаб бермеди.
„Биз бек инджилебиз джарашдыр“ дедим,
Ол не азда хатерими кѣрмеди.

Не кѣб тилеб кюрешсем да ол манъа,
Ачха бла бермезлигин билдирди.
„Андан кѣб хатер эталмам санъа,
Сюйсенъ ал огъай десенъ да къой“ деди.

Сегиз сомду бизни болгъан затыбыз,
Боллукъ тюлдю кюрешиб джукъ табмасакъ.
Аман халда айтылады атыбыз,
Энтда излей эл ичине чабмасакъ.

Бу хал бла кърмансыз'а кълмазбыз,
Не болса да бир мадарла этмесек,
Молла сорса бир да джуаб табмазбыз,
Амал джокъду бир къой алыб кесмесек.

Кълсагъ'а бизге таякъла джетерле,
Бусагъатдан бир мадарын кърмесек.
Бизни элден узакъ, эрек этерле,
Афендини эт юлюшюн бермесек.

Ала алай къайгъылашыб тургъанлай,
Тауш этди кенъирекден биреулен.
„Кимледиле“ деб чыгъыб къарагъанлай,
Арба бла кърюндюле экеулен.

Ала ўа—муазин эмда джёнъери,
Экиси да ол арбазгъа кирдиле.
Арба ўа толуб ёгюзлюкге дери,
Былайдан да къошайыкъ деб келдиле.

Муазин:

— Этден юлюш джыйя сизге джетгенбиз,
Ма къресиз арбабызны толтуруб.
Шериатны айтхан джолун этгенбиз,
Афенди да сакълаб кълалды олтуруб.

Адетича аны хакъын беригиз,
Алай айтыб бизни алгъын ийгенди.
Мени да сиз аны кибиб кърюгюз,
Китаб бла аллах алай дегенди.

Айырмайбыз элни байын, джарлысын,
Бермесегиз эрлай къайтыб кетербиз,
Бермегенни баям этиб барысын,
Межгитде ўа аны ачыкъ этербиз.

Шамай кърккъуб бетн да къызарды,
Бек джунчуду бир аманлыкъ этгенча.
Дыгаласдан башы таба узалды,
Бек кълалтыраб ёлюр кюню джетгенча.

Ш а м а й:

— Биз'а энтда хазырланмай турабыз,
Къарыуубуз джеталмайын алыргъа.
Кѳресе ма аны къайгъысындабыз,
Амалыбыз джокъду кесмей къалыргъа.

Айланыб мен бусагъатда келгенме,
Джаш бермесем киши мал да бермейди.
Алайсыз джукъ табмазымы билгенме,
Тилесек да киши хатер кѳрмейди.

М у а з и н:

— Олмуд сени джюрегинъи къыйнагъан,
Джарамагъан сылтауланы этдириб.
Шайтан болур бюгюн сени чырмагъан,
Терс акъылны джюрегинъе синъдириб.

Бир джанынъы берсенъ, санъа боллукъду,
Къурман кесиб муратынъа джетерге.
Аны бла насыбынъ да толлукъду,
Сен керексе эрлай ары джетерге.

Бир джашчыгъынъы джумушха да бералмай,
Гяурмуса сен къурмансыз къалыргъа.
Сыйлы кюнню бек багъалы кѳралмай,
Айыб тюлмюд аллай бетни алыргъа.

Бар бусагъатдан, не дей эсе да бер,
Кесмей къойсанъ'а биз арнӯ айтмазбыз.
Бу кюнню сыйлы эмда багъалы кѳр,
Энди келсек, палат бермей къайтмазбыз.

Хайда тебре, энди заман болгъанды,
Багъа, учуз дерге да джарамайды.
Бу арбаны кѳресе, ма толгъанды,
Киши уа багъасына къарамайды.

Эрлайын барыб къойну алыб келсенъ,
Сога са да хакъыбызны берирсе.
Къурман соймай чуут динде ѳлсенъ,
Джаханимни кючлю азабын чегерсе.

VII

Джуаб этерге джокъ эди амалы,
Излей кетди да Муратха тубедн.
Ол джалыннъан халда къатына барыб,
Къойгъа келгенин айтыб хапар берди.

Мурат да ол уллу къарнын тургъузуб,
Уакъ-уакъ Шамайгъа бек кюле эд.
Ол да аллын аны табагъа буруб,
Сен къойюнъу джарашдыр деб тилеед.

М у р а т:

— Къара сен къойгъа, семизди, кѳресе,
Бу инджилген хатеринъи этейим.
Джашынъы ўа толу джылгъа берирсе,
Андан башха мен санъа не этейим.

Бек билесе, иш кѳзюў да кетгенди,
Аур ишлерим'а къалмай битгенди.
Ойнай-кюле ол къошумда кечинир,
Малгъа джарар заманы да джетгенди.

Къошда, малда неге джетсе да анда,
Заукъланыб толу бир джылны турур,
Джокъду да хайыр этериги мында,
Къошда ўа экибизге да урунур.

Болджалы джетсе да бир сагъыш этербиз,
Джарашсагъ'а дагъы да менде турур.
Ол кюннѳе да бир кюн кибик джетербиз,
Къошумда ўа бек къадалыб урунур.

Хали билиб хар затха усда болур,
Кѳрген адам сейрсиниб къалырча,
Ол джанъыз джылгъа да насыбдан толур,
Тургъан джеринде кѳб хайыр алырча.

Ш а м а й:

— Сегиз айны сен он айгъа джетдирдинъ,
Бир сѳзюнъю экинчиге унутуб.
Энди ўа ма толу бир джыл этдинъ,
Бетинъи эм ырызынъы къурутуб.

Бююн сен мени аягъымдан тутуб,
Не десем да этерсе деб тураса.
Акъылынъы уа терс ишлеге буруб,
Кесинъе бек таб лагъымла къураса.

Амал болса, ол сегиз айынъа бер,
Айтханса да айтхан сёзюнъю бузма.
Мени да ма бу сакъатлыгъымы кёр,
Келгеним сайын болджалын созма.

М у р а т:

— Ол заманда мен ашыгъыб сёлешдим,
Энди уа алай къалыргъа болмайды.
Ал деб санъа ненча кере кюрешдим,
Къурманнъа даулашхан адам онъмайды.

Мындан учуз сен кимден мал алырса,
Ким берликди санъа малын бошуна,
Ахыратха не бет бла барырса,
Сагъыш этда азаб алма башынъа.

Мен'а андан учуз бир да бералмам,
Керек тюл эсе къайтыб келме аллыма.
Кесимден'а сыйлы сени кёралмам,
Элде джалчы кёбдю, сайлаб алырма.

Амалсыздан къойну да алыб кетген эди,
Саулай джылны турургъа деб джарашыб.
Мыдахлы халда ол юйюне джетген эди,
Тохдадыла барысы да къарашыб.

Д ж а ш ы М а х м у д:

— Сен кетгенли келиб, кетиб турады,
Хайдагъыз деб джаныбызны алгъанлай.
Кеч болгъаннъа аны къарны бурады,
Эрикмейин файдасыз ашыкъдыргъанлай.

Ш а м а й:

— Бара-барыб сени джалгъа бергенме,
Ачха бла не азда унамады.
Толу джылгъа аузланыб келгенме,
Кюрешсем да башха мадар болмады.

Бираз тюшермеди деб мен алалмай,
Аны бла кесим кечигиб кьалгъанма
Бир айтханлай таўкел болуб кьалалмай
Эм арты толу джылгъа алгъанма.

Тебкир этиб ала кьойну сойдула
Ичин башын биширдиле, кьабдыла.
Афендиге маджал санын кьойдула,
Джабхакъларын кьакълаб ёрге такъдыла.

Афенди уа ёбгеледи, алмалы,
„Бек азды-деди-джанъыз бутчукъ манъа“
Уялыргъа не азчыкъ да болмады,
Ал деб, бек кёб кюрешселе да анъа.

Даўлаша келиб дагъы да бир санын,
Олсагъатдан элтдиртди кесине.
Ол зат бла аямай джанын, къанын,
Башха акъыл тюшмей аны эсине.

Афендиден кьутулушуб тургъанлай,
Муазин да эрлай джетди шуулдаб.
Ауазы да шыбылача ургъанлай,
Тебреди сора ол юлюшюн даўлаб.

М у а з и н:

— Мени сиз'а нек юлюшсюз кьойгъансыз,
Шериятны адетлерин кьурутуб?
Сора муну ашаргъамы сойгъансыз,
Хант кёргенлей динигизни унутуб?

Ш а м а й:

Арт бёскюнюн афендиге элтгенбиз,
Ал джанын да кёресе санлагъанбыз.
Бусагъатда биз да андан джетгенбиз,
Ма, къара, кьалгъанын тузлагъанбыз.

Санъа джанъыз кьуйрукъчугъун кьойгъанбыз,
Кьалгъаны уа бошалгъанды кёресе.
Ичин, башын'а къазаннъа кьуйгъанбыз,
Бизни да халибизни бек билесе.

Муазин:

Къуйрукъчугъун алыб къалай кетейим
Элтсем'а сизде да хакъым къаллыкъды.
Терисин да берсегиз мен элтейим,
Къалгъаны ўа сизге эркин боллукъду.

Шамай:

Адам хакъгъа джаныгъызны салгъанлай,
„Бер-бер“ деб мыллык атыб турасыз.
Хар къуру да джабышыб къадалгъанлай,
Баргъа-джокъгъа сагъыш этмей буасыз.

Хайда элт сизден мен бир къутулайым,
Рахат болуб джукъу кирир кёжюме.
Ач болсам да мен даурсуз къалайым,
Ийнанмайсыз „джокъду“ деген сёжюме.

Терини эм къуйрукъну да ол элтди,
Джабхакълары Шамайлагъа къалдыла.
Муазин да къолтукъгъа уруб кетди,
Алай бла къойну башын алдыла.

VIII

Афендилени аўазын толтуруб,
Махмут ычхынмаз къайгъыгъа тутулду.
Къурманына бек „къуаныб“ олтуруб,
Шамай'а ол къайгъысындан „къутулду“.

Къынъыр боюн аджирин да терлетиб,
Экинчи кюн'а Мурат келди-джетди.
Уўлу бугъоўну киритин бегитиб,
Кел деб, ол Махмутха белгили этди.

Мурат:

— Къошубузда малгъа заран болмасын,
Мычымай чыкъсань'а энди къошума.
Кюн аманды аджашыб мал къалмасын,
Ишсиз неге джатаса сен бошуна.

Къошдагъыла да къошха джетишмейле,
Мал кёбдю адам'а азды билесиз.
Ишлери бек аманды бирлешмейлэ,
Инджилиб тургъаныбызны кёресиз.

Махмут:

— Джокъду сѣзюм джарашханма мен джалгъа,
Бюгюн бла тамбланы баралмам,
Таб сен да айталмазса андан алгъа,
Андан сора мында бир кюн къалалмам.

Эгечим да киймлерими джуар,
Бюрсюкюн'а къошугъузгъа кетерме.
Келмей къалсам да атам къуар,
Мычымай ишигизге да джетерме.

Мурат:

— Къарачы! сѣзге усда болгъанына,
Хаулелик джанына кетгенди да эси.
Джашамайын къарт болуб къалгъанына,
Къошха барыргъа уа унамай кеси.

Аллай сѣзле санъа бир да джарашмаз,
Не айтсам да сен этерге керексе.
Ол джол бла меннѣ киши болушмаз,
Алай этсенъ менден узакъ эрексе.

Турма сен былай сѣлеше бошуна,
Бар къошха айрандан да бир тоярса!
Джарашыб эм кѣл да салыб къошума,
Бу орам хаулеликни да къоярса.

Махмут:

— Болур-болур, мен бирсюкюн кетерме,
Кереклиме къараб барын тындырыб.
Андан кечге къалмай къошха джетерме,
Джаш джюрекни тамырларын сындырыб.

Андан Шамай турду джуаб ътерге,
Джашчыгъыны тюз аллына бурулуб.
Кѣлюндегин анъа айтыб кетерге.
Башлады сора кеси ѳрге туруб.

Шамай:

— Турчу бугъоу салыннъанды колунъа,
Хазырлан энди къошуна кетерге!
Тынчлыкъ джокъду, энди ащыкъ джолунъа,
Мычымайын сен керексе джетерге.

Ма х м у т:

— Не сѣзюм барды, кѡшуна барырма,
Бармасам'а мадар джокѣду билеме.
Толу бир джылны кѡшунда кѡалырма,
Аны ючюн бошунагѡа тилеме.

Джалчылыкѡгѡа тюшюб мени джашауум,
Бусагѡатда уа мен андан кѡутулмам.
Табылмаз мени алайсыз ашауум,
Заманым джетсе, уа бир кюн да туралмам.

Элде болур берлигим эм аллыгѡым,
Бошагѡанлай эрлай туруб кетерме.
Джанѡыз эки кюндю мында кѡаллыгѡым,
Андан сора айтханынѡы этерме.

Бу сѣзлени да айтыб, джаш бурулуб,
Тири-тири атлай ишине кетди.
Муратда джашны элталмай кѡурулуб,
Кѡара сен не тюрлю сѣзлеге джетди.

Бек чамланды, кеси кѡкча кюкюрей,
Тынѡыламай кетген джашны ызындан.
Базыкѡ бойнун тѣрт кѡат бюклеб гюрюлдей,
Адам кѡоркѡарча кѡаралгѡан кѡанындан.

М у р а т:

— Бюгече ол чыкѡмайын кѡалмасын,
Анѡылагѡыз сиз, айтханымы билигиз!
Орамлагѡа бир да кесин салмасын,
Сѣзге усда болуб сизни тилигиз.

Сизге ышаныб кѡоюму бергенме,
Бир затда да мени джарсытмазсыз деб.
Сизни мен кѡалай багѡалы кѣргенме,
Кѡошну, малны бир да абджытмазсыз деб.

Иймейин кѡойсанѡ бек хыны тиерме,
Сизни юсюгюзге бир хата салырча.
Бѣрю тонну да бек чюйре кийерме,
Кесигиз кѡошха чабханлай барырча.

Эртденинде кюн да чыкъды джылтыраб,
 Кюн таякъла алтын кибик саргъалыб.
 Мыдах таула къатъ: джелден къалтыраб,
 Тёббелери бёркле кийиб агъарыб.

Уакъ-уакъ ёрге чыгъа башлады,
 Хар бир затны ол кесине къаратыб.
 Барысындан хынылыкъны ташлады,
 Ол кесини кёз джилтинин маратыб.

Хар ким юйден арбазлагъа тёгюле,
 Джарыкъ кюнню тюрсююне ал бериб.
 Таулары да бёркчюклери сёгюле,
 Кюн бетле иссиликде тёзмей эриб.

Ол кёзюуде халкъ омакъ киим кийе эди,
 Орамлада джылтыраб айланырча.
 Махмут да джасаныргъа бек сую эди,
 Омакълыкъ бла алда сайланырча.

Киими уа джокъ, ол аны биле эди,
 Зыкылладан къымыжасы ачылыб.
 Алай'а андан мындан да тилей эди,
 Бир кесекге къайгъычыгъы чачылыб.

Дыгаласда ары-бери чаба эд,
 Бек ачылгъан къымыжасын джабаргъа.
 Кимден кёлек, кимден кёнчек тилей эд,
 Ол да чыгъыб тенъле бла ойнаргъа.

Бир къаум'а аны мыдах этмей эд,
 Ол ариу къылыкъларыны кючюнден.
 Кылыкълары хар къуру да кетмей эд,
 Кымыжа болуб турса да юсюнден.

Халкъ ичинде омакъланыб джылтырай,
 Ол хах киимлерине къуана эд.
 Мурат джетер деб къоркъгъандан къалтырай,
 Тенъле бла да ойнаб джубана эд.

Кетери да аны эсине тюше эд,
 Джалчылыкъны ачулары чегерге.
 Джюреги да мыдах болуб бише эд,
 Тенълеринден айырылыб кетерге.

Джаш болса да кѣб кѣайгыла эте эд,
Джашау ну тарлыгы эсин алыб.
Джаш акылы джюз, минъ затха джете эд,
Мыйычыгына кѣайгыларын салыб.

Мурдар Мурат акылындан кетмей эд,
Ойнаса да кѣоркѣа эди джюреги.
Ол насыбсыз муратына джетмей эд,
Джалынса да эшитилмей эд тилеги.

Мурат барыб кеси малчы болмай эд,
Джалчыланы джиберген эд кѣыйыны.
Бир кюнню кѣолуна таякъ алмай эд,
Кѣошунда ѳа онла бла джыйыны.

Джанъыз кюннѣ Махмутха тѣзалмай,
Кѣайнай эди аны кѣан тамырлары.
Ачыудан кѣзлери джарыкъ кѣралмай,
Кѣалтырай эди аны джаулу санлары.

М у р а т:

— Тѣзем энди мен аны бу ишине,
Бармай эсе зор бла нерме.
Алгѣан кѣою тюшмей эсе эсине,
Аны башын тонлукъ кибик ийлерме.

Джетишди сора джашчыкыны кѣатына,
Мурдар бети чоюн кибик кѣаралыб.
„Итден тууѓѣан“ атаб аны атына,
Эки-юч кере урду ол узалыб.

— Нек джатаса былайда сен керилиб,
Хаулеликге нѣгерлеми кѣураса?
Тюнене ѳа кесинъ джалгѣа берилиб,
Ма бюгюн'а кѣошха чыкѣмай тураса.

Не айтаенъ кѣойну алыр заманда,
Хаулеликни джюрютмей турурма деб?
Былаймыды этеригинъ хаман да,
Кѣачан болса да бир урунурма деб.

Хамхотунъу ары неге бургъанса,
Эртде озгъанды къошха барыр заманынъ
Хакъынъы алыб джут къарнынъа ургъанса.
Бармай энди неди сени амалынъ?

Огъай тейри санъа алай этдирмем,
Тылпыуунъу чыгъармазма ургъанлай.
Аягъынъы уа орамгъа джетдирмем,
Къошумда адам джетишмей тургъанлай.

Джалчымса сен не этсем да эркинме,
Джокъду сени сѣз айтыргъа амалынъ.
Эркинликни кѣргюзтюрге билirme,
Хайда энди джетишгенди заманынъ!

Санъа энди кѣб джалыныб турмазма,
Эркинлигинъ тюшгенди да къолума.
Энди урсам бир да эслеб урмазма,
Кимни дауу барды мени джалчыма.

Ма х м у т:

— Асыры бек секиресе юсюме,
Джанъыз кюннѣ тѣзалмайса къычырмай.
Окъ джарала саласа сен кесиме,
Адамча сѣлеш, ачыуланмай, урмай.

Айтханем да тюенене мен кесинѣ,
Бюгюн баралмазлыгъымы къошунъа.
Мени ал да тур, унутмай эсинѣ,
Алайсыз малынъ къаллыкъды бошуна.

Мынча сайын чабыб неге келесе,
Джауму сюрюб барады сени малынъы?
Мындан озсанъ тюз джарылыб ѣлесе,
Мурдар халда тюрлендириб къанынъы.

Юренинъенсе адам къанны ашаргъа,
Келиб-келиб юсюбюзге чабаса.
Джалчыланы хакъы бла джашаргъа,
Аны баш хыйлалыкъгъа табаса.

Мурат:

— Къарагъыз бу итден туугъан джалчыгъа,
Бош затланы сѣлешиб гырылдайды.
Юренмегенди къошха, малгъа чыгъа,
Тилин чайнай не затланы мурулдайды.

Юсюнъден да зыкгылларынъ салына,
Неге къараб, не кюнюнъе тураса?
Келе-келеми турлукъма джалына,
Айт башынъа не лагъымла къураса?

Семиз къойну кесиб, ашадынъ тойдунъ,
Бек къуаныб, хакъсыз табыб къойгъанча.
Джугъун къоймай бютеу къарнынъа джойдунъ,
Атанъы малларын тутуб джойгъанча.

Ач къарнынъы тойдурдум билмеймисе,
Тохда энди джуаб дамы этесе.
Мени ким болгъанымы билмеймисе,
Бусагъатдан бир хатагъа джетесе.

Орамлада хауле болуб турурча,
Болмаз сени не азда заманынъ.
Джашауунъу бу халлада къурурча,
Бир джангъыз кюннъе да джокъду амалынъ.

Бу сѣзледен аны бети къызарды,
Артыкъсыз бек тенълеринден уялыб.
Амалсыздан ол башына узалды,
Мадар табмай уллу къайгъыгъа къалыб.

Джюрекчиги къысха-къысха ура эд,
Джукъ айтыргъа къарыуундан келмейин.
Буту, къолу терлеб, кюйюб бара эд.
Манъылайдан тери агъыб бѣлмейин.

Муратха да эм халкъгъа да къарай эд,
Терлеб, кюйюб жарыкъ берген бетчиги.
Ыйлыкъгъандан джюрекчиги тарай эд,
Бек къалтыраб аны джумушакъ этчиги.

Джуммай-джуммай джыламукъла тѣге эд,
Уруб келген кѣз сууларын тыялмай.
Чыдаялмай ол джерге да чѣге эд,
Къалтырагъан санчыкъларын тыялмай.

Хыны-хуну эгиб тебретди сюрюб,
Бир кечени юйде джатаргъа къоймай.
Эгешчиги ызындан чабды кѣрюб,
Кѣб джылады этер мадары болмай.

Къычырыкъ этиб къадалыб бойнуна:
— Махмут, энди къачан келирсе къайтыб!
Къолджаулу къчугъун салды аны къойнуна.
Кѣб таралды анъа тилекле айтыб.

Мурат эрлай тартыб алды юсюнден,
Насыбсызны билеклерин кердириб.
Абзыратды мурдар аны эсинден,
Бютюн да джаш джюрегин илгендириб.

Джалчы, джарлы бары алагъа къарай эд,
„Не ишти бу, не зат болгъанды?“ деб,
Сабий Махмут джылай-джылай бара эд
„Джарлы башым бу палахха къалды“ деб.

Джыласа да джылагъанын кѣрмейин,
Къамчи бла джелкесинден тюрте эд.
Джалларгъа ўа не аз да джол бермейин,
Тохдаў, солуў алдырмайын элте эд.

Ол насыбсыз тюшдю аны тузагъына,
Ычхыныргъа бир да амал болалмайын.
Джылай-джылай кетди джол узагъына,
Кишиден да бир болушлукъ табалмайын.

Ма бу халда барды аны къошуна,
Алгъан хакъын дин гыбыла ашады.
Сабий башы джоюлгъанды бошуна,
Къарагъыз энди ол къалай джашайды.

Анасындан ол юч джылда къалгъан эд,
Къараб тоймаз кирик аны сыфаты.
Ол джыл анъа онеки джыл болгъан эд,
Бу сукъланчха чыгъаргъа эд мураты.

Аз болса да къара таный биле эд,
Джарыкълыкъны дуньясына термилиб.
Кёргенинден „бир окъут“ деб тилей эд,
Окъургъа мадар табмай термилиб.

Не келсин, тарлыкъ джашау джол бермей эд.
Этген муратына джетиб къалырча.
Ол джарлыгъа киши акъыл бёлмей эд
Билим алыр бир джолуна салырча.

Аур джюкле бек къаланыб кесине,
Сабий белин тохдаусуз талдыра эд.
Бек кёб затла тюшюб аны эсине,
Кёзлеринден къан ырхыла бардыра эд.

Тенъчиклери бир да кетмей эсинден,
Кече сайын ол тюшюнде кёре эд.
Кир киимле тешилмейин юсюнден,
Къыйынлыкъны теренине кире эд.

Кюнню бети кёз аллындан ычхыныб,
Джарыкълыгъы къаранъылай тура эд.
Минут сайын джюрекчиги бек сыныб
Джаш санларын азаблыкъгъа ура эд.

Къыш кюнледе сюрюуден къайтыб келсе,
Суукъ болуб титирей, бек къалтырай,
Ол кече „солуюм“ деб мурат этсе,
Табылмай эд бир кёзюу тынчайырай.

Рахатланырча къайда анъа заман,
Кече болса джылы орунда джатаргъа.
Стауатны сакълаб тура эд хаман,
Къышхы танъы унамайын атаргъа.

Бир кюн Мурат салыб келди къошуна,
Къошну малны халисине къараргъа.
Бек къыджыраб джалчылагъа бошуна,
Кимни къалай ишлегенин мараргъа.

Ол кюн джашчыкъ бек тиледи Муратдан:
„Юсюм аманды бир мадар этерем,
Элибизге ийсенъ'а сен бусагъатдан,
Бирсикинден бир да къалмай джетерем.

Къыш къатыды, суукъду эм боранды,
Болалмайма мындан кѣбню чыдаргъа.
Ма кѣресе юсюм да бек джаланды,
Кѣб кере къалама таяныб къаргъа.

Кииминъ да менден болур дегененъ
Ол сѣзюнъю сен эртде унутханса.
Инджитмейин тутаргъа сѣз бергененъ,
Эки айны ма бу халда тутханса.

Кечем, кюнюм бек инджилиб джашайма,
Джылыныргъа бир затчыгъым болмайын.
Сау санымы сакъат этиб бошайма,
Мен насыбсыз энди бир да онъмайын.

Айтханымча мычымайын келирме,
Бу зыкгыл бысдырларымы джаматыб.
Бир кѣрюнюб атама эм элиме,
Кесиме бек кереклиме къаратыб...“

Сѣзюню артын тюгел бошагъынчы,
Джаш Махмутну сопалады, уатды.
Адам келиб, тартыб, андан алгъынчы,
Ура кириб эм башын да къанатды.

Темир бет алыб, сын таш кибик турады,
Аман эрни бекден-бекге ачыла.
Былай айтыб ол Махмутха къарады,
Аузундан тюкюрюкле чачыла.

М у р а т:

Болмазлыкъ зат бла сен бош джаншама,
Бошунагъа керексизге гырылдаб.
Энди къайгъы чыгъарыб да башлама,
Къошну, малны джарсыр заманын мараб.

Анда джукъ табылса мен келтирирем,
Болмагъанны кимден тилеб аллыкъса.
Артыкъ затым болса, санъа берирем,
Джокъду сора джазгъа дери къаллыкъса.

Къошха, малгъа бой салмайын тураса,
Джарамагъан бош сылтауланы тутуб.
Башынъа уа кѣб лагъымла къураса,
Сен хакъынъы алгъанынъы унутуб.

Юсюнъден кетмез къайгъы салырма,
Бу джараусуз къайгъыланы къоймасанъ.
Бир ургъанлай джанынъы да алырма,
Сен эсинъи къошха малгъа салмасанъ.

Тохдамасанъ бой салырча этерме,
Сан-санынъы талкъы бла ийлеб.
Къымылдасанъ тюбге салыб эзерме,
Хакъ алгъанса турмам сенден кѣб тилеб.

Эртденинде кетди атын къыздырыб,
Махмутну бир къайгъысын да кѣрмейин.
Насыбсызны ол халиде къалдырыб,
Бирине да толу джуаб бермейин.

XI

Ол не къадар тилесе да джалыныб,
Кетди Мурат бир да къайгъырмай.
Къалды Махмут эринчиги салыныб,
Айтхан сѣзю аны эсге алынмай.

Эртден сайын ургъан аяз бетине,
Къалтыратыб санчыкъларын эзе эд.
Буз гыртланы бузлатыб ол этине,
Амалсыздан барысына тѣзе эд.

Бармакълары къышхы боранда юшюб,
Джаралары байланмайын тура эд.
Ол, къурман ючюн, бу палахха тюшюб,
Санчыкъларын кече кюн да ура эд.

Аны джазыкъсыныр джокъ эди анасы,
„Баламды“ деб бир къайгысын этерча.
Джел аүруудан сакъат болуб атасы,
Къарыуу джокъ Махмутха бир джетерча.

Къысылыргъа къайда аны бир джери,
Бир затчыкъдан ол болушлукъ табарча.
Атасыны да джокъ эди бир джугъу,
Ол ачыла тургъан юсюн джабарча.

Кёлю, джюреги, юсю-башы болуб,
Зыкгылларын тутуб-тутуб къарай эд.
Кёзлери да джыламукъдан бек толуб,
Джылынса уа бу джырчыкъны джырлай эд:

„Сабийлей ёлдю анам,
Къалдым джашлай атылыб,
Табылмайын савулукъ салам,
Джалчылыкъгъа сатылыб.

Къалай къыйынды джалда,
Хар заман ишим малда.
Мекаям бузда, къарда,
Къайда кеч болса анда.

Ёксюзлюк къыйынды къалай,
Джашауум, халым ма былай.
Джылларым кетди талай,
Тарала эм джылай.

Къыйынлыкъ манъа джолдаш,
Болмайын эгеч къарнаш.
Юсюм суукъ, къарным ач,
Джалан аякъ, джалан баш.

Ах кимге джалынайым,
Мен кимге джалбарайым.
Бу къышхы боранлада,
Къайда кече къалайым.“

(Батчаланы А. К.)

Бир-бирде ол кеси эсин джыя эд,
Сагъышлыкъны тенъизине булгъаныб.
Кѣб таралса джырчыгъын да къоя эд,
Эски зыкгыл гебенекге чулгъаныб.

Кеси-кесине ол кѣл да эте эд
Джаш сабий джюрекчигинден ойланыб.
Андан сора бу джырлагъа джете эд
Джашауу ну хар бир затындан къыйналыб:

„Джашаууму бу зорлукъгъа бергенме,
Ит джашауу ну кѣб ачыуун кѣргенме.
Джаш болсам да мен быладан безгенме,
Байла мангъа джол бермезин сезгенме.

Джалчылыкъда бир залимни къолунда,
Джашауум'а кинкликни джслунда.

Мындан кѣб'а кѣбдю энди туралмам,
Санларымы джаннъан отха уралмам.

Андан эсе мен къачайым, кетейим,
Джан къалдырыр бир мадарла этейим.

Бюгюн кюнню ёмюрюм да унутмам,
Ёлмесем'а ангъа муну къурутмам.

Кесим да тенълерими къошарма,
Кюрешсем'а сора андан бошарма.

Табын мараб мен да аны соярма,
Баш токъмагъын ёрге тагъыб къоярма.

Джюрегим'а мени ол кюн ачылыр,
Ма бу къара кюлтюмлерим чачылыр“...

XII

Бир кюн ол сагъыш этди, ойланды,
Джашаууна бир да тѣзюб болалмай.
Сагъышында къачар къайгъы сайланды,
Джазгъа дери ол халиде къалалмай.

Эртден бла мал кысдаучу заманда,
Юч-тёрт кере ол ахсыныб эснеди.
Турлугъум'а ма былайды хаман да,
Деген халда къайгъыларын эследи:

Ма х м у т:

— Санчыкъларым бююлелле, кёбелле,
Къарыу сузлукъ терен синъиб этиме.
Бутчукларым къалтыраб ийилелле,
Къан да кирмей бу сабий джаш бетиме.

Андан эсе мен джашырты барайым,
Аздан, кёбден бир кишиге кёрюнмей,
Атамы да бетине бир къарайым,
Башха джерге кетерме мен эринмей.

Халымы уа анъа ачыкъ этейим,
Бир мадарла табар мени юсюме.
Бююнден къалмай элге кетейим,
Иги тюшдю ма бу оноу эсиме...

Къошдан къачды кишиге кёрюнмей,
Эти-буту ургъан джелде ачыла.
Чабхан халы аны бир да юзюлмей,
Тилимдили чабырлары чачыла.

Къайгъыланым, сагъышланым ол джолда,
Бек къоркыгъандан сескеклениб къарай эд.
Джаш джюреги юге урунъан халда,
Бу джырчыкъны джырлай-джырлай бара эд:

„Ёксюз болсанъ, тынчлыкъ джашау къайда,
Тёкген джыламугъунъ бермей файда.
Ашаб ашдан къарнынъ тоймай,
Джазыкъсыныр кишинъ болмай,
Кече кюн да ишле хайда-хайда!

Къыйынлыкъгъа чыдай тёзе саным,
Бетимде къалмай нюрлю къаным.
Ит бла бирге ашаб,
Кече багушунда джашаб,
Ма былайды джашауум эм халым.

Белге дери кърны джырыб саным,
Арыб, талыб кючден джетсе джаным.
Дагъы да итден туугъан атым,
Бир адамгъа болмай хатам.
Ма былайды джашауум эм халым.

Кюндюз кютсем, кече сакълаб малын,
Ол'а не азда кыйнамайын джанын.
Джекгенини бермейин джалын,
Бойнун кесмей ичиб къанын,
Аны бла тойдурады кърнын“.

(Батчаланы А. К.)

Кюн кызаргъа ол атасына джетди,
Бузлай кьолу, кѣзчюклери да джылай,
Анъа хар бир болумун ачыкъ этди,
Санчыкълары тирилмей кърарусузлай.

Атасы да кьоба келиб къатына,
Джашны халын алай кѣрюб къарады.
„Насыбсыз-джарлы“ атаб атына,
Кьолларын къаты кысыб кьучакълады.

Ма х м у т:

— Юсюм башым ма былайды, кѣресе,
Тѣзалмайын къачыб санъа келгенме.
Джылны, кюнню суукълугъун билесе,
Бир мадар болмай эсе ѳлеме.

Энди аны кьошуна уа баралмам,
Мадар этсенъ башха джерге кетерме.
Бу хал бла джыл узуну кълалмам,
Кьоюнъа да бир мадарла этерме.

Ш а м а й:

— Тоба-тоба мен соргъанем Муратха,
„Юсю, башы бек игиди“ деген эд.
Къарачы ол къан эмиучю налатха,
Махданыб да джылы джуаб бергенед.

Алай бла ол алдабмы тургъанды,
Бир затынъа къарамайын джунчутуб.
Юсюнъ джалан къошха атыб къойгъанды,
Бар затын сени юсюнъде къурутуб.

Мен барайым ол Муратны кесине,
Баргъанлай'а анъа хапар берирме.
Айтхан сёзю тюшмеймиди эсине,
Унамаса мадарымы кёрюрге.

Ашыкъ-бушукъ эте, тонун да къаблай,
Бек гузаба Муратлагъа кетген эд,
Джюреги кёлтюрюлюб рахат болалмай,
Ол чамланыб бу сёзлеге джетгенед:

— Къайда сени алгъын айтхан сёзлеринъ,
Юсюн-башын инджитмей къарарма деб?
Къалай тургъанын кёрмеймиди кёзлеринъ
Айтаенъ да хар затынъа джарарма деб?

Уялмайын аны къалай эталдынъ,
Къымыжалай къар юсюнде къалдырыб!
Ол бетсизликге сен нечик джеталдынъ,
Аур джюкге сабий белин талдырыб!

Адамланы къыйынарын татлы кёрюб,
Кече кюн да сен хакъларын ашайса.
Акъылынъы аллай ишлеге бёлюб,
Джалчы, джарлы къыйын бла джашайса.

Джашчыкъны юсюне бир къарасанъ,
Къурутурмеди ол сени малынъы.
Бир зат бла сен да анъа джарасанъ,
Кёлолунъа аллыкъмединъ да джанынъы.

Чоюн кибик къара этиб бетинъи,
„Манъа ким да не этер“ деб тураса.
Джауъгъа кючлетиб ол харам этинъи,
Джалчыланы хакъындан къутураса.

Алай бла сѣзюн айтыб бошады,
Джюрегин, къызгъан къанын сѣндюрюб.
Къысхасы „къара джашыма“ деб тохдалы,
Мурат да кесин дингъизча кѣбдюрюб.

Къара бети бютюн да бек къаралыб,
Зукгусуна Шамай таба бурулду.
Кирпик да къакъмай анъа аралыб,
Иги кесекни сѣз айталмай турду.

Къутургъан бѣрюча этиб кѣзлерин,
Аякъларын джерге-джерге къагъа эд.
Шыбылача чыгъыб ѳтгюр сѣзлери,
Эки тиши отлукъ ташча чагъа эд.

— Арбазымда юрме мени кесиме,
Джараусуз зат бла бошуна!
Олму тюшеди хаман мени эсиме,
Джасандырыб ким иеди къошуна!

Бусагъатдан терк къошума джиберчи!
Джибермесенъ мен ызындан джетерме.
Юсюне да керекли затын берчи,
Джауб этсегиз бир хата этерме!

Юсюне къараргъа борчлу болалмам,
Таукъ кибиб къанкъылдама керексиз.
Алай ишни мен бойнума алалмам,
Уялмайын нек келесе сен сыйысыз!

Ол къарны тойгъанындамы келгенди,
Хайда бар, къора аллымда кѣрюнме!
Сени джасандырыр дебми ийгенди,
Къойну ашадынъ энди уа эринме!

Алай бла бек къыджыраб суутду,
Сѣлешсе да бир да сѣзюн алмайын.
Джукъ бермезин анъылатды, къурутду,
Къалды Шамай бир да хайыр табмайын.

Амалсыз Шамай чыгъаралмай сёзюн,
Къайгъыланды хайыр болмазын билиб,
Мурдарны ўа эрителмеди кёлюн,
Кетди ол джюрегине кёб зат келиб.

Къолундагъы таягъына таяна,
Бара эди ол баш тёбенине къарай,
Бу ишге тёзелмей джюреги къыйнала,
Тохдамайын ол джол узуну джылай.

Шамай:

— Бу ит налат джашчыгъымдан бошайды,
Къыйынындан мухар къарны семириб,
Джаш белине аўур джюкле къалайды,
Кече кюн да сюеклерин кемириб.

Кесимде ўа бир джукъ болмай тургъанлай,
Энди анъа не затны кийдирейим
Иймесм да джалын ургъанлай
Бар деб да бу хал бла къалай ийеим.

Былай кетсе да бек ажымлы боллукъма,
Сабий башын къыш боранда къалдырыб.
Къыйынлыкъны ачыўундан толлукъма,
Неда анъа суукъ аўруў алдырыб.

Ол халиден къайтыб келди джолундан,
Джылаў бла кёзлери да кёбгенлей.
Джукъ этерге бир да келмей къолундан,
Хапар айтды юй тюбюне чёкгенлей.

Шамай:

— Эрлай барыб ол налатха тюбедим,
Тюбесем да ачы уруб суутду.
Кёб зат бла ненча кере тиледим,
„Сёлешиме“ деб барысын да къурутду.

Таш кёреем аны харам джюреги,
Сёзюмю ўа бир да эсге алмады.
Таўдан уллу ол бетсизни кёкюреги
Айтханымдан бир да хайыр болмады.

Базыкъ къарнын бютюн да бек кёбдюрюб,
Айтхан сёзюм бир затха да джарамай.
Кесибизни бек энишге чёкдюрюб,
Адамгъача бурулуб да къарамай.

Мычымайын кеси бери келликди,
Къызгъан джюрегин тыялмай къалгъанды.
„Кетдинъми“ деб хапарынъы билликди,
Бек тюрлениб бир аман къан алгъанды.

Айтханы ўа: „Бусагъатдан джетерме,
Мычымайын кетиб турсун“ дегенди,
„Кетмей турса ўа бир хата этерме“,
Манъа ма быллай джуабла бергенди.

Сёлешсек да сёз бла хорларыкъды,
Не айтса да айтханы ўа болады.
Кетмей турсанъ, бек уллу чарларыкъды,
Къыджыраса джаныбызны алады.

Джокъду балам, джарлылагъа бир джашаў,
Зыкгыл болса да кий мени тонуму.
Сен болгъанса да бюгюн анъа ашаў,
Джарлылыгъым бугъоў салгъанд къолума.

Ма х м у т:

— Бек ашхы мен сен айтханны этерме,
Алай'а бюгюн кечирек болгъанды.
Тамбла бек эртде къошха джетерме,
Ол'а мени эсими да алгъанды.

Сыртда джолла бары къардан толгъанды,
Аджашырма джолдан, къошну табалмам.
Кюн батханды, кеси да бек боранды,
Къар юсюнде кече бир да къалалмам.

Бюгечени мында къалсам къайгъырмаз,
Менсиз аны малын джаўму сюрлюкдю.
Аны ючюн бир тюрлю заг да болмаз,
Чыкъмай къалсам аджалсызмы ёллюкдю.

Ш а м а й:

— Бек ариўду бюгюн сени айтханынъ,
Бу хал бла кетерге ўа джарамаз.
Ызынъа тамбла игид къайтханынъ,
Тюз айтаса анда бир зат да болмаз.

Сабийле да тансыкъларын алырла,
Мыдахлы джюреклери сенден къуаныб.
Кетсенъ ызынъдан тарала къалырла,
Тансыкъларын алалмайнъ къыйналыб.

Излей келсе джалынырма, тыярма:
„Кеч болгъанды Махмут мында къалсын“ деб.
Тончугъуму аллына салыб къоярма,
Къызчыкъ мынъа бир джамаўла салсын деб.

Махмут кетди тенъчиклеге тюберге,
Аладан да тансыкъчыгъын алыргъа,
Джашчыкъланы кёбюсю болгъан джерге,
Ойнаб бошаб эрлей юйге къайтыргъа.

Барса ўа бёлюнюшюб тенъчиклери,
Джарыкъ болуб бир къаумну кёлчюклери,
Кюртден толуб ойнаўчу джерчиклери,
Бир къаумну ачылмай джюрекчиклери.

Барды бу да къатларына къуана,
Ол кулакны кёшун малын да „унутуб.“
Къолундагъы таякъ бла джубана,
Тебреди барыны къолларын тутуб.

Аны кёрюб арлакъдан да чабдыла,
Бек сыйген тенъчигибиз келди деб.
Къуанышыб бир-бирсин табдыла,
Махмут бизге бюгюн къалай джетди деб.

Бек джасаныб смакъ кийген къаумла,
Керпеслениб арлакъгъа джыйылдыла.
Эки джерге бёлюнюшюб бары да,
Ала Махмутну аузгъа алдыла.

Бир къаумла бек хиликге этдиле,
Бай иймей ол къачыб келгенин билиб.
Бедиш-сёгюш сёзлеге да джетдиле,
Бир-бирлени ўа джюреклери эриб.

Къар юсюнде барысы да олтуруб,
Олсагъатдан оюнларын ташлалла.
Джашчыкъны ўа тегерегин толтуруб,
Ушакъ этиб, хапар соруб башлалла.

Махмут:

— Булбул кибик темир аўгъа тутулуб,
Санларымы эмедиле кемириб.
Манъылай терим къумдача джутулуб,
Иеми ўа къарны къандан семириб.

Джюрегимде бир да къуанч болмайын,
Тот басханды кёзлерими къарасын.
Сёзюмю ўа киши эсге алмайын
Бютюн уллу этедиле джарасын.

Ол халили ушакъ эте тургъанлай,
Мурат джетди аты да къаргъа бата.
„Мен джанынъы алырма—деб ургъанлай“
Мыллыгын'а ол джашчыкъгъа ата.

Бек тюрлениб къашы-башы туююлюб,
Аузундан туюрюкле чачыла.
Бютеу аны бет тюрсюню бузулуб,
Суукъ джелде кёкюреги ачыла.

Бек къоркъдула, сабийле илгендиле.
Ким эсе да бу алыныб къуад деб.
Аны алыннъан сыфатда кёрдюле,
Энди ишексиз бу бизни буад деб.

Келиб кирди барысыны ичине,
Алыннъан халда кѣзлери кызарыб.
Башха тюрлю бир зат келмей эсине,
Ненча кере аны урду узалыб.

Барындан айырыб кетди джашчыкъны,
Бѣрю кьойну сермеб алыб кетгенча.
Ёмюрю унугъуб келген джашчыкъны,
Неда кьуш таукъну тутуб элтгенча.

Махмут:

— Урма-туйме бусагъатдан кетейим,
Амалсызма айтханынъы этейим.
Джанъыз минутха юйюбюзге джетейим,
Биргеме мен атамы да элтейим.

Былай кетерге ўа джолда кьоркъама,
Кюн бузулуб кечирек да болгъанды.
Кесинъ да джарала салдынъ сыртыма,
Бутум-къолум кюлтюмледен толгъанды.

Кесим кетсем ач бѣрюле джетерле,
Джалан сыртны ачыгъында шулдаб.
Ол адам джокъ джерде халек этерле,
Сан-санымы кесек этиб дукгуллаб.

Айтхан сѣзюн кьулагъына алмайын,
Ура-туйе ол сабийни кьоратды.
Юйюне джиберирге да болмайын,
Кѣзлеринден къан тамыза ташайтды.

Алай бла элден чыгъарыб кетди,
Ат бла аякъчыкъларын басдыра.
Сюре барыб ат джолчукъгъа джетди,
Джол узуну ёшюн бла урдура.

Керексиз ол не азабланы чекди,
Чаба-джорта тылпыўун да алалмай.
Адам кѣрмей анъа не затла этди,
Джаш башы джолда ат тенъли баралмай.

Бу кѣзюуде кеси нѣгер табмады,
Заман озду анъа нѣгер келирге.

Къая башында Мурат да тохдады,
Минъен аты да акъ кѣмюкден толуб..
Алайдан ары барыргъа болмады,
Тебреди сора ызына бурулуб.

Мурат:

— Хайда бар энди, бери уа бурулма!
Бурулсанъ да мен аллынъы сакъларма
Кете кир олтуруб да кѣб турма,
Ура кириб бауурунъдан къабларма!

Не айтса да ол айтханын этдириб,
Атыны да башын тартыб къорады.
Джарлы джашны аман кюннѣ джетдириб
Табсыз джерде къарыусуз кюн марады.

Арыб, талыб терлеб чыкъгъан санлары,
Бир да ёрге къобалмѣйын сойланды,
Таягъын да туталмайын къоллары,
Кеси джанъыз къая башында къалды.

Джукъу басды хар санындан биргелей
Дугъум кирик кѣзчюклерин ачдырмай.
Бек къалкъыды ышыкъчыкыгъа киргенлей
Уянмады джукъудан кесин тойдурмай.

Бир заманда джукъусундан уянды,
Къолу, буту аякълары да бузлай.
Кеч къаранъы болгъаннъа бек кыйналды,
Тебреди сора эски ызын ызлай.

Ол суукъда, боранда ауа-сауа,
Бара тургъанлай бир къаты джел джетди.
Ызы бла да башлады къар джауа,
Андан сокъмакъчыкъ да тас болду, кетди.

Бир тюрлю зат кѣрюнмейин борандан,
Ары-бери чабды бир да болмады.
Аджашды сора бу ёксюзчюк джолдан,
Мадар этер къарыуу уа къалмады.

Ызындан'а джокълаб киши чабамады,
Къыйынлыкъ кюнде болушлукъ берирге.
Къарыуу кетиб къар юсюнде олтурду,
Къалтырагъан санчыкълары сюелмей.
Ёшюнчюгюн джыламукъдан толтурду,
Эси кетиб къайдагъысын да билелмей.
Бираздан ол эсин джыйыб тебреди,
Къайры баргъаньндан хапар билелмей,
Къулагъына да бир таушла келди,
Тынъылады не болгъанын кёрелмей.
Тынъылады ол таушланы анъылаб,
Ачы чанчыб аны сабий джюреги.
Къачыб тебреди ёзенчикни мараб,
Къарыуусуздан джукъ туталмай билеги.
Тюнъюлюб ол бу дуньяда джашаудан,
Аузчугъу тохдамайын селеше эд.
Эсине алмай бёрюле ашаудан,
Акъылын бу затлагъа юлеше эд.

Махмут:

— Ашагъыз мени мыллыгъымы талагъыз,
Джерге акъгъан къанымы да джалагъыз.
Къалмасын бу дуньяда бир ышаным,
Тюб болсун киши кёрмез кибик джаным.
Нек джашайма бу тарлыкъда бошуна.
Урунуб мен бир залимни къошуна.
Кёзлерими темир ауу ачылмай,
Джюрегими къайгъылары чачылмай.
Адамлыкъны адетине термиле,
Джилигими ол залимле кемире,
Туугъанлы да мен талана тургъанма,
Санларымы джаннъан отха ургъанма.
Ол от, мени кече кюн да кюйдюред,
Сиз ашарыкъ санларымы тюйдюред.
Андан эсе бюгюн къораб кетейим,
Мыллыгъымы сизге азыкъ этейим.
Джашасынла мени кибик тургъанла!
Азаблыкъны чачар джолну къургъанла.
Мени ёлюм джол кёргюзюр алагъа,
Къоллары джараланыб тургъанлагъа.

Ала мени не азда унутмазла,
Къанымы ол байлагъа къурутмазла.
Бирлеширле джолдашларым турушуб,
Джашауларын кенъ джоллагъа бурушуб.
Бош къоркъама бюгюн мен ёлеме деб,
Сабийлей ёлюм ачыу кёреме деб.
Ёлмеклик керти ишти джетерикди.
Ол къаум'а мени кибики ёлмезле,
Алагъа уа бу бийликни бермезле.
Уатылыр ма бу дунья чагъылыр,
Залимлеге къурч бугъоула тагъылыр.
Артыкълыкъла бири къалмай оюлур,
Барысы да тенъизлеге къуюлур.
Вулкан джаннъан кибики тобла атылыр,
Ол итлеге элия солуб къатылыр.
Атам келир бу джерлеге мени излеи,
Къобаннъа уруб алгъан кибики терлей.
Сесгеклениби излесе да табалмаз,
Хапар алмай кетерге уа болалмаз.
Ол кюн анъа тюбеби хапар ким берир,
Баурланыб джыласа уа ким кёрюр.
Ариу айтыб аны кёлюн ким алыр,
Баш тюгюмю уучуна ким салыр.
Къыйналмасын мени ючюн инджилиби,
Сууъгъа тюшген шекер кибики эзилиби.
Ёмюрю да ол'а мени унутмаз,
Къанымы уа бир къанлыгъа къурутмаз.
Сау болмай кетди джюрегимде джарам,
Менден болсун джарлы халкълагъа салам.—
Ач бёрюле тегерегин алдыла,
Хар барысы джалкъаларын къайырыб.
Джангъы кюртню тюз юсюне салдыла,
Тебретиле джик-джигинден айырыб.
Арт тылпыуу алай бла бошалды,
Мыллыкчыгъы терен къаргъа булгъаныб.
Сюегине дери къалмай ашалды,
Ач бёрюле джер-джеринден чулгъаныб.

XIV

Инъыр болуб кюн да батды-ташайды,
Шамай'а джашындан хапар билмей эди
Болмагъанында ол излеи башлады.
Къошха кетгенд деб кёлюне келмеди.

Ол, төгерекде орамлагъа джетиб,
Хар къалайгъа барыб-къараб айлана эд.
„Хатасыз болгъаед“ деб бек къоркъуб,
Къайгъыланым мардасыз къыйнала эд.

Тохдамайым чаба-джорта, джер-джерде,
Кириб къараб хар кимге да сора эд.
„Сени джашынъ кетгенди къошха“ дерге,
Бир да адам чыкъмай бара эд.

Табмай ол къайтыб юйюне джетерге,
Зыкгыл джашчыкъ чыкъды аны аллындан.
Ол'а умутланды хапар этерге,
Шамай табагъа бурулуб джолундан.

Келе-келиб аллында ёре туруб,
Шамайны туура кёзюне къарады.
Къолчукъларын дженъчиклерине сугъуб,
Кеси анъа ол былай айтыб сорады.

Д ж а ш ч ы к ь:

— Не керекди, сен не затха чабаса?
Ачыкъла манъа хапарынъы билдир.
Чаба джорта джолда аууб къаласа,
Къайгъынъы айт да кёлюню бир кенъдир.

Ачыкъ этсенъ мен да санъа джарарма,
Къарыуунъ джетген зат бла кесинъе.
Хар бир керекли затынъа къарарма,
Джомакъла къайгъы келтирмей эсинъе.

Ш а м а й:

— Мени бир джашчыгъым бар эди джалда,
Кёб къыйынлыкъ басыб аны белинден.
Турууу уа кече кюн да къошда, малда,
Къайгъылары кетмейин джюрегинден.

Бююн'а ол къошдан элге джетген эд,
Азаблыкъны ачыууна тёзалмай.
Тончукъ кийиб тенълерине кетген эд,
Биргесине бизден киши да болмай.

Энди къайда къалгъанын да билмейме,
Думп болду да кёз аллымдан къорады.
Орамлада айланама кёрмейме,
Ким билсин ол аджашыбмы турады.

Сен биле эсенъ бир хапар берсенъ'а,
Кюйген джюрекге бир дарман салырча.
Мендеги бу кыйынлыкъны кёрсенъ'а,
Джаш болсанъ да мени къуандырырча.

Ишексиз барды билгенинъ джашырма,
Сёзюнъден да билген киби кёрюнед.
Кёрген затынъ бар эсе айт къалдырма,
Акъылым'а ма ажайгъа бёлюнед.

Д ж а ш ч ы к ь :

— Инъир ала биз да ойнай тургъанлай,
Джашчыгъынъ келди бизни къатыбызгъа.
Алайда ушакъгъа кызыу болгъанлай
Бир къара атлы кёрюндю барыбызгъа.

Келе эди ол джел киби шуулдаб,
Тюбюнде аты да къаргъа булгъана.
Ары-бери джалламай бизни мараб,
Кючлю къамчиси атына чулгъана.

Джетди бизге чоюн киби къаралыб,
Аузундан тюкюрюгю чачыла.
Кёзлери уа джашчыгъынъа аралыб,
Хыны сёзде бла хаман кычыра.

Келди къатыбызгъа ол къарны джырыб,
Къоркъдукъ, андан бек илгендик барыбыз.
Бетлерибиз бир да къалмай агъарыб,
Чыгъыб къалыр чакълы бизни джаныбыз.

Гузabalаныб ичибизге кирди,
Уллу къой сюрюуге бёрю киргенча.
Бир экибизге да къамчини джетдирди,
Бир сёз да айтмай кимсиз сиз дегенча.

Сени джашчыгынъ Махмутну айырыб,
Ол ичибизден кьоратыб тебреди.
Къара бёркюн бир джанына къайырыб,
Не айтсакъ да бизге джуаб бермеди.

Олсагъат Махмутну алгъа чартлатыб,
Ура-тюре туурабыздан кьоратды.
Ненча кере кьолун анъа узатыб,
Ачы-ачы кычыртыб бек джылатды.

Кечикмей кёр энди аны къайгысын,
Темир сынджыр салыннъанды кьолуна.
Не этгенин кёргенме мен барысын,
Чыгъанакъла джайылгъанды джолуна.

Бара кир, ол джашчыгынъы соймасын,
Темир аугъа тюшген къушха ушайды.
Элте барыб, тюзде атыб, кьоймасын,
Бир ишексиз аны этан ашайды.

Ма бу сёзлени эшитиб Шамайны
Кёзлери кызыл къан бла джуулду.
Ол топал бутлары да кёбюб аны,
Мычымай Муратлагъа джумулду.

Джолда абын-сюрюн эте, джыгъыла,
Къысха джетди Муратланы аллына.
Барса уа Мурат да юйюнде тура,
Сорду „джашым къайдады“ деб гузаба.

М у р а т:

— Бюгюн'а мен джолда анъа тюбедим,
Чабыб келди кеси мени къатыма.
Ариу айтыб мен да андан тиледим,
Бек къуаныб минди адеж атыма.

„Бар юйюнге, саламлашыб кел“ дедим,
„Огъай кеч болады“ деб унамад.
Мен'а не айтса да этерик эдим,
Джолда сакълатыб мени кыйнамад.

Ма алайды джашынъы баргъан халы,
Къыйнама бош аны ючюн, кесинъи.
Хар не затда да тынчлыкълды джаны,
Бош инджилме да джый энди эсинъи.

Кетди Шамай бу хапарланы анъылаб,
Кёбген бутла бюгече бир солур деб.
Бир джуаб да эталмай тынъылаб,
„Эшда джашым ёлмейин саў болур“ деб.

Алай болса да аны ол бутлары
Джанъырыб бютюн да бек аурудула.
Буту, къолу саны эм аякълары,
Бары да кёбюб динъизча болдула.

Танъа дери ёгюз кибики ёкюрюб,
Къоба, джата танъын кючден атдырды.
Дыгаласдан ары-бери да джюрюб,
Джарыкъ кюнюн къаранъылай батдырды.

XV

Амалсыздан ол эртденинден олтуруб,
Чыкъды эшик аллына тёрт бюклене,
Махмутха къарны ачы-ачы буруб,
Барыб аны бир кёрюрге кёллене.

Аны юсюн, башын джабар мадарла
Этейим деб, джайылгъанед ол элге.
Джуукъларым бирер затны табарла,
Деген халда чаба джорта джер-джерге.

Джуукъларындан бирер затны алыб,
Къурады ол юч сом чакълы бир затчыкъ.
Мычымай эрлай тюкеннъе барыб,
Алды анъа эки кесек къумашчыкъ.

Эрлай бир къабдалчыкъ этдириб,
Экинчи кюнюнде къошха тебреди.
„Келейим муну мен анъа джетдириб“,
Деб тилесе да киши ат бермеди.

Болмагъанында джаяулай атланыб,
Хазырланды бир кёрюб келейим деб.
Къабдалчыкъны да биргесине алыб,
Мен муну къолум бла берейим деб.

Ол халили юйюнден чыгъыб кетди,
Джол узуну, таягъына таяна.
Кюнню кёзю батаргъа къошха джетди,
Джюреги да кюйюб от кибик джана.

Барса-барсын джашын анда кёрмеди,
Къошдагъыла „келмегенди“ дедиле.
Абызыраб ол не этерин да билмеди,
Бары аллай джуабланы бердиле.

Эси кетди, бети да бек тюрлениб,
Баурланды ол ташлагъа джыгъылды.
Дагъы да эсин джыйды, ол илгенноб,
Кёзлерине къанлы суула тыгъылыб.

Минут сайын кёлю кетиб къала эд,
Акъылын'а ол башына джыялмай.
Хар сагъатдан тюрлю-тюрлю бола эд,
Къалтырагъан къолун, бутун тыялмай.

Эм артында джыгъылды ол туралмай,
Къошдагъыла къалмай аны чабдыла.
Кёб турду ол бир да эсин джыялмай,
Эрлай тутуб аны къошха алдыла.

Къошха салыб бир кесекни тургъанлай,
Кёзюн ачыб тегерекге къарады.
Ёре къобмай мурджарда олтургъанлай,
Джаньыртыб ол адамлагъа сорады.

Ш а м а й:

— Айтыгъыз бир кёргенигиз бар эсе,
Бек къыйналыб аллыгъызгъа келгенме.
Алай болмай билгенигиз джокъ эсе,
Болушурсуз деб акъылымы бёлгенме.

Барыгъыз да Махмут кибик джалчыласыз,
Мурдарлагъа туюсиз саныгъызны.
Баш эркинлик табмагъан малчыласыз,
Мени ючюн кыйнагъыз джаныгъызны.

Ала:

— Джокъду бизни не азда хапарыбыз,
Келмегенди, келсе уа кёрлюк эдик.
Бу худжу къошда тургъанбыз барыбыз
Биз кёрсег'а кёргенбиз дерик эдик.

Алай'а сен не айтсанъ да этербиз,
Джаныбызны бир да артха салмайын.
Джет деген джеринъе эрлай джетербиз,
Бир минутну ма бу къошда къалмайын.

Шамай:

— Алай болса, бюгюн аны излейик,
Къар юсюнде бир ышанын табарбыз.
Ёргерек дери бир барыб келейик,
Ишекли джерлени кыймай къарарбыз...

Излерге деб сагъышланыб тебрелле,
Алай'а къаранъылыкъ бек тутхан эд.
Ол джалчыла тёрт джанларын сермелле,
Не келсин аны джаллыла джутхан эд.

Эртденинде барысы да къозгъалыб,
Терен къарда джанъы ызла ызлалла.
Бетлери да аяз бла кызарыб,
Мыйыкълары кюлтелеча бузлалла.

Кёб къараб бир тон джурунну табдыла,
Бютеу ол кызыл къан бла джууулуб.
Барысы да алайчыкыгъа чабдыла,
Излегенле андан-мындан къуюлуб.

Иги эслеб къарасала, джашыны,
Башындан акыгъан туюн да кёрдюле.
Сары бетли ариу битген чачыны,
Джер-джерден джыйыб Шамайгъа бердиле.

Аны кёрюб Шамай таныды-билди,
Андан сора кесин эслерге болалмай.
Мычымыйын баурундан тигилди,
Къалтырагъан бутлары тирилалмай.

Ой-ой деб, ол баурланыб джылай эд,
Тохдамайын бутун-къолун тюйгенлей.
Джыласа да бир да хайыр болмай эд,
Джюреги уа отлай аны кюйгенлей.
Къаннъа боялгъан къарланы джыя эд,
Излесе да бир да сюек табалмай.
Эсин джыйса былай айтыб джылай эд,
Ол джыгъылгъан джеринден да туралмай.

Ш а м а й:

— Джан къазауат этген сени сокъмагъынъ,
Ызла салыб ариу битген токъмагъынъ.
Кёз аллында джара сала турады,
Санларымы кемиреди, къырады.
Бысдырларынь ары-бери чачылыб,
Къан джугъунъ'а кёзге туура ачылыб.
Джюрегиме кетмез къайгъы салгъанды,
Къарыууму бир да къоймай алгъанды.
Джугъу къалмай тюйюлюучю санынъы,
Къаргъа бояб къызыл ала къанынъы,
Аман кюнде бир болушлукъ болмай,
Мыллыгынъдан бир джугъунъу къоймай.
Кесинъ джанъыз ачыкъ джерде талалла,
Джерге акъгъан къанынъы да джалалла,
Барысы да кёл кенъдириб тойдула,
Манъа юлюш баш тюгюнден къойдула.
Къайда сени этиб тургъан муратынъ,
Биргеме да къалмады бир суратынъ,
Махмутум деб сени къайда кёрюрге,
Сенсиз болуб кесим къалай джюрюрге.
Бир минутну сен кетмейин эсимден,
Къан джугъу джурундан эм баш тюгюнден.
Юй аллымда санъа къабыр этерме,
Эртден инъир къабырынъа джетерме.
Бек таралыб джыламукъла къуярма,
Аны юсюн кёз суу бла джуууарма.
Бу залимлик не кюнледе чачылса,
Эркинликни эшиклери ачылса,
Ол кюн мен да джылаууму ташларма,
Дуньягъа кёзюмю ачыб башларма.
Залимлеге къаршчы отла ачарбыз,
Къуш тюгюллей ол къаумну чачырбыз.

Бу кысылгъан санла анда керилир,
Барыбызгъа эркинликле берилир.
Хайда сау къал, энди мен да катейим,
Баш тюгюнъден сангъа къабыр этейим...

Ол джалчыла барысы да бирлешиб,
Къошну къоюб элге бериб кетдиле.
Бир акъылда ала къалмай тиллешиб,
Шамайны да юйчюгюне элтдиле.

Тийре хоншу бири къалмай джыйылыб,
Шамайланы тегерегин алдыла.
Ол эзилиучю санлары кыйылыб,
Не этейик деб сейрге къалдыла.

Кими андан, кими мындан селеше,
Джюрекледен туюмчекни ачаргъа,
Акъылларын джюз-минъ затха юлеше,
Артыкълыкны къадауларын чачаргъа.

Джарлыланы тэмей ангъа джюреги,
Тиш кысыдыла ол мурдаргъа демлешиб.
Хар барыны хазыр эди билеги,
Сан-сан этиб къояр кибик юлешиб.

Джарлы халкъла тенгизле чайкъалгъанча,
Келтюрюлюб-къозгъалышыб тебрелле.
Къазауатха хазыр болуб тургъанча,
Бары къолгъа саут-саба сермелле.

Байла, залимле къозгъалыу ну керюб,
Хар барысы акъылларын ташлалла.
Бир хатагъа тубериклерин билиб,
Тюрлю-тюрлю лагъым излеб башлалла.

Къызбайланы къалтырады санлары,
Класс джау ну ким болгъанын танымай.
Бек къоркъгъандан чыгъар кибик джанлары,
Тырмашыргъа джюреклерин джарымай.

Къозгъалыу да эм даур да кем болуб,
Сез башлалла бары аны юсюнден.
Джыйылгъан джерлери киб халкъдан толуб,
Бу иш бирини да кетмей эсинден.

Къозгъалыуда келтюрюлюб бир джаш,
Чыкъды джыйылгъан халкъны аллына.

Ёхдемлениб ёрге туруб ол джолдаш,
Алын бурду адамланы барына.

Этеклерин белге дери чюйюрюб,
Белибауун къаты къысыб белине.
Халкъ аллында ары-бери да джюрюб,
Былай айтды кесини тенълерине:

— Бююн биз къаныбызны алайыкъ,
Ол итледен джанны артха салмай.
Эм арт боллукъ къазауатха барайыкъ,
Джюреклеге бир да къоркъуу салмай.

Бёлек юйле башыбызны ашайла,
Ит чакълы бир сыйыбызны кёрмейин.
Бизни джегиб бек тынчайыб джашайла,
Джокъду тынчлыкъ, ол къаумла ёлмейин.

Чыдай-тёзе бек къарыусуз болгъанбыз,
Къолубуз берч, аркъабыз джаур болуб.
Тюз хайуанлагъа саналыб къалгъанбыз,
Джарыкъ кёзле мутхуз ауладан толуб.

Миик тауда чыдай келиб джанады,
Туруб-туруб къарыуундан бошаса.
Тенъизле да эки бёлюнюб къалады,
Анъа да артыкълыкъ джетиб башласа.

Биз'а таш не агъач тюлбюз, адамбыз,
Адам эсек эркинликни ачайыкъ.
Биз **былагъа** хайуан болуб турмазбыз,
Биригейик залимликни чачайыкъ.

Кёрдюгюзюмю Махмут къалай къорады,
Ёлюсю да табылмай ашалыб.
Анъа Мурат къайгъы болмай турады,
Оноу байда-бийдеди деб **ышаныб**.

Биз бу ишни энди кечиб къоя эсек,
Артыкъ да бек джелкебизге минерле.
Бирикмейин мындан узая эсек,
Кече кюн да къаныбызны эмерле.

Алай болмай къаныбызны алайыкъ,
Эзилгенле барыбыз да бирлешиб.

Залимлеге кършчылыкъны салайыкъ,
Джан аямай саут бла кюрешиб.

Къырылайыкъ бюгюн биз, джан берейик,
Бирибиз да муал болуб къалмай.
Къылыч бла билеклени кесейик,
Джокъду джашау эркинликни алмай.

Бирлешейик джалчы-джарлы барыбыз,
Бу ишге мындан кѣбно чыдамай.
Боркъулдаб къайнайды бизни къаныбыз,
Суумаз ол залимлени эзалмай.—

Ол да алайда сѣлеше тургъанлай,
Бир бѣлек атлы джетишди шуулдаб.
Ала халкъны тѣгерегин алгъанлай,
Экиси келдиле ол джашны мараб.

Ол сагъатдан байлаб алыб кетдиле,
Бутун, къолун бугъоуладан толтуруб.
Залимлени тюремесине элтдиле,
Ол да къалды тюреме юйде олтуруб.

Къалгъан халкъгъа афендиле келдиле,
Шериатны джолу бла тизилиб.
„Деменъили“ ауазларын бердиле
Бай къаумгъа джюреклери эзилиб:

А ф е н д и л е :

— Аллахыгъыз кесигизге чамланад,
Бусагъат тоба этиб къайтмасагъыз.
Барынъа да бир уллу хата болад,
„Аллах кеч, джанъылдыкъ“ деб айтмасагъыз.

Чачылыгъыз, мычымай кетигиз!
Иманыгъыз юсюгюзден кетгинчи.
Тилек тилей юйюгюзге джетигиз,
Мындан кѣб бизни гюнахлы этгинчи.

Байны-бай, джарлыны да джарлы этиб,
Билмеймисиз аллах кеси джаратханд.
Кимге байлыкъ, кимге джарлылыкъ джетиб,
Биринден-бирине да мал къуратханд.

Махмутхада джазыусуз зат болмагъанд,
Аллах анъа буюргъаннъа тюбегенди,
Гяурла ма бу затха ийнанмагъанд,
Аны ючюн ол аланы эрши кѣргенди.

Шамай эрлай Мурат бла джарашсын,
Акъылына башха затны келтирмей.
Джюрегинде бир да тутмай къарасын,
Аллахха герс акъылын билдирмей.

Айтыгъыз Махмутну неди хатасы,
Ол кеси да шейит болуб кетгенди.
Бююн'а тѣзмейди аны атасы,
Ол'а анда джандетине джетгенди.

Джарлылагъа кенъ джандетле берилиб,
Байлагъа уа бу дунья берилгенди.
Байла мында, сиз'а анда керилиб,
Джашагъыз деб аллах тыйыншлы кѣргенди.

Байны, бийни айтханындан чыкъсагъыз,
Тонъуз халда ахратха кетерсиз.
Ол къаумгъа къаршчы саут алсагъыз,
Тамбла ёлсегиз бушуу этерсиз.

Джарлыла:

— Сени болсун бизге берлик джандетинъ,
Кесинъ анда заукъланыб къалырса.
Джаханимде кюймесин семиз этинъ,
Биргенъе да ол байланы алырса.

Бузулмазлыкъ ол дуньяда кесигиз,
Ойнай-кюле рахатланыб джашарсыз.
„Шагъатлыкъгъа бир да кетмей эсигиз,
Анда хазыр ашарыкъдан ашарсыз.

Бююн биз ахыратны излемейбиз,
Излерибиз эркинликде турургъа.
Бизге ахрат, сизге дунья демейбиз,
Дертибиз сизге къылыч урургъа.

„Джаханим“ бла къоркъутуб кѣб турдунъ,
Залимлени муратларын толтуруб.
Бизге къаршчы от къамчиле урдунъ,
Сыртыбызгъа, бойнубузгъа олтуруб.

Бизге керекди адамлыкъгъа чыгъаргъа,
Сиз къаумну тамырындан къурутуб.
Залимликни джугъун къоймай джыгъаргъа,
Ма биз джарлыла бирлешиуню тутуб.

Сизге къалсын ол дуньяны тёрлери,
Бизге уа андан хайыр болмазлыкъды.
Бу халкъны къазыла тургъан кёрлери,
Энди сизге берилмей къалмазлыкъды.

Быдырынъы тонъуз кибик кёбдюрюб,
Къаныбызны иче, талай турасыз.
Джарлыланы бек энишге чёкдюрюб,
Байгъа джарар кёб лагъымла къурасыз.

Алдау бла джарлыланы джолларын,
Къаршчылыкъдан бек кёб кере тыясыз.
Эме, теге ол къаумну къанларын,
Эркинликни къолугъузгъа джыясыз.

Къан тегюлмей бизге дунья болмазын,
Энди биз'а таныгъанбыз билгенбиз.
Бу джашауда бизни киши онъламазын,
Кёб джылланы къарагъанбыз, кёргенбиз.

Алай айтыб афендини башына,
Урду сора къолундагъы таягъын.
Джара салды ол налатны къашына,
Ол да джыгъылды сюелмей аягъы.

Къалгъанла да андан-мындан турушуб,
Къолларына таш агъач да алдыла.
Джюреклерни тёзалмай буушуб,
Ол къаумгъа къазыкъланы салдыла.

Афендини дагъыда бир къаумну
Алайчыкъда огъуна ёлтюрдюле.
Кёбюсюне аур джарала тюшюб,
Кимлерин да кёл кенъдириб тюйдюле.

Мурат къачды джараланыб ол джерден,
Юсю-башы бютеу къаннъа боялыб.
Башына беш джара тюшюб бирден,
Кючден барды юйне да къыйналыб.

Ол сагъатдан полицияла джетдиле,
Барысы саутлагъа кършаланыб.
Халкъны ичинде чабыуул этдиле,
Къозгъалыуу чачаргъа хазырланыб.

Къолларында бычакълары джылтыраб,
Учларындан кызыл къанла агъа эд.
Джюреклери кёлтюрюлюб, къалтыраб,
Аузлары тохдамай от чагъа эд.

Ол халиде ишлери да джукъланды,
Кёбюсю да тюремелеге кърюлюб.
Мутхуз кюнлери бютюн да бек бокъланды,
Ол кёзюде муратлары оюлюб.

Шамай'а кёзюн ачмай джылауда,
Кёб кечени танъа дери къала эд.
Амалсыздан этин, бутун тырнауда,
Хар заманда былай айтыб джылай эд.

Ш а м а й:

— Кёзюм кёрмей темир аугъа тутулуб,
Махмутчугъум ташайгъанды кёзюмден.
Джалан сыртда мылыкчыгъы джутулуб,
Бир тылпыу эшитмедим арт сёзюнден.

Мурлар киши зорлукъ этиб кесине,
Элте барыб бёрюлеге теблетди.
Къыйынлыкъны бир да алмай эсине,
Санчыкъларын юлешдириб чёблетди.

Кетди джашым кёз аллымдан кърорады,
Бир ышаны бу дуньяда кёрюнмей.
Къан джугъусу тон джурунда турады,
Андан башха бизге юлюш берилмей.

Бу анъа былай джутулуб къалырмы,
Мылыкчы кърюш таукъну джутуб кърюйгъанча,
Неда аны къанын киши алырмы,
Сойду джашны, тутуб кърюйну сойгъанча.

Бир кюн Шамай къайгъыланыб тургъанлай,
Келди анъа суюген тенъи Азрет.
Мычымай сёз башлады олтургъанлай,
Джюрегинде айтыры ўа хазыр эд.

Кёб селешди ол Махмутну юсюнден,
Муратны этген ишине тёзалмай.
Бу иш кетмей аланы эсинден,
Къоймазбыз делле аны къанын алмай.

Азрет:

— Быллай ишле минъле бла джетелле,
Бай къаумла терибизни сойдула.
Кимле да анъа джуаб этелле,
Мыллыкларын ары атыб къойдула.

Кюйген санларын сууталла бек кёбле,
Аллай ишни бир халына къайтайым.
Ызын табалмай къалалла ол итле,
Тынъыласанъ аллай хапар айтайым.

Шамай:

— Айхай-айхай айтсанъ'а, тынъылайым,
Джюрегими ачыкълыгъын кенъертиб.
Барысын да къоймайын анъылайым,
Хар сёзюнъе къулакъ салыб, сагъыш этиб.

Азрет:

— Османни бир кюн тюшдю эсине,
Бир да тёзюб болмай иесине.
Андан мен джалымы алырма деб,
Неда анъа бир хата салырма деб.

Кесини джалчылыгъын даўларгъа,
Кетди салкъын эм миик таўлагъа,
Барса ўа тура эди малында,
Кенъ талада бир чегет къалында.

Осман:

— Бер джалымы инджилиб келгенме,
Боллукъду энди бек кёб тёзгенме.
Тёрт-беш джылны тохдаўсуз джекгенсе,
Сырымдан кызыл къанла тёкгенсе.

Кулак:

— Айтырымы айтханма мен санъа,
Кесинъ да тургъанлай эм ананъа.
Уакъ-уакъ бек кѣб зат бергенме,
Сизни алай багъалы кѣргенме.
Ананъ да тузлукъ алыб кетгенди,
Дагъы да табхан затын элтгенди.
Къалгъан эсе энтда къарарма,
Бир зат бла ишигизге джарарма.
Бюгюн'а борчум барды деб билмейме,
Сизге берир затны да кѣрмейме.
Кесек зат ючюн неге келесе,
Алайсыз сен ачданмы ёлесе.

Осман:

— Атказ къалай этесе уялмай,
Заукъданмы турдум мен къыйналмай,
Бер борчунъу, берлигинъ къалгъанды.
Анча сайын келеме болмайды,
Сени бу арт болджалынъ къалмайды.
„Кесек зат ючюн нек келдинъ“ дейсе,
Кесинъи терслигинъи кѣрмейсе.

Кулак:

— Бюгюн'а санъа берир затым джокъду,
Къыйналмайса эм къарнынъ да тыкъды
Мен да базаргъа барлыкъ болурма,
Къадалма бир зат тюшер къолума.
Не болса да бир затчыкъ этерме,
Бир да къоркъма кѣлюнъе джетерме.
Бош къарама сен мени кѣзюме,
Ийнанмаймыса айтхан сѣзюме.
Ийнанмасанъ бир зат да табмазса,
Табаргъа не азчыкъ да болмазса.

Осман:

— Огъай энди кеталмам къайтыб,
Кѣб тюдю берлигинъ бир гылджады.
Айрансыз юдегим ач болады,
Ачхамдан эки тюмен къалгъанды,
Хайда бер энди заман болгъанды!

Кулак:

— Ийнеклерим кѣб тюдюле джюздюле,
Къалгъанла да бирер зат юздюле.
Энди ол джюзден ийнек бералмам,
Аны бла хатеринъи кѣралмам.
Аллыкъ джалынъ ийнек да джетмейди,
Хайда бар адам алай этмейди!
Дагъы да эки тюмен къошаса,
Бер джалымы деб бош урушаса.

Осман:

— Сау беш джылны эшекнича джегиб,
Бир джуаб этсем къанымы тѣгюб.
Манъа ачыу таякъла ойнатдынъ,
Башымда от къазанла къайнатдынъ.
Бу джерде сау беш джылны ишлетдинъ,
Этимден эт тишликле тишлетдинъ,
Энди уа джалыма эринесе,
Уялмай сен нечик кѣрюнесе?
Джалымы бер деб, излей келгенме.
Къоюб кетсем'а ма ол кюн ёлгенме!

Кулак:

-- Къара-къара бу къызыб турады,
Урушургъа ёшюнюн бурады.
Кѣб кере зекатымы алгъанса,
Хуббегимден эсириб къалгъанса.
Алгъаныгъыз тѣрт тюмен болады
Сагъыш эт хазнасымы къалады.
Дагъыда эки тюмен тилейсе,
Къолларынъы урушха билейсе.
Урума да къарнынъы ачарма,
Мыйнъы ташха-тауъгъа чачарма.

Осман:

— Огъай-огъай аны эталмазса,
Ол муратынъа джеталмазса.
Мен да сени кибикме билесе,
Берме, киши мал деб тилесе.
Алай'а мен джалымы излейме,
Кесими къыйынымы тилейме.

Бизге „зекатынъы“ берген эсенъ,
Эмда „джазыкъсыныб“ кѣрген эсенъ.
Аны ючюн кѣб джекдинъ атамы,
Къолларын джара этдинъ анамы.
Бир берсенъ‘а беш кере аласа,
Кесинъ аур джюклени саласа.

К у л а к:

— Джокъду санъа бюгюн берир затым,
Санъа джарар туарым, не атым.
Элге энсем, джау, бышлакъ сатарма,
Юсюнъе бир таначыкъ атарма.
Стауатдан мал тутуб бералмам,
Аны бла уа хатер эталмам,
Сени да берлигинъи тергерме,
Ма берлигинъ, ма аллыгъынъ дерме.

О с м а н:

— Айтама мен алмай кеталмам,
Ол затда санъа хатер эталмам.
Джюз ийнекден бирин берсенъ болмаймыд,
Дагъы да санъа тогъусан тогъуз къалмаймыд.
Хар ишни кесинъе табсынаса.
Ол джюз ийнекни да азсынаса.
Мени уа манъылай терим къайда,
Мен мал кютюб сен айландынъ тойда...

Ачыуланыб ол аны сѣюне,
Хыны болуб къарады кѣюне,
Уругъа ышанлады Османны,
Алды ол бир къазыгъын чалманны.
Аны кѣрюб Осман да къозгъалды,
Аллында уллу ташха узалды.
Урду сора аямай бутуна,
Даур салды ол кулакны джуртуна.
Олсагъатда джеринде джыгъылды,
Юйюне да ачы сыйыт тыгъылды.
Чабдыла сора аны джашлары,
Къолларында барыны ташлары.
Ала сюрюб тебрелле тюрге,
Османны къара джерге иерге.

Джалчы Осман кесин джетдирмед,
Аланы акъылларын этдирмед.
Къутулду чегетни терен джерине,
Батыб юсюнден акъгъан терине.
Сюрюб аны киши джеталмады,
Тюк чакълы бир къарыу эталмады.
Кетди сора арадан эки ай,
Джауум да джаумай, бир исси джай.
Османнъа бир да джалын бермеди,
Не азда адам кирик кёрмеди.
Осман ачыудан кюйдю эм бишли,
Хата салыргъа эсине тюшдю.
Кулакны уа элде уллу юйлери,
Кюннъе ачылыб кёб терезелери.
Башы да акъ къанджалдан джабылыб,
Ичинде уа киши болмай къалыб.
Къаранъы бир кечеде джел болду,
Хауа да къуру букъудан толду.
Осман петеген эм сернек алды,
Юйню арт джаныннан ёртен салды.
Сора башлады эл тютюн болуб,
Юйню ичи уа хабджюкден толуб.
Къачды ол буту, къолу къалтырай,
Ол юй да уакъ-уакъ джылтырай.
Джетди юйюне бети агъарыб,
Бир кёзюуге чоюнча къаралыб.
Юйдегиси басынды юсюне,
Бир хата болгъанды деб кесине.

Ю й д е г и с и :

— Не болду, не зат тюшдю эсинъе?
Джауму чабды сени кесинъе?
Керти аман табсызла боласа,
Тюрлениб эсибизни аласа.
Айт, сен бир къыйынылыкъгъа джетгенсе,
Не пелакны эсе да этгенсе?

О с м а н :

— Эшикге къарагъыз билирсиз,
Менден да бек сиз къачыб келирсиз.
Бек къоркъгъандан аджалсыз ёлюрсюз
Манъа не болгъанын да кёрюрсюз...

Ол да къарагъыз тышына дерге,
Къарасала кюн тийиб ол джерге.
Кёрдюле къаранъы кече джарыб,
Хар ким кызыу ол джарыкъгъа барыб.

Бары кыуугъун, кычырыкъ этелле,
Джилтинле кёкге-кёкге джетелле.
Къатына киши джуукъ баралмай,
Джаннъан отну бир да джукълаталмай.

Чыкырмай аны кюйген таушу,
Гюрюлдегенча тауну аушу.
Кюйюб битли киши асыу болмай,
Хунасындан сора джугъу къалмай.

— Биз да энди андан хомух болмазбыз,
Кюрешиуде къаршчылыкъны отуна.
Къоркъуб турууда ёмюрю да онъмазбыз,
Къайгъы салайыкъ ол мурдарны джуртуна.

Тот кёзлени эрлай тотун ачайыкъ,
Онъсузбуз деб буюгъууда турмай.
От салыб аны юйлерин чачайыкъ,
Тынчлыкъ джокъду ол къаум кзурумай.

Бир кюн туугъан, бир кюн ёлюр билебиз,
Хомух болуб аякъ тюбде ёлмейик.
Бизге джетген артыкъдыкъны кёребиз,
Энди мындан кёб ачыула кёрмейик.

Экиси да бирден таукел болдула,
Джюреклеге ёхдемликни алышыб.
Таб кечеге болджал салыб къалдыла,
Бир акъылны эслерине алышыб.

Бир кюн Мурат киши къошха кетгенлей,
„Джетди заман энди барайыкъ“ делле.
Кечени онбир сагъаты джетгенлей,
Таукеллениб бугъа-бугъа жбрелле.

А з р е т:

— Майнама бир къаралгъанла кёрюнед,
Акъырын бар бизни киши кёрмесин.
Бир къауму башха джерге бёлюнед,
Бара-барыб юсюбюзге келмесин.

Ш а м а й:

— Чалман джаны таша бла барайыкъ,
Биз болгъанны бир да киши билмезча.
Ары-бери бек ишексиз къарайыкъ,
Юсюбюзге салыб киши келмезча.

А з р е т:

— Акъырын бар, майна итле чабалла,
Юсюбюзге ала салыб келмесин.
Эслемесек къайыр итле къабалла,
Ол заманда бизни киши билмесин.

Ш а м а й:

— Огъай-огъай, къоркъма да атла алгъа,
Кѳргенле да джолоуѳчуд деб къоярла.
Таягъынъы деменъили тут къолунъа,
Итле джетсе бизни талаб соярла.

Алай эте Муратлагъа джетдиле,
Чабхан итле ызларына бурулуб.
Олсагъатдан была оноу этдиле,
От салынныкъ юйню аллында туруб:

„От слагъанлай бу ёзеннѳе къачарбыз,
Бир киши да анда бизни кѳрмезле.
Кюйгенини туурасындан къарарбыз,
Биз болгъанны бириси да билмезле“...

Олсагъатдан юйге отну джетдириб,
Экиси да ёзенчикге кетдиле.
Элни саулай уллу тютюн этдириб,
Бугъа-бугъа юйлерине джетдиле.

Кюйдю аны бир да къалмай юйлери,
Джаннъан отдан киши джукъ да алалмай.
Кюл болду хабджюклери, киимлери,
Алыргъа уа бир да амал болалмай.

Эшитди Мурат юйлери кюл болгъанын,
Ол къошундан чабыб келди тигелеб.
Билди бир джауу анъа от салгъанын,
Къайгъыланды джюреги бишиб-терлеб.

Кюрешсе да бир да „терсни“ табмалла,
Терс Шамайды дерге бегим кълмады.
„Бир зат табсакъ“ деб кълалайгъа чабмалла,
Терс кеси болгъанын эслеялмады.

Джаулары ўа кѣб эди да элинде,
Барына да бирча ишек бола эд.
Ишеклиги кетмейин джюрегинде,
Бек къладалыб тинте-тинте тура эд.

От салгъанла бек кълайгъысызу кълалдыла,
Джюреклерин бир кесекчик сутуб,
Экиси да ишни алай алдыла,
Ол налатны межамларын кълурутуб.

Кълайгъланыб джашчыгълына кълыйнала,
Шамай да кечине бара эд хаман.
Къланатлары саўлай халкългъла джайыла,
Джегди сора бек кълызарыб бир заман.

XVI

Ол саўлай буржуйланы кълалтыратды,
Ташны, таўну барысын да ийириб.
Эскини уатыб, джангълы орнатды,
Урунуўчу кълаум бирден тизилиб.

Ишчиле эм урунъланла кълозгълалыб,
Ол кълызаргълан байракълланы тљбюнде.
Барысы да саутлагъла узалыб,
Кълылычладан къланла тамгълан кљнкљнде.

Ол кљнледе класс джаўла барысы,
Кълалтыралла безгеклери кълозгълалыб.
Элни саўлай джалчысы эм джарлысы,
Бирлик джолда саутлагъла узалыб.

Бир-бирини кълолларындан тутушуб,
— „Кълурчма“ деген залимликни чачаргъла,

Ёхдемликде джаугъа кършчы турушуб,
Керти жарыкъ кенъ дуньяны ачаргъа.

„Бирлешигиз, сау дуньяны ишчилери!“
Деген сёзле барысына чачылды.
Шахарчыла аны кибик элчиле,
Къозгъалышыб бир къазауат ачылды.

Джер къан бла джууулмай властарын,
Буржуйла берирге болмадыла.
Джюрекде тутхан ол дертли къастларын,
Кёб халкъны кърдыртмай къоялмадыла.

Алай бла экиге бёлюнюшуб,
Бир-бирине от чагъышыб тебрелле.
Ауладан кёб затланы тёгюшуб,
Кърарачыгъыз класс джаула не зат дейелле:

„Бюгюн биз дин къазауатны эгебиз,
Неди хата ёлсек шент боллукъбуз.
Кесибиз динибизни бегитебиз,
Хорласагъ'а, биз насыбдан толлукъбуз.

Хорлансагъ'а большевикле джетерле,
Ташны, тауну барын бирча ийриб.
Юсюбюзню ала теблеб кетерле,
Джуртубузгъа гяурланы кириб...“

Бир къаум'а алагъа кыйналыб,
Джюреклеге мухаллукъла салдыла.
Кулаклары сёзлерине алданыб,
Мыдахлыкъда сагъышланыб къалдыла.

Шамайны да тот джюреги ачылыб,
Тебреди чачаргъа къара тубанны.
Джарлы халкъны тюз юсюне басыныб,
Тёрт бюклеб онъсуз этиб тургъанны.

Сакъат болса да ол сёзюн кърутмай,
Саулай элге башчы болуб башлады.
Бир минутну барлыкъ джолун унутмай,
Кесини башха ишлерин ташлады.

Къан тегюшюб оноулары алдыла,
Ишчи, элли бир акъылгъа бурулуб.
Пролетар диктатура салдыла,
Джанъы джолда хар ишибиз къурулуб.

Кёзлерине ала кёзлюк салдыла,
Джарыкълыкъда узакъ-узун кёрюрча.
Ишни бирден къаты тутуб алдыла,
Ол кенъликни сау дуньяда керирча.

Эркинликде къызыл байракъ берилиб,
Мыдах тауланы юслерин джарытды.
Бугъоу къуршалагъан санла керилиб,
Къуанчда бир-бирине къаратды.

Аргыкълыкъла барысы джутулдула,
Джер джарылыб тауланы джуханча.
Эллиле залимледен къутулдула,
Миик кёкде къанэтланыб учханча.

Къурман ючюн джалчы-джарлы ёлмезча,
Байла-бийле къолларында термиле.
Аллай азаб бириси да кёрмезча,
Кече кюн да джилкклери эмиле.

Окъуу-билим айтхан джолла ачылды,
Урунуучу, эзилуучю халкълагъа.
Падчахлыкъны эшиклери джабылды,
Ёмюрю да азаблангъан джуртлагъа.

Тар ёзенле барысы да кенъериб,
Къанатлары тёрт джанына созулду.
Джарлы халкъгъа эркинликле берилиб,
Падчахлыкъны бугъоулары бузулду.

Джер иeledен сыйырылгъан джерле,
Эллилеге багъасызлай берилди.
Къан тегюшюб ишни алгъан джигерле,
Социалист джолунда керилди.

Берч къоллула эм урунгъан джарлыла,
Керти джарыкъ, кенъ дуньягъа чыкъдыла.
Кёзлерин ау къуршалагъан джалчыла,
Ол дуньяны тамырындан джыкъдыла.

Алай бла мюлк джерлени сыдыра,
Муратны джерлерине да джетдиле.
Юлешиб хар кимни хакъын табдыра,
Аныкъын да ала кибик этдиле.

Мурат да кысгынык эгиб туралмай,
Сакъалын къанлы суу бла джуудурду.
Эсин джыйыб рахат болуб олтуралмай,
Кёкюрегин джыламукъдан толтурду.

Бир кесекни ол джерде сагъышланыб,
Ненча тюрлю кёб затлагъа джетген эд.
Джерине эси кетиб къайгъыланыб,
Тюшюндеча бир муратла этген эд.

Бир джерде да рахатланыб туралмай,
Чачын-башын тохдамай тырнай эд.
Бир кесекни эс джыйыб олтуралмай,
Таша джерде былай айтыб джылай эд:

„Джерим да ычхынды мени къолумдан,
Джашауум да къысха болуб башлайды.
Бир зат да кёрюнмей бурун джолумдан,
Ол джашау'а мени узакъ ташлады.

Кимден джер тилей'а къайры барайым,
Джалчыланы терлерин тегерча.
Къайры барыб, къалайлагъа къарайым,
Ие болуб бир джерлеге чегерча.

Джериме барыб эллиле къондула,
„Бу джер энди бизге къалгъанды“ деб.
Эркинликни кеслерине алдыла,
„Ишлеу'чу халкъ къан тегюб алгъанды“ деб.

Кёб джылады ол эсин джыялмай,
Мыдахланнъан санлары да керилиб.
Кёзлеринден джыламугъун тыялмай,
Къобду сора бир заманда эскериб.

Алай бла къайтыб келди юйюне,
Мыдахланыб баш тегеннъе къарай.
Къолундан ычхыныб кетген джерине,
Джюрегини тамырлары тарай.

Айтды ол хапарын юйдегисине:
„Джерибиз къолубуздан кетгенди“ деб.
„Ма биз тамырланнъан джерни кесине,
Эл барыб белгичикле этгенди“ —деб.

„Биз энди бир мадар этиб алмасакъ,
Керти аман болад бизни халыбыз.
Ол джерлеге кючюбюзню салмасакъ,
Къолубуздан ычхынад малыбыз.

Джалчы этсенъ, договор да дейдиле,
Алайсыз адам джегиб болмазса деб.
Джараш десенъ да кѣб багъа тилейдиле,
„Энди челек тузлукъгъа алмазсыз“ —деб.

Джалчыны къарнына эмда юсюне,
Адамгъа къарагъанча къара дейле.
Заман бла солуу бериб кесине,
Сен да анъа бир затда джара дейле.

Алгъын кибик хакъсыз джалчы джегнучю,
Дуньябыз'а узакъ кете кѣреме.
Джалына деб челек тузлукъ бериучю,
Адет энди къалмазлыгъын билеме.

Алай бла джалчы джегиб джашаргъа,
Не азда къолубуздан келмезликди.
Бурун кибик ишлемейин ашаргъа,
Ала бизге ол джолну бермезликди.

Андан эсе бир мадарла этейим,
Ма бу Совет властны чачаргъа.
Болушлукъ табар джерге кетейим,
Ишчи халкъгъа къаршчы отла ачаргъа...“

Чаба-джорта барыб ол тенълерине,
Кесини этген ишин анъылатды.
Сѣлеше келиб ол биргелерине,
Тюрлю-тюрлю кѣб сѣзлени санагды.

Ала бирден оноуларын этишиб,
Эркинлик дуньяны чачар джанына.
Тѣгерекде кѣб джерлеге джетишиб,
Халкъны боярча бир-бири къанына.

Барыны аллын терс джоллагъа бурургъа
Джарашдырыб кѣб оноула этдиле.
Бурун кибик къанла эмиб турургъа
Сѣзлерин да алайгъа бегитдиле.

Ала:

— Большевик деб бирле чыкыгъандыла,
Ала адам этлени да ашайла.
Халкъны джашауун къоймай джыкыгъандыла,
Эгеч, къарнаш айырмай джашайла.

Биз муслиман миллет кылыч алайыкъ,
Дин къазауат ючюн джанны аямай.
Барыбыз да къозгъалышыб турайыкъ,
Къоймазбыз биз халкъны къаннъа боямай.

Ёлсек да шент болуб джандетде
Аллахны разылыгъын алырбыз.
Муслиманла бирча бир иннетде
Бузулмазлыкъ кенъ дуньяда къалырбыз.

Биз уруш ачмай былай къала эсек,
Барыбыз бирча гяур болабыз.
Джаныбызны артхаракъ сала эсек,
Ишексиз да джаханимде къалабыз.

Къозгъалыгъыз дин къазауат ачайыкъ,
Къызыб баргъан ёргенлени суутуб!
Къызылланы бир да къоймай чачайыкъ,
Ичибизден тамырларын къурутуб!

Къырылайыкъ аллах ючюн, дин ючюн,
Майна кѣкден аллах къараб турады.
Къоратмасакъ ол къаумну биз кючюн,
Бир ишексиз барыбызны урады.

Аллах кеси бизни сынаб къарайды,
Джетинчи къат улду кѣкню башындан.
Барыбызны халыбызны марайды,
Ол къараб миллетлени туурасындан.

Ол сѣзле саулай халкъгъа чачылыб,
Барысына бирча бирден джетген эд.
Ишчи-элли джюрекле кенъ ачылыб,
Ала бары бу джуабны этген эд:

„Алдамагъыз къаранъы халкъ билмейди деб,
Не этсек да айыблыны билмез деб!
Къайнайды бизни къаныбыз боркъулдаб,
Къан тамырла чыдаяммай шуулдаб!

Хазырбыз тенълик къазауат этерге,
Берч къоллула барыбыз да бирлешиб.
Къылыч байлаб къазауатха кетерге,
Уруннъанла сизге къаршчы тиллешиб.

Тюнене сиз имбашланы агъартыб,
Юсюбюзде къамчиле ойнатдыгъыз.
Къамчи бла сыртыбызны къаралтыб,
Бойнугъузну бугъача къайнатдыгъыз.

Къарныгъызны базыкъ этиб толтуруб,
Кѣк баш ариу къалаланы ичинде.
Ёмюрю да ишге бэрмай олтуруб,
Джашауугъуз джарлыланы юсюнде.

Участка джерни оргасында орналыб,
Ичине да джалчыланы тиздириб.
Анда сиз барыгъыз да тамырланыб,
Джарлы халкъны мыйыларын эздириб.

Адам хакъны татлы кѣрюб ашаргъа,
Айтчы, сизге къайсы аллах бергенди?
Къуру да сиз ишлемей джашаргъа,
Чыкъгъан ишни, айтчы, кимле кѣргенди?

Къайсы аллах ёлчеледи бу джерни,
Айтчы, сизге къачан участка айырды?
Байгъа ишлеб, тѣгюб туругъуз деб терни,
Айтыгъыз сиз, къачан сизге буюрду?

Къачан сизни кѣкден аллах эндирди,
Сизге къулгъа деб бизни къачан берди?
Къачан бизни джерден аллах чыгъарды,
Къачан сизни бизден багъалы кѣрдю?

Огъай-огъай барысын да алдайсыз,
Джокъ зат сизни жаратыргъа болмайды.
Адам хакъны ашамай болмайсыз,
Залимликни ичинде ол къалмайды.

Кёрюшенк бюгюн биз да барысын,
Кимле кёкден, кимле джерден чыкъгъанын.
Айырыб эки къаумну арасын,
Ачыкълаб ишлеучю халкъны жарасын.

Титирейсиз, къабыргъыз битгенча,
Кирирге уа заман эртде джетгенча.
Минъ-минъ ишчи, элли халкъла бирлешиб,
Барысы да бир муратха кюрешиб.

Энди сиз а ол къабыргъа кирмейсиз,
Башы эзилген джыланча къымылдай.
Къан тёкмей иш берирге суймейсиз,
Бош хапарны халкъгъа джайыб гырылдай.

Джокъду амал ол къабыргъа кирмей,
Бошунагъа дыгаласла этесиз.
Миллион-миллион халкъланы кёрмей,
Юзюлгенди сынджырыгъыз, билесиз.

Ол къаумла анъа къаршчы болдула,
Джюрекleri рахат болуб къалалмай.
Джыйын болуб къозгъалышыб толдула,
Эслерине сериуюнлюк салалмай.

Беллерине саутланы тагъышыб,
Ишчи халкъны эркинлигин алыргъа.
Тебретиле быягъынлай къагъышыб,
Бурун кибик оноулары салыргъа.

Хазыр болду от джагъаргъа аллары,
Бу ишден эсе ёлсек къолайды деб.
Къазауат этерге къайнаб къанлары,
Бизни энди халыбыз алайды деб.

Алай бла халкъны къатышдырыб,
Большевиклеге къаршчы отла ачдыла.
Анда тобла эм окъла атышдырыб,
Неллай бирлени юлерин чачдыла.

Къазауат болуб элле къозгъалышыб,
Кёб заманны къан тёгюшюб турдула.
Ишчиле джауъга къаршчы узалышыб,
Джолубузгъа кёб халкъланы бурдула.

Ол Мурат кибиклени себебинден,
Урунъан халкъ къыйынлыкъгъа джетдиле
Байла уа айырылмай бир-биринден,
Саутланыб къаршчылыкъгъа кетдиле.

Алай бла бай къауму, Советлени
Бир кёзюуге оноуларын алдыла.
Урунуучу къаумла кадетлени
Уулу къолларына тюшюб къалдыла.

Андан Мурат Шамайны да тюйдюрюб,
Къарангы, мылы гёзеннъе салдырды.
Саламбаш юйчюгюн да кюйдюрюб,
Юйдегисин къуру джерге къалдырды.

Урунъанла ишлеген биченлени
Алыб алгъын иелеге бердиле.
Сюйгенлери кибик арада джерни
Ичлерине эркин болуб кирдиле.

Была да муратларына джетгинчи,
Тауш джетди саулай дунья къалтырай.
Башларына бир мадар этгинчи,
Тобла, окъла эм къылычла джылтырай.

Джетди Къызыл Аскерлени аллары,
Бу халарны эшитиб чачаргъа.
Буржуйланы барыны джаулары,
Киритленнъен эшиклени ачаргъа.

Ала тёрт жанларына узалыб,
Акъ итлени узакъ сюрюб ташлалла.
Класс джаула таба узалыб,
Аланы да уатышыб башлалла.

Бай къаумну алчылары эслениб,
Бек тыйыншлы джуабларын табдыла.
Урунъан халкъла бары керпеслениб,
Залимликни, артыкълыкъны чачдыла.

Мурат'а этген оноуун табалмай,
Ычхынды эркинлиги кьолундан.
Сыйыргъан биченлени да кьабмай,
Тайгъалады кеси этген джолундан.

Ишчи классны аллына ёрге туруб,
Этген терсликлерине тубеди.
Не кюрешсе да лагъымла кьуруб,
Бу джол'а анъа киши джол бермеди.

Ёмюрю бузулмазлан бегиди,
Пролетар кьраллыкъны тамыры.
Саулай дунья бары аны кёрдю,
Кюрешсе да кишини джетмей кьарыуу.

Эркинликни джилтинлери джетгенлей,
Шамайны да тюре юйден бошлалла.
Ишчи класс оноуларын этгенлей,
Орнуна эрлай Муратны ташлалла.

XVII

Шамай кеси жанъы джолда тирилиб,
Алды ол колхоз ишлени бойнуна.
Ара мюлкеде ишлей эди керилиб,
Байлагъа ишлегенини орнуна.

Къартлыгъы да аны эсине келмей,
Къартма—дерге бир да акъылын бёлмей:
„Тууъганым онджетинчи джылда болду,
Дуньягъа джаратылгъан кюнюм олду“...

Ол акъылын быллай иште бёле эд,
Эски дуньясын джашауъгъа санамай.
Джанъы джолун бек багъалы кёре эд,
Алгъын халкъгъа энди бир да кьарамай.

Бригадирликни алды ол бойнуна,
Хар не тюрю ишлерине кьадалыб.
Усда болуб ара мюлкню джолуна,
Джарты затха джигер кьолу узалыб.

Иш башланды хар ким нёгер болушуб,
Барысы да джаз сабаннъа кёллениб.

Тизгин болуб онла бла кьобушуб,
Джалчы, джарлы орталыкъла тиллешиб.

Ол кёзюде Шамай да хазырланды,
Джаз сабанда алчылыкъны алыргъа.
Хар не тюрлю кереклеге узалды,
Халкъдан алгъын баразала салыргъа.

Хар ким ёгюз джегиб башлар заманда,
Хыйса кесн хазырланмай тура эд.
Къылыгъы ўа алай болуб хаман да,
Кулаклары джанларына аўа эд.

Ш а м а й:

— Тур джукълама, аязыт сен кесинъи!
Ишден татыў алыр заман джетгенди.
Кючлю джибер сабан ишге эсинъи!
Энди къаты къышыбыз да кетгенди.

Алай айтыб кёб кюрешди болмады,
Кир джюрекни тьюмчегин ташларгъа.
Айтхан сёзюн кьулагъына алмады,
Элча чыгъыб сабан сюрюб башларгъа.

Ол сагъатдан бригаданы джыйыб,
Кеслерини оноўларын этдиле.
Бир кесекге бары ишден тыйылыб,
Аны да къысдаб ишлерине кетдиле.

Ол халиде сабанлагъа къадалыб,
Мычымайын урлукъ чачыб тебрелле.
Большевикча сабан ишге узалыб,
Бир иште да кишиге ал бермелле.

Бирем-бирем колхозлада заранчы,
Къаумланы барысын да ташлалла.
Джанъы джолгъа эм бек кючлю дагъанчы,
Таў малчылыкъны ёсдюрюб башлалла.

Ол джылына минъ чакълы иш кюн алады,
Къайгъылары, сагъышлары бошалыб.
Алгъаны ўа хар затына болады,
Хакъы сыраф болмай, джугъу ашалыб.

Школладан джашлары да келдиле,
Хар бириси керти джолгъа тюзелиб.
Колхозну ишине ала кирдиле,
Бирерине бирер къуллукъ берилиб.

Керти такъыр джашауу къурутулуб,
Джугъу къалмай барысы да юсюнден.
Такъыр джолда къалмай андан къутулуб,
Бу бирлешиу колхозланы кючюнден.

Къуралынды юю, башы, заты,
Хар бир тюрлю джарыкълыкъла ачылыб.
Саулай халкъгъа белгили болуб аты,
Кёзлеринде мутхуз ауу чачылыб.

Сталинни колхозланы рысхылы,
Этерге дегени анда танылды.
Бир джылына иш кюнлерине толу,
Къуру нартюхден да беш джюз пуд алды.

Инъир сайын бу юйдеги джыйылыб,
Кёб тюрлю къуанч бла ойнай элле.
Кир джашаудан бек узакъгъа тыйылыб,
Джарыкъ кёлде ма бу джырны джырлай элле:

Эсимдеди джарыкъ кюнню таягъы,
Ачы-ачы суукъсураб тийгени.
Джарлы халкъны бир да тутмай аягъы,
Кёлоу, буту уу бугъоула кийгени.

Эсимдеди къыш суукъда, боранда,
Джалан аякъ, джалан баш айланнъаным.
Джыл узуну ишлей кулакда джалда,
Солургъа бош кюнюм болмай къалгъаным.

Эсимдеди сабийликден айланыб,
Ташны, тауну барысында къыдыра.
Къыш боранда къар юсюнде сойланыб,
Къышхы боран сан-санымы сыдыра.

Эсимдеди Махмут джалгъа кетгени,
Джанъыз бир къойчукъ ючюн саулай бир джылгъа.
Туралмай андан къачыб кетгени,
Къойчугъун'а биз да союб къурмангъа.

Иеси да аны излеб табханы,
Джашчыгъымы андан кьоркьуб къачханы,
Ол мурдар да аны ызындан чабханы,
Тюйюб, къысдаб сыртда джаллы чачханы.

Тарыкъсам да бир да сёзюм алынмай,
Кечем-кюнюм джылау бла кългъаным.
Джашчыгъымы сюеги да табылмай,
Къайгъылыкъны теренинде кългъаным.

Эсимдеди от сынджырла чачылыб,
Умур-чумур болуб кьораб кетгени.
Джарлы халкъгъа эркинликле ачылыб,
Барысы да муратына джетгени.

Энчиликни адетинден кьутулуб,
Мен да юздюм сынджырланы кьолумдан.
Артыкълыкъла кетди бары джутулуб,
Бириси да кълмай мени джолумдан.

Майна мени кьой сюрююм аллымда,
Туарларым арлагъыракъ кютюлед.
Джарылады анъа мени къллым да,
Ленин айтхан ара мюлке этилед.

Тюрлю-тюрлю кьошларыбыз джер-джерде,
Бирлешиб ара мюлке джылтырайла.
Кеслерине къазылгъан терен кёрге,
Класс джаула бек титиреб кълтырайла.

Дагъы да кългъан туарла барысы,
Чайкъалалла тау джерледе семириб.
Элни саулай джалчысы эм джарлысы,
Барадыла кир хансларын кемириб.

Чыкъды энди манъа бузулмаз джашау,
Ычхындырмам ол джашау ну кьолумдан.
Къарачыгъыз кенъ болду хар бир ашау,
Къорагъанлай темир буруу джолумдан.

Бюгюн къара энди мени халыма,
Джашау чыкъды туюлюучю саныма.
Тынчыкъ болду тынчаочу джаныма,
Кесим ие, кютюб тургъан малыма“.

МАРЯМ БЛА АФЕНДИ

1

Къойчулары джарлыракъ
Юйлени бири элле.
Киши хакъны ашаудан
Кеслери кери элле.

Кѣб заманны урунуб,
Бир аз мал да этдиле.
Манъылайдан тер тѣгюб,
Башларын бегитдиле.

Юч къарнаш да бир эгеч,
Ата-ана къолунда.
Кѣб къыйынлыкъ кѣрдюле,
Падчахлыкъны зорунда.

Бу юйдеги бирлешиб,
Бир акъылны алдыла.
Ючюсю да айырылмай,
Кѣб заманны къалдыла.

Бире оноу этгеннѣ
Къалгъанла да тынъылаб,
Аны айтхан сѣзлерин
Бирин къоймай анъылаб.

Алай бла кѣб заман
Джашауларын ийдиле.
Ючюсю да бир-бирин
Мардасыз бек суйдюле.

Залимликни заманы
Залимлигин этмесе,
Быланы унукъдуруб
Хайуанныча джекмесе,

Къалгъанлача была да
Школлагъа алынса,
Байгъа-бийге табылгъан
Окьюу, билим табылса,

Бир да ишек джокъ эди,
Уруна билмезле деб,
Джаууну-тосну эскериб,
Ишлерин кърмезле деб.

Залимликни заманы
Окьюу, билим бермейинн,
Тамам джахил кьойгъанед,
Чырт адамча кърмейин.

Ол себебден джахиллей
Барысы да къалдыла,
Кеслери да моллагъа
Алданнъанла болдула.

Дуньяны болумундан
Джокъ эди билимлери.
„Аллах“ эмда афенди
Байныкъыд дериклери.

Эгечлери Марям
Мардасыз ариу эди,
Аны кърсенъ, кѣзлеринъ
Сюзюлюб къалыр эди.

Ариулукъну табигъат,
Анъа эркин берген эд,
Хар бир адам Марямны,
Бир багъалы кѣргенед.

Ол къаранъы болса да
Артыкълыкъны эслейед,
Кимни къалай тургъанын
Сагъыш этиб билеед.

Алай бла Марям
Онджети джылгъа джетди.
Ариу битген санлары
Кёблени сукъланч этди.

Афенди, молланы
Хыйлаларын сезеед,
Айтыргъа амал табмай
Къыйынлыкъга тѣзеед.

II

Дуньягъа нюр салгъан джай,
Заманы джетиб кетди.
„Къыш келеди“ деб къоркъуб,
Халкъ да башын бегитди.

Терекледен чапракъла
Джел ургъанлай агъаелле.
Тюрлю-тюрлю джануарла
Къыш орнунда бугъаелле.

Элибиз да хар ишин
Къалдырмайын бошады.
Сыртла, къолла барысы
Башха халкъгъа ушады.

Къышлыкълада ханс къалмай
Барысы да джаланды.
Хар кимни уа юй аллында
Антаулары къаланды.

Сыртны, къолну агъартыб,
Былагъа къыш джетгенед.
Сууну, джолну бузлатыб,
Кёбню мыдах этгенед.

Орамлагъа къарасанъ,
Тойну, харсны кѣреенъ.
Тебсеб-ойнаб сен анда,
Джюрекге къуанч береенъ.

Сыртла, кьолла барысы •
Джангы кийм кийеед.
Ол кюнлени заманы
Хаулеликни излейед.

Тогъуз-он юй бир кюнде
Бирден келин алаед.
Джылны ол заманында
Хаман алай болаед.

Тойланы кёблюгюнден
Къызла къытлыкъ этеед.
Той иеси къызлагъа
Танъ атмайын джетеед.

Къызланы джалан чебген
Ары алыб кетеед.
Къышхы кюнню не азда
Суукълугъун кёрмейед.

„Къызны къыркъ джаны бард“ деб,
Хар ким алай айтаед.
„Огъай, алдайсыз“ десё,
Айтхан сёзю болмайед.

III

Къыш заманны кюнюнде
Ачы аяз ураед.
Чёб башыла бирери
Терек болуб тураед.

„Тюу“—деб тюкюрсенъ джерге,
„Тарк“—деб бузлаб тиеед.
Хар бир джаныуар барысы,
Ышыкъ джерни излеед.

Ол кюнледе Алий да
Къатын алыб келгенед,
Юйлери той этерге
Тамам акъыл бёлгенед.

Эртден бла эртдерек
Къызла джыйыб тебрелле.
„Алгы бурун Марямгъа
Барыб келейик“ делле.

Алай бла бир бѣлек
Джыйын болуб джетдиле.
Муну тойгъа элгирге
Эрлай хазыр этдиле.

Джалан чебген кийиниб
Марям тойгъа тебреди,
„Бюгюн суукъгъа тѣзюб
Къалай турлукъма“ деди.

„Андан эсе тонуму
Мен юсюме кийейим.
Ол полтон джаулукуну да
Тюз сыртыма ийейим“.

Деб, ызына айланыб,
Юйюне кетиб тебреди.
Къатындагъыла анъа,
Не аз да джол бермеди.

Марямны бу сѣзюне
Барысы да кюлдюле:
„Айыбды санъа бу сѣз,
Сен джаш къызса“ дедиле

Джаш башынты къарт этиб,
Тон кийерге болурму,
Алай бла чырт сени,
Джаш сюерге болурму.

Андан сора Марям
Айтхан сѣзюн къойгъанед.
Бу айтылгъан сѣзледен
Уятлы да болгъанед.

Алай бла тебреди
Туура тойгъа атланыб,
Субай ариу санлары
Илячинча чайкъалыб.

Къышхы кюнню эртдени
Бютюн аяз болгъанед,
Ол сагъатдан Марям да
Джылы печде тургъанед.

Айтханымча Марям
Бек джукъа кийген эд.
Терге батхан санына
Суукъ аяз синъенед.

IV

Тойгъа барыб, джарашыб
Ойнай-кюле тургъанлай,
Салкъын болуб къалгъанед,
Суукъ аўруу буўгъанлай.

Чыбыкъ кибик санлары
Муал болуб башлады,
Андан ары туралмай,
Ол тойну да ташлады.

Эрлай кириб отоўгъа,
Чёкдю печни аллына.
Бу хапар да джайылды,
Тёгерекде барына.

Ол сагъатдан къатынла
Тюз къатына келдиле,
Сора анъа тюкюрюб,
„Кёз болгъанды“ дедиле.

Ол кюнден башлаб Марям
Тамам аўруб къалгъанед.
Биз айтханча аўрууну
Тюз суукъдан табханед.

Бек къыйналыб юйюне
Кеси джюрюб баргъанед.
Ол сагъатдан тёшекге
Мыллыгын да салгъанед.

Атасы эм анасы
Бары кыайгы болдула,
„Не болганды санга“ деб,
Аны арууун сордула.

Кыарнашлары юсюне,
Бир да кыалмай келдиле,
Бары кыараб кезюне,
„Не болганды“ дедиле.

V

Ол сагыатдан Марям,
Орундукыга олтуруб,
Дугум кибик кезлерин,
Джыламукудан толтуруб,

Хапар айтыб башлады,
Кыалай аруу алганын,
Керти болуб арууу
Суукыдан болганын.

Тюкюрючу кыатынла,
Джыйлышыб, келдиле.
Муну сезюн ушатмай,
„Билмей айтады“ дедиле.

Аруууну хакындан,
Бош джуабла бердиле,
„Марямны хапарын
Биз айтайык дедиле.

„Марямга не болганын
Биз кертисин“ билебиз,
Аруууну сылтаун
Кез болгандан керебиз.

Хар ким тойга кызыларын
Джасандырыб ийелле,
Андан сора кезюне,
Аман кезле тийелле.

Ол кюн Марям тойгъа,
Бек джасаныб баргъанед,
Болгъан адам кёзюне,
Туура къатыб къалгъанед.

Тюкюрюудю, дуады
Энди аны дарманы.
Доктор къараб сау болгъа
Джожкьду аны амалы.

Дженъил болуб бу сагъат,
Афендиге чабыгъыз,
Болушлусун айтыб сиз,
Кёз дуала алыгъыз.

Аны бла Марям
Бурун кибик сау болур,
Быягъынлай кёзлери
Джарыкъ нюрден да толур“.

VI

Къарт-Къуртха къатынла,
Тёрт джанындан олтуруб,
Ауруу саргъалтхан бетин,
Тюкюрюкден толтуруб,

Бирер тюрлю сёз бла
Бары сёлешеелле:
„Ким алай, ким былай“ деб,
Эрикмей кюрешеелле.

Бири „кёз болгъанд“ десе,
Бири „аякъсыгъанд“ дей эди.
Бири „аякъсыгъанд“ десе,
Бири „аллах бергенд“ дей эди.

Алай бла инъирде
Къатынла да кетдиле.
Ол сагъат юйлери да
Былай оноу этдиле:

„Афендини кѣлюне
Джетиб иги къарасакъ.
Ол айтханны толтуруб,
Джюрегине джарасакъ,

Дуасыны хактын да
Толусу бла берсек,
Андан сора да аны
Тилегин къабыл кѣрсек,

Разы болуб эрикмей,
Хаман келиб къараред,
Ол кереклисин табса,
Бир ишексиз джараред.

Афендини дуасы
Къабыл болмай къалыргъа
Не аз да амал джокъду,
Бу олсуз сау болургъа.

Айтхан сѣзюн эшитиб,
Эсибизге алайыкъ.
Биз этерик затына,
Кючюбюзню салайыкъ“.

VII

Бу сѣз бла анасы
Афендиге кетгенед,
Марямны аурууун
Анъа ачыкъ этгенед.

Хапарын айта туруб,
Сау бир сагъатны къалды,
„Юйюбюзге бир кел“—деб
Былай айтыб джалынды:

„Джанъыз бирди кызыбыз,
Ауруб, джатыб къалгъанды,
Аны ауругъан халы
Эсибизни алгъанды.

Тийребизде къатынла
Бары келиб къайталла,
Кёзюў-кёзюў тюкюрюб,
Бирер сёзню айталла.

Бири кёз болгъанд десе,
Бири „бош аўруйд“ дейди.
Бири „бош аўруйд“ десе,
Бири сёз да бермейди.

Алай бла даўлашыб
Урушургъа джетелле,
Асламысы аланы
Кёз болгъаннъа бегителле.

Къызчыкъ кеси аланы
Сёзлерин да унамай
„Суукъдан табдым“ дейди,
Башха сёзню санамай.

Энди тюзюн билалмай,
Салыб санъа келгенме.
Сенден мадар чыгъар деб,
Акъылымы бёлгенме.

Ол къызчыкъдан къызгъаныр
Джокъду бизни малыбыз,
Анъа джарар адамгъа
Къурман болсун джаныбыз.

Сенде кёбдю дейдиле
Аўруў бакъгъан дуала,
Келмесенъ, кетерикме,
Джюрегим бек къыйнала.

Айтчы, джаным афенди,
Джан аўрутуб элинъе.
Джарар джеринъ бар эсе,
Биз джетербиз кёлюнъе.

Бериў-алыў затлада
Сени разы этербиз,

Хакъынъы толу бериб,
Кёлюнъе бек джетербиз.

Кёлюнъе не зат келсе да,
Айт барысын къалдырмай.
Биз да къоярыкъ тюлбюз,
Кючюнъю бир салдырмай.

Мындан сора Тауджан да
Сёзюн бошаб къарады,
Афендини кёлюне
Не келир деб, турады.

VIII

Аба тону юсюнде,
Окъа беллик белинде,
Хаджи бёркю башында,
„Бер-бер“ болуб кёлюнде.

Андан сора мычымай
Сёзге кириб тебреди,
„Айхай да къызыгъызгъа
Бек джарарыкъма“ — деди.

„Сени айтхан сёзюнъден
Марямгъа кёз болгъанды.
Кёз тийген аман затды,
Кёбню джерге салгъанды.

Адамгъа огъай эсенъ,
Ол малгъа да тиеди.
Анъа къарай билмейин,
Кёбле къара киеди.

Кёбдю менде дуала
Ол аурруугъа джарарыкъ,
Бир да адам табылмаз
Анъа мени озарыкъ.

Керек болса этерме
Дарманла бек джарагъан.
Бир да киши къалмады
Сау болмай мен къарагъан.

Эртден-инъир таймайын
Юйюгюзге джюрюрме,
Кереклиси чакълы бир
Дуа джазыб кёрюрме.

Аны бла да болмаса,
Мен дарманла этерме.
Нохда бауум табылса,
Хар минутдан джетерме.

Нохда баусуз дуадан
Бир да себеб болмайды,
Аны хакъы табылса,
Джарамай да къалмайды.

Нохда баусуз къаламым
Бир хариф да тартмайды.
Хакъы толу табылса,
Чырт юйде да джатмайды.

Бусагъатдан огъуна
Межгитиме барайым,
Неден ауругъанына
Китаб ачыб къарайым.

Ол сагъатдан билirme
Не зат болуб джатханын.
Сора этиб башларма
Ол китабны айтханын.

Санъа да кеч болгъанды,
Тебре энди ызынъа.
Эртден бла джетерме,
Къайгъысыз бол къызынъа“.

IX

Мындан сора бу къатын
Къайтыб барды юйюне,
Афендини айтханын
Джомакълады эрине.

„Аллах айтса, афенди
Марямгъа джарарыкъды,
Нохда баўчугъун табса,
Эрикмей къарарыкъды.

Нохда баўсуз дуала
Джарамайды дегенди,
Сёзюме разы болуб,
Джарыкъ джуаб бергенди.

Не айтса да айтханын
Разы болуб берирбиз.
Марямны бир саў этсе,
Джаныбызча кёрюрбюз.

Андан сора кесибиз
Къыйынлыкъдан къутулуб,
Рахатланыб джатарбыз,
Къыйыныбыз унутулуб.

Эртден бла кеси да
Танъ атмай джетерикди,
Марямгъа джарар кибик
Бир затла этерикди.

Келген кюнюнден башлаб,
Хакъын бериб тебрербиз,
Бизден хакъынъ табылыр,
Эринмей джюрю дербиз“.

Муну айтхан сёзлери
Эрин да къуандырды,
Марямны саў этер деб
Алайгъа ийнандырды.

Ол себебден эри да
Разылыгъын билдирди,
Не айтса да тилегин
Къабыл этербиз деди.

Х

Бу сёзледен Марям
Анасына къарады:
„Анам неди айтханынъ“
Деб хапарын сорады.

Анасы да кызыны
Тюз къатына чѣкгенед,
Эринеча анъа да
Ишни ачыкъ этгенед.

Ол сѣзлеге Марям
Бир да эсин джибермей,
„Бош кыйналмагъыз“ деди,
Джарар кибик кѣралмай.

„Манъа кѣз болгъанды деб,
Аны ючюн кыйналма,
Алай айтхан болса да,
Чырт сѣзюне ийнанма.

Ишни кѣре тургъанлай,
„Кѣздю“ дерге болмаз,
Суукъ берген аўруўгъа,
Афендиле джарамаз.

Ала сени алдайла,
Алданныгъынъа базыб,
Бош сѣзлени къагъытха
Мерекеб бла джазыб.

Анъа бир да ышанмай,
Башха мадар этейик.
Терк огъуна ашыгъыб,
Докторлагъа джетейик.

Ала къараб кѣрселе,
Джарар дарман берирле,
Хакъ да бериб тилесенъ,
Артыкъ да ариу кѣрюрле.

Аўруу неден чыкъгъанын
Къараб, тинтиб билирле,
Ала бла да ажымсыз
Джарар дарман берирле.

Бюгюн хазырлансагъыз --
Тамбла кетер эдик,
Учкуланда докторгъа
Бир кюннѣ джетер эдик.

Анда керти джарагъан
Дарманла табар эгиз,
Бу джол кёрсегиз, экинчи
Кесигиз чабар эгиз“.

Анасыны джюреги
Мынъа уллу кыйналыб,
Джуаб бериб тебреди,
Афендиге ийнаныб.

XI

„Оу мен джарлы Марям!
Эшигими джабаса,
„Аллахны“ чамландырыб,
Джау табасы боласа.

Хар не тюрюю аурууну
Афендиле багъалла,
Бойнуна тюрюю-тюрюю
Кёб дуала тагъалла.

Мынъа дуа джарамаз
Деб ишекли болгъаннъа,
„Аллах“ кеси чамланыр
Аллай акъыл алгъаннъа.

Алай айтсанъ дуала
Санъа къабыл болмазла,
Тюз ийнаныб турсанъа,
Сау этмей да кыймазла.

Аны бла болмасанъ
Дуа джазыб ичирир,
Ол китабын ачса уа,
Не болгъанын билдирир.

Кёкден тюшген китабла
Джокъду анъа сёзюбюз.
Афендини айтханын
Кёреди да кёзюбюз.

Афендиге иџаным ай
Сен гяурму болгъанса,
Бу билимсизликге сен
Къалай бла къалгъанса.

Эки юч кюнлюк джол джюрюб
Доктор излей барыргъа,
Манъа не кюн келгенди
Ол къайгыгъа къалыргъа.

Былыр кесниъ кёрлюнъ да
Байдыматны болгъанын,
„Докторгъа барама“ деб,
Джолда ёлюб къалгъанын.

Аллах анъа чамланыб
Джетгинчи ёлтиургенин,
„Сау болуб келеме“ деб
Ёлюм ачыу кёргенин.

Махамет да аныча
Алай болуб келгенин.
Джолда арбасы аууб
Не кюнлеге джетгенин.

Аланы кёре туруб
Мен да алай этерге,
Бармыды джарагъан джери
Докторгъа кетерге.

Кертиди мында болса,
Элтиб да кёрюр эдик,
Не айтханын эшитиб
Джарарын билир эдик.

Сени Учкуланнъа элтиб,
Андан эсе ёлейим,
Ол кюн чыгъыб джаным да
Джаханимде кюейим“.

Андан сора Марям
Джуабсыз болуб джатды.
Ауруууну кючюнден
Аман бла тапъ атды.

Кюню эмда кечеси
Бир бек узун болаед.
Кече болса „танъ атар“
Деб не аз да айтмаед.

XII

Кюн да ёрге таяныб,
Эртден азыкъ болгъанед.
Сыртда, къолда маллагъа
Хар ким ашын салгъанед.

Хар бир тюрлю джаныуар
Кюннѳе чыгыб къараед,
Къышхы кюнню джылыуун
Джибермейин алаед.

Кѳгюрчюн да саламгъа
Къонуб бюртюк излеед,
Къышхы кюнчюк батхынчы
Бир керлейик деед.

Бу кѳзюуде Марям да
Бютюн аман болгъанед.
„Батмаймыды кюнюм“ деб,
Дыгаласха къалгъанед.

Анасы уа ашыгыб,
Афендини сакълайед,
Хар минут сайын аны
„Келмеймид“ деб джокълаед.

Алай бла аурууу
Бек кызыугъа баргъанед,
Хар минут сайын башха
Тюрлю бола тураед.

Айтханымча афенди,
Келмей кечге къалгъанед,
Сакълай, сакълай кечигиб
Кюнорта да болгъанед.

Быягы Тауджан турду
„Энтда бир барайым деб,
Нек келмей къалгъанын
Кесине сорайым“ деб.

Ол сагъатдан атланыб
Афендиге кетгенед,
Бир къабдал, эки тюмен
„Бош бармайым“ деб элтгенед.

Баргъанлай огъуна ол
Келтиргенин кѳргенед,
Накъырда сылтау бла
Былай джуаб бергенед.

XIII

„Керти манъа келген эсенъ
Муратымы ачайым,
Джюрегиме туююлген
Туююмчекни чачайым.

Нохда баучукъ юйюме
Кирмей сизге барыргъа,
Ырыс этиб тургъанма
Хакъсыз къалам алыргъа.

Алгъын хакъы табылмай
Чыртда дуа къалмайды.
Ол алайсыз джазылса,
Бир да къабыл болмайды.

Ол себебден дуабыз
Къабыл болмай къалыр деб,
Баралмайын тураем,
Тауджан келлик болур деб.

Энди сен да келгенсе,
Мен да джерлейим атымы.
Хайда бар да юйюнъе
Келтир мени хакъымы.

Китаб айтханча этсек,
Аллах да кюч саллыкъды.
Ол заманда дуала
Къабыл болуб къаллыкъды.

Бу сагъатда келтирген
Затларынъы билеме,
Аны кесинъ бошуна
Келтиргеннъе кёреме“.

XIV

Ол сагъатдан мычмай
Тауджан юйюне кетгенед,
Афендини айтханын
Эрине ачыкъ этгенед.

Тауджан къатыш эри да
Уллу сагъыш алдыла,
„Къалай этейик биз“ деб
Сейирликге къалдыла.

„Къалай бла биз аны
Кёлюне джетерикбиз,
Алгъы бурун хакъына
Не затла этерикбиз“

Деб, кёб сёзле сёлешиб,
Муратларын ачдыла.
Юйде болгъа затларын,
Ары-бири чачдыла.

„Бир тыйыншлы затны“ деб
Кёб кюрешиб излелле,
Эм артда излей келиб
„Ма энди табдыкъ“ делле.

Мирзеучукге сатаргъа
Сакълаб тургъан джауларын
Элтирге таукел болуб,
Узатдыла къолларын.

Алай бла джауларын
Таўджан алыб келгенед,
Чаба-джорга ол сагъат
Афендиге элтгенед.

Муну кёрюб афенди
Эрнин-бурнун ышартды.
Эрлей джауну кьогарыб,
Сауутун да бошатды.

Тюрлю-тюрлю сёзлени
Кукаланыб айтаед.
„Не кьадар келтирсегиз,
Ол кьадар игид“ дейед.

„Ма энди, джаным Таўджан
Дуабыз кьабыл болур,
Ёлюр болджалы джетмей
Тура эсе, сау болур.

Хар дуагъа бу затдан
Кёб болушлукъ келеди,
Нохда баусуз дуала
Джарамай кёбле ёлед.

Ма энди уа барайым
Кесим аны багъаргъа,
Джарагъан дуаланы
„Ичирирге, тагъаргъа“.

Аллай дуала барды
Ёлгенни сау этерча,
Бойнуна бир джетгенлей
Рахатланыб кетерча.

Дуа сууну ичсе уа,
Къуш болуб учар кибик,
Юсюнден басхан аурууу,
Ол сагъат къачар кибик.

Алай иги боллукъду
Энди бизни ишибиз,
Былай къуаныб турса,
Кёлюбюз джюрегибиз.

Хар келлик заманында
Былай кирик турсанга,
Иги да сау болады
Ишни табын табсанга.

Бир-бир аруула джендил
Сау болмай созулалла.
Хаман дуа джазсама,
Рахатланыб кялалла.

Ким билсин Марямны да
Арууу алай болса,
Бир ишексиз сау болур
Нохда бау келе турса*.

Деб афенди ол сагъат
Джолгъа чыгъыб тебреди,
Кечге кялмай Марямгъа
Дуа барейим деди.

XV

Алай бла афенди
Къойчулагъа киргенед,
Джатыб турган джеринде
Марямны кергенед.

Ол сагъатдан огъуна,
Чегюб аны къатына,
Сез селеше тебреди
„Билгич“ атаб атына.

Китаб алыб къолуна
Огджагъада чекгенед,
Ол тоймаучу аузундан
Былай сезле текгенед

„Аллах“ — „аллах“ Марямгъа
Не уллу кез болганды,
Чыбык кирик санлары
Тюз кырылыб кялганды.

Ажымсыз къарамасакъ,
Бек кыйынды аўруу,
Хаман дуа джазмасакъ,
Кетерикди къарыуу.

Эртден, инъир тохдаўсуз.
Юйюгюзге джюрюрге,
Дуа суўла ичире
Хар кюн халын кёрюрге.

„Бу сагъатда бойнуна
Кёб дуала тагъайым,
Къоркъуўлуду аўрууу
Бек къадалыб багъайым.

Не азчыкъ да мычымай
Эки къочхар союгъуз,
Мюлкюгюзню Марямгъа
Къызгъанмайын джоюгъуз.

Бири акъ, бири къара
Аллай къочхарла алыб,
Сора дженъил келирсиз
Мени ызымдан салыб.

Аланы къаны бла
Мен дуа джазарыкъма,
Кереклим табылса, саў
Этерге базарыкъма.

Ма китабны айтханы
Энди аны этигиз,
Мында кесмей кеслерин
Ары бизге элитигиз.

Кесин да джарашдырыб,
Ариў кирсиз соярсыз,
Нохда баўну орнуна,
Этин бизде къоярсыз.

Экисини къанындан
Эки затха алырсыз,
Ма ол затны кючюнден
Сиз къуаныб къалырсыз.

Энди мен да кетейим,
Сиз да дженъил келирсиз,
Нохда баугъа дагъы да
Бир затчыкъла берирсиз.“

Деб ашаб, ичиб сора
Дуа суула тартдырды,
Къарнашларын ол элге
Къойла излей чабдырды.

XVI

Къарнашлары ол сагъат
Джайылдыла ол элге,
Эки къочхар алыргъа
Джетгенелле джер-джерге.

Айлана келиб сора
Экисин да табдыла,
Ол сагъатдан огъуна
Ызларына чабдыла.

Багъаларын джер-джерден
Джыйышдырыб бердиле,
Къочхарланы да алыб
Юйлерине келдиле.

Ол сагъатдан Марямны
Кюбюрюн да алдыла,
Андан книмле алыб,
Бир четеннъе салдыла.

Аны бла биргелей
Ёгюзлерин джекдиле,
Къочхарланы да салыб
Афендиге кетдиле.

Книмле эм къочхарла
Афендиге бардыла,
Юйлери бла саулай
Бу затха къуандыла.

Ол сагыатдан афенди
Тюлкю кибик суююндю,
Джатыб тургъан джеринден
Эрлей туруб кийинди.

Ол сагыатдан огъуна
Къочхарланы кесдирди,
Ичин башын да эрлей
Джарашдырыб этдирди.

Келтирген кийимлерин
Кёрюб уллу къуанды.
„Ашау чыкъды манъа“ деб
Анъа толу ийинанды.

Къочхарланы къанындан
Эрлей джазыб дуала,
Марямгъа элтгенед,
Нохда баугъа къуана.

Келсе-келсин Марям
Къыйын болуб тураед,
Ауруууну кючюнден
Чачын-башын тырнайед.

Ауруууна артыкъ ауруу
Афендиден джетгенед,
Къурум суула ичире
Бютюн халек этгенед.

XVII

Афендини кёргенлей,
Тауджан ёрге тургъанед.
Джасдыкъ салыб тюбюне,
Табджаннъа олтуртханед.

Аш да салыб аллына
Аямайын сыйлады.
„Афенди! Марям да бек
Къыйынды“ деб джылады.

Джылауун да тохдатыб,
Афендиге айланды.
Ол сагыат „бир болуш“ деб
Былай айтыб джалынды:

„Хайда, марджа афенди,
Марям кыйын болгъанды.
Дуа суула ичгенли
Былай болуб квалгъанды.

Энтда башха бир мадар
Этмей эсень ёледи,
Муратына джетмейин
Ёлюм ачыу кёредн.

Сенден мадар болмаса,
Бир мадар этерикбиз.
Марямны да алыб,
Докторгъа кетерикбиз.

Кеси да докторланы
Термилиб бек излейди,
„Докторлагъа элтсегиз
Сау да боллукъма“ дейди.

Мен'а санъа ышаныб,
Анъа урушуб кыйгъанма.
Сенден сеbeb болур—деб,
Бу акъылны алгъанма.

Учкуланнъа барыргъа
Бир аз кыйын болса да,
Баргъан этер эдик
Ышандырмай кыйсанъа.

Санъа ышаныб Марям
Ёлсе ажымлы боллукъма.
Кесим этгенча кёрюб,
Аман кюннъе кваллыкъма.

Докторгъа элтмедим—деб
Бек ажым этерикме,
Аллай бир тилегенинде
Нек элтмедим дерикме.

Ачыкъ этиб айтсанъа,
Джарарыкъ эсенъ мынъа,
Джарамасанъ сѣзюбюз
Джокъду айтыргъа“.

XVIII

Ол сагъатдан афенди
Марямны кѣргенед,
Мычымайын Тауджаннъа
Бу джуабны бергенед.

„Алай деген не сѣздю,
Анъа доктор джарармы,
Менден башха бир киши,
Сау этерге базармы.

Тамблагъа энтда мен
Бери сизге келирме,
Марямгъа джарарыкъ
Кѣб дуала берирме.

Докторгъа барса уа,
Къызыгъыз халек боллукъду.
Алай этсегиз сизге,
Аллах да чамланлыкъды.

Докторла ёмюрюнде,
Кѣз тийгеннъе джарамайла.
Ала берген дарманла,
Дуа сууча болалмайла.

Сизни кибик бир юйге
Айыбды алай айтыргъа,
„Докторгъа барайым“—деб
Аллай акъыл алыргъа.

Аллахдан эсе сиз
Докторну сыйлы кѣрюб,
Алай этерге болмаз,
Гяур джюрекли болуб.

Гяурланы кьолуна
Къызыгъызны ашырыб,
Аллахны дуаларын
Алай бла джашырыб.

Бюгюнден сора бу сёз
Аузугъуздан чыкъмасын,
Аллах сизге чамланыб,
Ишигизни джыкъмасын.

Ол акъылны алсагъыз,
Сизге ёре турмазма.
Барынъ ёлюб къалса да,
Джаназыгъа бармазма“.

Алай айтыб афенди
Дуа джазыб бергенед,
Бу сёзледен анасы
Сау болурча кёргенед.

Ол сагъатдан аланы,
Суугъа эзиб узатды.
Марям суймесе да,
Барын ичиб къоратды.

Ичмейин къояргъа уа,
Джокъ эли чырт амалы.
Кертиси да алайед,
Дуньяны ол заманы.

Андан сора афенди
Юйлерине къайтханед,
Ол кетгенлей Марям да
Туруб былай айтханед:

XIX

„Анам джаным, сен мени
Афендиге сойдураса,
Къурум суула ичириб
елтюрюб къойдураса.

Ол ичирген дуала
Артыкъ ауруу къошалла,
Сан санымы кемириб
Халек этиб бошалла.

Аланы алыб ичгенлей
Артык ауруб тебрейме.
Тамагъымдан эннъенлей
Ёлтюремиди дейме.

Анъа берген затланы
Бошунагъа джоясыз,
Бир джугъума джарамай,
Суугъа атыб къоясыз.

Мерекебни ичгенлей
Сау болургъа болурму?
Аны ючюн чырт киши
Ёлжюнден къалырма?

Неда хайуанны къаны
Дарман болуб джарармы?
Докторладан афенди
Иги болуб къарармы?

Огъай, анам, алдайды,
Ол манъа къараялмаз.
Аурууланы багъаргъа,
Докторча джараялмаз.

Нохда баугъа деб ала .
Хакъ алыргъа этелле,
Ол сеbebден соргъаннъа
Джарарбыз деб кетелле.

Кёрмеймисе, ай анам,
Ненча затны бергенсиз.
Хар атламы сайын сиз,
Хакъын бериб келгенсиз.

Афендиге джал бла
Ёлтюртдюрюб барасыз,
Докторладан да ала
Игиди деб турасыз.

Андан эсе кесигиз
Мени хакъсыз союгуз,
Алай тюл эсе сора
Афендини кююгуз“.

Алай айтыб Марям
Анасына таралды.
Анасы уа бу сёзю
Ушатмайын къаралды.

„Эй! кызым, джанъылдынъ“ — деб
Къайгылы болаед.
Эки кёзю да аны
Джыламукъдан толаед.

Ол себебден бу къатын,
Сёзге кириб тебреди.
Марямга чамланыб,
Былай жуабла берди:

XX

„Марям джаным-кёзчюгюм,
Башынъ кысыб айтаса,
Алай тюл эсе сен
Дининъи унутаса.

Кёкден тюшген китабла
Аурууунъу билелле,
Ол китабла аллахдан
Аны ючюн келелле.

Былай айтыб афенди,
Эсибизге салгъанды.
Кеси да китаблагъа
Ие болуб къалгъанды.

Ол китабланы „аллах“,
Кеси кёкден ийгенди,
Дини болмагъан адам
Чырт аны сюймейди.

Аллах кѣкден джиберген
Дуа санъа джарамай,
Санъа ким къарарыкъды,
Афендибиз къарамай.

„Аллах“ этгеннѣ мен да
Разыма—деб турмасанъ,
Бу терс акъылларынъы
Тюз джоллагъа бурмасанъ.

Дуагъа ишек болсанъ,
Дуа санъа джарамаз.
Аллай адамгъа таб,
Аллах да тюз къарамаз.

Деб афендибиз алай
Айтханын билмеймисе,
Кесинъден къалгъанланы
Не аз да кѣрмеймисе.

Кесинъ кѣре тургъанлай,
Афендиге сѣлешдим.
Терк огъуна докторгъа,
Элтиб барайым дедим.

Кѣрдюнъ афенди манъа
Неллай джуаб бергенин,
„Сизге джаназы къылмам“
Деб—эрши кѣргенин.

Ол алай эте турса,
Биз‘а сѣз айталмайбыз.
Аллахны келечисин,
Чырт мыдах эталмайбыз.

Ол сени сау этмезлик
Болса ѳа базмаз эди,
Анча сайын дуала
Тохдаусуз джазмаз ади“.

Алай бла анасы
Марямны сёзюне,
Чюйре джуаб бериб,
Къарай эди кёзюне.

Марям мындан уялыб
Эмда къоркъуб къалгъанед,
Аурууу да ол кече
Бютюн кыйын болгъанед.

Ол кечени узуну
Джыл чакълы бир кёрюнюб,
Ауруугъа батхан башы
Джюз-минъ затха бёлюнюб.

Дунья джашауну излеб,
Елеме—деб къоркъаед.
Кёзлеринден акъгъан суу,
Кёлегинден саркъаед.

XXI

Эртден бла эртдерек
Афенди да келгенед,
„Къалайды аурууунъ“—деб
Дуа джазыб бергенед.

„Бюгече джассыгъа дери
Китаб ача къалгъанма,
Джарагъан дуа излей
Кесим да кыйналгъанма.

Китабны къаза келиб,
Муратымы табханма.
Ол сагъат дуа джазыб,
Бюгюн сизге чабханма.

Бу дуаны сен ичсень
Докторлагъа бармазса,
Аны кючу бла сен
Сау болмайын къалмазса.

Нохда бауу да аны,
Къалгъанладан багъады.
Ичгенлени аурууу
Бир да къалмай агъады.

Ол себебден бир ийнек
Нохда баугъа берирсиз,
Аллахны айтхан сёзюн
Къабыл этиб кёрюрсюз“.

Бу сёзлени юйлери
Къабыл этиб алдыла.
Сайлаб ийнек берирге
Бары разы болдула.

Ол сагъатдан афенди
Ма иш чыкъды дегенед,
Ийнегине къуаныб
Дуа суудан бергенед.

„Энтда ишчи, Марям“ — деб
Къызыу-къызыу теджейед.
Ёлюрге себеб боллукъ
Къурум суула береед.

Аны ичгенлей Марям
Башха болуб къалгъанед,
Биз алгъаракъ айтханча,
Бютюн къыйын болгъанед.

Афенди уа „ийнегин“
Къоймай сюрюб кетгенед,
Былай была аурууун
Артыкъ къыйын этгенед.

Былай бла Марям
Хар къарыуун бошады,
Къылыч кибик санлары
Тюз сюекге ушады.

Хар кюн сайын афенди
Келиб, кетиб тураед,
Хар келгени сайын да
Нохда бауну ураед.

Анча сайын тохдаусуз
Дуа суула джутдуруб,
Хыйны- халмеш „дарманла“
Ариу айтыб тутдуруб.

Бир кюнлени кюнюнде
Маджал болуб тебресе,
Сора ауруб тебреед,
Быягъы суудан берсе.

Ол халили афенди
Толу айны ашырды,
Дуаланы файдасы
Кимге болгъанын джашырады.

Къойчуланы малларын
Джуггун къоймай бошады,
Ариу айтыб эм алдаб
Болгъанларын ашады.

Ким да эслеб къалырча
Марямны иши битди.
Саулукъ кючюн таусуб
Елюр заманы джетди.

XXII

Эртден сагъат алтыда
Январь айны онунда,
Къаны тохдаб башлады
Хар бир тюрлю сапында.

Аны бла биргелей
Суууй-суууй тебреди,
„Мен кетеме, энди сиз
Рахат джашагъыз“ деди.

„Кёб термилиб мен сизге
Дуньялыкъдан кетеме,
Бюгюн болуб джашауум
Кетер къайгъы этеме.

Ненча тюрлю сѣлешсем
Сѣзюю алмадыгъыз,
Кесигиз айтхан сѣзден
Не аз да къалмадыгъыз.

Докторлагъа джибермей
Дуагъа ышандыгъыз,
Афендиге алданыб
Ма менден бошадыгъыз.

Энди ауругъан болса
Менден оюм алыгъыз,
Афендиге алданмай
Докторлагъа барыгъыз.

Афенди бла докторну
Халилерин кѣрюрсюз,
Къайсы иги болгъанын
Ол заманда билирсиз.

Мени да эсигизге
Ол заманда алырсыз,
Ажымлы болдукъ Марямгъыз
Деб бушуугъа къалырсыз“.

Бу сѣзледен анасы
Афендиге кетгенед,
„Сандыракъ этеди“ деб
Алай умут этгенед.

Бу хапардан афенди
Ере къобду келирге.
„Дуа джассам хакъымы
Сакъ болугъуз берирге.

Тюнене джазгъан дуам
Хакъсыз болуб къалгъанды.
Бир ишексиз аурууу
Андан къыйын болгъанды.

Кѣлюм бла мен сизге
Акъылымы бургъанма,
Нохда бауну хайырын
Ачыкъ эте тургъанма.

Бусагъатдан энгда мен
Сизге барыб кёрейим,
Марямгъа джарагъан
Дуа суула берейим.

Быягънлай хакъымы
Хурджунума салырсыз,
Ол, Марямгъа джарарын
Эсигизге алырсыз.

Кесим ючюн не аз да
Бир капек алмаз эдим,
Ансыз дуа джараса,
Бир сёз да салмаз эдим“.

XXIII

Муну эшитиб Тауджан
Афендиден уялды,
Бир дуагъа джукъ бермей
Къойгъанына къыйналды.

Афенди дуа хакъсыз
Джукъ этмезин билеед,
Къыб-къызыл къызарыб,
Кеч мени деб тилеед:

„Ары-бери бола биз
Эслемейин къойгъанбыз,
Джанъыз бир кере ючюн
Бетибизни джойгъанбыз.

Энди келиб бир кёрсенъ,
Муратынъы этербиз,
Бир ишексиз сени биз
Кёлюнъе да джетербиз.

Кесинъ келиб болумуну
Кёзюнъ бла кёрсенъ'а
Джарашдырыб дуанъы
Кёолунъ бла берсенъ'а.

Биз берген дуаланы
Бир да сүймей алады,
Таб бир-бирледе уа
Ичмейин да кьояды.

Сандыракъгъа кириб ол
Башы къысыб селешед,
Не айтханын билалмай
Мени бла кюрешед.

Хазна кълалмай тили да
Тутулургъа джетгенди,
Джанъыз къызым Марям
Бюгюн мыдах этгенди.

„Докторгъа элтмединъ“ деб
Бек гурушха болады,
Ол кёзюме къараса,
Кёзюм къандан толады.

Тёшегинде термилиб
Тёрт джанына къарайды.“

XXIV

Мындан сора афенди
Марямгъа кетгенед,
Бир талай бир къагъытха
Дуа джазыб элтгенед.

Ол сагъат аланы
Эзди суугъа барысын,
Эки табакъгъа бёлүб
Ичирирге джартысын.

Алай болса да аны
Халы аман болгъанед,
Биз арлакъ да айтханча
Ёлюр кюннъе кълалгъанед.

Адамланы да танымай
Тили да тутулгъанед,
Кёзчюклери джумулуб
Дуадан къутулгъанед.

Алай бла джан солууда
Бек термилиб тураед,
Бир джугъун да танымай
Алай халда болаед.

Бу халында афенди
Тюз къатында тураед,
Дуа суудан аузуна
Къашыкъ бла къуяед.

Ол заманда Марям
Къашын-башын тюеед,
„Джаным саулай сойма“ — деб
Ышара этиб тилеед.

Муну дыгаласына
Афенди къарамайед,
Неллай бир кюрешсе да
Не аз да унамайед.

Марям аузун къысса,
Ол да тартыб ачаед,
Юсюне басыннъанланы
„Кетигиз“ деб чачаед,

Алай бла сау сагъат
Ашырылды арадан,
Отданча тютюн чыгъыб
Джюрекдеги джарадан.

Тамам онъсуз болуб ол
Аузун да бошлады,
Афенди да: „Ма энди“ деб,
Хаман къуюб башлады.

Къуйгъан сууу аузундан
Тигелемей тебреди,
Ол заманда афенди:
„Энди къояйыкъ“ деди.

XXV

Гокга ханчыкъ къуу болуб
Тамырындан аугъанча,
Марям да болду алай
Ханчыкъ аууб къалгъанча.

Чыбыкъ киби́к санлары
Къайиш киби́к созулду,
Джаякълары кысылыб,
Хар тюрсюню бузулду.

Мындан сора анасы
Санын джыртыб джылайед
„Джанъыз кызым ёлдю“ деб
Этин-бетин тырнайед.

„Докторгъа нек элтмедим“
Деб сарыннъа салаед,
„Кызыма ажымлыма“ деб
Тохдамайын джылаед.

„Ол къадар тилегин
Этиб разы этмедим,
Бир арба да джегиб мен
Учкуланнъа элтмедим.

.....

Арба да къураялмай
Баралмайын къалгъанма,
Оу, мен джарлы кызымы
Къара джерге салгъанма.

Афендиге алдатыб
Къалай аман этгенме,
Оу, мен джарлы, Марям
Айтхан сёзге джетгенме“.

Деб къан дыгалас этиб,
Сокъураныб джылаед,
Тохдамайын ёлюкню
Чачын-башын сылайед.

Къысха-къысха кёлю да
Минут сайын кетеед,
Атасы да бек кемсиз
Муну киби́к этеед.

Къарнашлары джыйылыб
Тюз катына чёкдюле,

„Джанъыз эгечибиз“ деб
Къан джыламукъ тѣкдюле.

Тийре хоншу барысы,
Къайгъы сѣзге келдиле.
„Джудуз кибик Марямгъа
Не болгъанды“ дедиле.

Орундукъдан ёлюгюн
Юй тюрбуне сяддыла,
Саулай эл ма бу ишге
Бирча мыдах болдула.

XXVI

Андан туруб афенди
Ауаз бере башлады,
Уялмайын аузундан
Былай сѣзле ташлады:

„Аллах кеси бергенни
Бюгюн кеси алады.
Аны ючюн адамны
Кёлю къалай къалады.

Миллион джыл мындан алгъа
Дунья джаратылгъанды,
Кимни къалай боллугъу
Ол кюн ачыкъ болгъанды.

Аллахны бир айтханы
Эки болуб болмайды,
Уахдысы джетген адам
Ма ол кюнден къалмайды.

Сиз мынъа джыласагъыз,
Аллах да чамланныкъды,
Къъзыгъыз да джандетден
Юлюш алмай къаллыкъды.

Уахдысы джетмесе,
Мени дуам джарар эди
Анча этген затыма
Аллах да бир къарар эди.

Аланы билмей былайда
Бош сёзлени айтасыз,
„Ажымлы болгъанбыз“ деб
Не затлагъа къайтасыз.

Кимлеге доктор къараб
Ёлюр „джанын“ къалдырды,
Не да ёлгеннге къараб,
Анъа „джанмы“ салдырды.

Аллай сёзле бла мында
Сёлеширге болмайды,
Ол тукъум сёз айтхан да
„Ахыратдан онъмайды“.

„Къызым алай айтды деб
Бюгюн ажым этесе,
Доктор сау этеред“ деб
Алаймы бегитесе?

Эй! Тауджан эгешчигим,
Къалай бек джанъыласа,
„Ол мени суймеед“ деб
Алаймы анъылайса.

Огъай, аны башы къысыб
Не айтханын билмеед,
Ол ауруудан безиб
Булджутурмегиз дейед.

Аны эсгериб турмай
Бош сёлеширге болмаз,
Аллах берген „аджалдан“
Киши къачыб къутулмаз.

Къутулургъа не аз да
Джокъду дуньяда мадар,
Алайды деб аллахдан
Анъа этилген къадар.

Энди сизни борчугъуз
Аны джерине тюзетмекди,
Хакъ, борч къалмазча
Дуачыны разы этмекди.

Ол затны юсюнден сиз
Иги тири болгъансыз,
Джанъыз эки джолчукъ да
Джукъ бермейин къойгъансыз.

Аланы бирисин мен
Алгъын сизге айтханем,
Андан сора дагъы да
Бир дуачыкъ тартханем.

Ол дуадан да бир зат
Алмай къалыб кетгенме.
Арта берлик болурсуз
Деб алай умут этгенме.

Эшда „аллах“ айтса сиз
Разы этмей къоймазсыз,
Бир кесек зат ючюн
Бетигизни джоймазсыз.

Бермейин къояргъа уа
Не аз да джарамайды,
Аллай затла тѣленмей
Ахратда да къалмайды.

Энди сиз Марямны
Джол къайгъысын кѣрюрсюз,
Анъа тыйыншы затны
Къызгъанчыкъ этмей берирсиз.

Алгъы бурун джазылгъан
Дуа хакъын берирсиз,
Ашын, схатын сора
Джыйышдырыб кѣрюрсюз.

Унутмагъыз этдирирге
Моулутун, кемик дуасын,
Таймай этиб туругъуз
Байрым кече джаймасын.

Анъа айтылгъан хар затны
Мен айтханча чачарсыз,
Джанделени эшигин
Къызыгъызгъа ачарсыз.

Алай бла кеси да
„Джандетледе“ чайкъалыр,
Ёмюрлюкге деричи
Аны ичинде къалыр.

Ёлсегиз'а Марямдан
Шафагъятла аллыкъсыз,
Джандетлени ичинде
Ойнай-кюле къаллыкъсыз

Бюгюн къыйналсагъыз да,
Тамбла къуанырсыз,
Мени тюз айтханыма
Ол кюнде ийнанырсыз“.

XXVII

Алайдагъы эллиле
Тынъылалла джарашыб,
Сеир болуб къалдыла
Бир-бирине къарашыб.

„Къасабчыгъа мал къайгъы,
Эчкиге да джан къайгъы“.
Деген кибики этеед
Ол афенди-быягъы.

Кёб затланы къайнатыб
Таймаўчу джюрегинде,
Ма бу затла бареди
Афендини кёлюнде:

„Энди Марям ёлгенди
Алгъын кибики кёрмезле,
Бу сагъатдан озсала,
Бир, капек да бермезле.

Бу къайгъылы сагъатда
Нелерин да алайым,
Заман кетиб къалгъынчы
Болгъанларын талайым“.

Деб ма ол мурат эди
Аны хар не этгени,
„Джандетге“, „джаханимге“
Барысына джетгени.

Алайдагъы адамла
Хайран болуб къалдыла,
Джер-джерде къуш-муш болуб
Муну сёзге алдыла.

Хар ким кёлюне келген
Бирер сёзю сермелле,
Афендини къуллугъу
Ачха ючюндю делле.

Бир къаум да айтаед
Ол сёзю тыйыншлы кёрмей,
Аны айтхан къаумгъа
Сёлеширге сёз бермей.

„Аллах анъа айтханны
Ол да бизге айтады.
Джанъылгъан болса ўа
„Тоба“ этиб къайтады“.

Кимлери да „огъай“ деб
Афендини сёкдюле.
Кёб заманны сёлешиб
Болушлусун тёкдюле.

Бу ёлюкню юсюне
Тийре хоншу джетдиле,
Къойчулагъа болушуб
Оноуларын этдиле.

Афендини сёзюн да
Бек джарашыу кёрдюле
Алгъын дуа хакъгъа деб
Эки тюмен бердиле.

XXVIII

Мындан сора мычымай
Асырар къайгъы алдыла,
Джуууб эмда кебинлеб
Сал-агъачха салдыла.

Халкъ да аслам джыйылыб
Къабырлагъа элтдиле,
Аш-схат оноуну да
Къайгысына джетдиле.

Ол сагъатдан афенди
Джандыргъанед кёзлерин,
Аслам схат салыргъа
Бардыраед сёзлерин.

Схат къалай салынса,
Алай „хакъын“ алаед,
Кёб схат салынса уа,
Бютюн жарыкъ болаед.

Бир белгили юлюшню
Энчиликге тыяед,
„Бу мени хакъымды“ деб
Хурджунуна джыяед.

Ол себебден алайда
Ауаз бериб кюрешиб,
Элли беш сомну алды,
Схатындан юлешиб.

Аны бла болалмай
Ёлю джабыу изледи,
„Ма ол да меникиди
Беригиз аны“ деди.

Марям кёрге тюшгенлей
Ёлю джабыуун алыб,
Джарашдырыб тёрт бюклеб
Хурджунуна салыб:

„Ма энди бу да аны
Бир затына жарарыкъды,
Су'ал этген мёлекле
Мынъа да къарарыкъды.

Ёлю джабыуу себебли
Кёб джартылыгъы толур
„Ахратда“ бу анъа
„Джандет“ кинмле болур.

Ол кинмле кийиб,
Джандетледе чайкъалыр,
„Бузулмазлыкъ дуньяда
Аллай заукъда къалыр“.

Андан сора мычымай
Къойчулагъа эндиле,
Джыйылгъан халкъ биргелей
Къайгъы сѣз да бердиле.

Бары бирден Мэрямгъа
Уллу бушуу этдиле.
Андан сора чачылыб
Юйлерине кетдиле.

Къойчуланы аллында
Бир бѣлек къарт къалгъанед,
Афенди да кетмейин
Ала къатыш болгъанед.

XXIX

Олтурушуб барысы
Кѣб сѣзлеге джетдиле,
Сѣлеше келиб была
Ненча „оноу“ этдиле.

Ол сагъатдан афенди
Марямы сагъыныб,
Сѣз сѣлешиб башлады,
Бояу киби джагъылыб.

Бир джукъ алыб кесине
Энтда бир зат къошаргъа,
Бягъынлай бу юйню
Къалгъанчыгъын ашаргъа.

Андан мындан келтириб
Ол ауазла береди,
„Хайда тынъылагъыз“ деб
Былай айтыб тебреди:

„Марямны къабырына
Зияратха джюрюрге,
Бир оноула этигиз
Анъа джандет берирге.

Эртден, инъир тохдаусуз
Зияратха барайым,
Аны джандетге иерге
Тамам кючню салайым.

Хаман сизге джюрюй мен
Халисин да билгенем,
Эгечим кибик аны
Алай сыйлы кѣргенем.

Ол себебден хар кюнде
Зияратха барлыкъма,
Эртден инъир тохдаусуз
Таймай джюрюб турлукъма.

Намаз сайын межгитде
Дуа да этдирликме,
Алай бла кюрешиб
Джандетге джегдирликме.

Бир бѣлек джылны хаман
Къуран окъуй турлукъма.
Аны джандетге иер
Лагъымланы къурлукъма.

Мени къызым бла ол
Мардасыз шох элле,
Ойна і кюле келиб не
Этселе да бошелле.

Керти нѣгерле болуб
Къуанчда джашайелле,
Бир-бирини аузундан
Алыб да ашайелле.

Ма ол затны кючюнден
Бюгюн да бек суйгенме,
Къызымы хатеринден
Мыдых кибик кюйгенме.

Къолумдан келген затны
Аярыкъ да туююлма,
Айтханымча дуасын
Къоярыкъ да туююлма.

Кесими къызымча
Алай бушуу этеме,
Эсеме тюшген сайын
Бек аманна джетеме.

Сора аллах чамланыр
Деб сабыр да болама,
Башха зат эталмайын
Мыдах болуб къалама.

Аны кезюнден сиз да
Бизни къызын кёрюгюз,
Киимчиклерин анна
Къызгъанмайын беригиз.

Марям аны суйгенин
Не аз да унутмагъыз
Джуумчулукъ бериучю
Адетни къурутмагъыз.

Ол киимле Марямгъа
„Джандет“ киим боллукъду,
Ол дуньясында аны
Хар насыбы толлукъду.

Энди ишни узайтмай
Терк къайгъысын этигиз,
Марямгъа джандетлени
Тёрлерин бегитигиз.

Дунья мал ючюн деб
Аны мыдах этмегиз,
Адам сёзге алданыб
Терс акъылгъа кетмегиз“.

„Дунья мал деген хаман
Келеди да кетеди
Кимни „джандетге“, кимни
„Джаханимге“ элтеди“.

Марямны ачыуундан
 Къайгыгыгъа батхан къаум,
 Дуньяны джашауундан
 Тюнъюлюб тургъан къаум.

Малны мюлкню не азда
 Бир капекге санамай,
 Дуньяны джау сюрсе да,
 Аны ючюн къарамай,

Кёзлери джыламукъгъа
 Багыб андан чыгъалмай,
 Джыламайын бир минутну
 Не азчыкъ да туралмай.

Алай тургъан къаумла
 Чырт джашаугъа ийнанмай,
 Юйлерине от тюшюб
 Къалса да бир къыйналмай.

Ол себебден Марямны
 Киимлерин джояргъа,
 Аны бла къызларын
 Джандегледе къояргъа,

Чырт артларына турмай
 Хазырелле берирге,
 Марямгъа джарар затны
 „Джанларыча“ кёрюрге“.

Ол сагъатдан огъуна
 Ачханелте кюбюрюн,
 Разы болуб кеслери
 Афендини кёрююн.

Бирин къоймай барысын
 Тюз аллына тёкдюле,
 Кеслери да кюбюрню
 Тёрт джанына чёкдюле.

Ол сагъатдан анасы
 Бу ишлеге джылаед,
 Марям эсине тюшюб
 Этин-бетин тырнайед.

Афенди киимлени
Бир-бирине байлайед.
„Бу да мени болсун“ деб
Маджалларын сайлайед.

Ач бёрю кёзулагъа
Чабхан киби к этеед,
Барысы да кесине
Къалырча бегитеед.

Хазна киим кёймай
Барысын да джыйгъанед,
Бу ишге Кёйчулары
Бир заг айтмай кёйгъанед.

Къарангылыкъ быллагъа
Айтыргъа сёз бермейед,
Афендини джуглугъун
Чырт да киши кёрмейед.

Кеслерин да джунчутуб
Сёз бла алдады,
Хаман „беригиз“ дей
Уялтды да кёймады.

Алай бла киимлени
Барын кёлтюрюб кетди,
Биреуню кыйынлыгъы бла
Къызына берне этди.

Киимлени юйлери
Эрлей чабыб кёрдюле,
„Аллах бизни бу затдан
Айырмасын“ дедиле.

XXXI

Мындан сора бир ыйыкъ
Арадан кетген эди,
Схат берирге заман
Джуукълашыб джетген эди.

Къойчулары кесерге
Эки ийнек алдыла,
Бир ёгюзден сора чырт
Малсыз болуб къалдыла.

Ол сагъатдан хапарны
Афендиге ийдиле,
Мал кесерден алгъаракъ
Бир кёрююн суйдюле.

Джума намаздан алгъа
Хар затларын къуралла,
Афенди келликди деб
Аны сакълаб туралла.

Былай ишге афенди
Хазыр эди келирге,
Не барды, не джокъду деб
Болумларын кёрюрге.

Быягъы келиб кёрдю
Хазырланнъан малланы,
Марям „ючюн“ схатха
Кесиллик хайуанланы.

Хазырланнъан малланы
Джаратмайын къарайед,
„Была бир азды“ деб
Башха затны марайед.

Баш тебенине къараб,
Мыдахланыб тохдады,
Аслам схаг салгъанны
Былай айтыб махдады:

Схатына джарагъан
Иги малла кесгенле,
„Ёлгениме джандет“ деб
„Ахырат“ оюм этгенле.

Малчыкъларын аямай
Барын кесиб аталла,
Аллай юйде ёлгенле
Джандетледе джаталла.

Ол кѡаум афендини
Бек багъалы кѣрелле,
Хар затларын кѡызгъанмай
Афендиге берелле.

Ёлюгюнден кесини
Малын артха салгъанла,
Аллай юйле тюлмюдю
Джандетден кенъ кѡалгъанла.

Джарлы болсагъыз да сизни
Сауду бюгюн башыгъыз,
Тюйюлмейин ачылсын
Кѣзюгюз эм кѡашыгъыз.

Бу эки ийнекге да
Ол ёгюзню кѡошугъуз,
Сора ала боллукъду
Схатыгъыз-ашыгъыз.

Хазнамыды юч малчыкъ
Ючюсюн да кесигиз,
Дунья мал ючюн бир да
Бош кетмесин эсигиз.

Юч джашыгъыз бирлешиб
Бирден джалгъа кирселе,
Ючюсю да бир байда
Ишлеб джашай билселе.

Алай бла ол байдан
Уллу хайыр алырла,
Марямгъа джоюлгъанни
Орнуна тынч салырла.

Андан озуб башха
Артыкъ мал да этерле,
Таб ол байны кючюнден
Бай болуб да кетерле.

Кѡызыгъыз да джандетде
Ёмюрлюкге кѡалыр эд,
Разы болуб кесегиз,
Анъа кѡабыл болуред“.

Бу сѣзледен сора Къойчу
Ёгюзюн да келтирди.
Дуасын да этдириб,
Ючюсюн да кесдирди.

Ол сагъатдан огъуна
Къадалышыб сойдула.
Бир бут бла джабхакъны
Афендиге къойдула.

Аны эслеб афенди
Ёбгеледи джаратмай,
Юйюне кетиб тебреди,
Бир да кѣзюн къаратмай.

Ол сагъатдан онълула
Басындыла юсюне,
„Не келсе да этербиз“ —деб
„Афендини эсине“.

Алай бла къайтарыб
Келтирдиле ызына,
Ушатмайын тохдады
Ол ёгюзден азына.

Ол сагъатдан бир арба
Келтирдиле алайгъа,
Келген халкъ сейирсиниб
Къарайелле былайгъа.

Териси къатыш арба
Джюкленнѣненед мыллыкдан,
Кесини ёгюзю ёлюб
Келгенча джайлыкъдан.

Андан сора Къойчу да
Тюз сирелиб къалгъанед,
Къызы малы да кетиб
Бу къайгъыгъа къалгъанед.

„Сууҕгъа тюшген таш къармар“
Деген кибик этеед,
„Малым кетсе да къызым
Джандетлиди“ дейед.

Рысхы болуб джукъ къалмай
Джалчылыкъны башлалла,
Башларына ишлерча
Болмай юйню ташлалла.

Байланы тузагъына
Алай бла тюшдюле,
Рахат джашауларындан
Джалчылыкъгъа кѣчдюле.

XXXII

Мындан сора мычымай
Моулуту да джетеед,
„Ол кюн не кесейим“ —деб
Къойчу сагъыш этеед.

Не къадар сьгъышланыб
Джюз минъ къайгъы этсе да,
Мадар табмай къалгъанед,
Тѣрт джанына джетсе да.

Афенди уа кюн сайын
„Не табынъ“ деб сораед,
„Табмай'а болмзса“ деб
Ол къадалыб тураед.

Бир къойчукъну алыргъа
Не берирге табмайын,
Бир кюнню да къалмайед
Тѣрт джанына чабмайын.

Алай бла кулакдан
Бир къойчукъну алгъанед,
Аны ючюн джашы да
Юч ай джалда къалгъанед.

Элли кечеси джетер
Эртден бла келтиртди,
Моулутуна дагъы да
Тюрлю хантла этдиртди.

Молланы айыбсыз
Ашырырча этгенед,
Инъир сагъат алтыда
Афенди да джетгенед.

Алай бла джыйылыб
Бу моулутну этдиле.
Къарынарын толтуруб,
Юйлерине кетдиле.

Ол кече да быланы
Болгъанларын талалла,
Юйлеринде джукъ къоймай
Алай ариу джалалла.

XXXIII

Андан сора афенди
Къойчуланы ташлады,
Къабарыкъ затын къабыб,
Сагъынмайын башлады.

Алай бла бир юйню
Тамам джарлы этгенед,
Болгъанчыкъларын ашаб
Эм къурутуб кетгенед.

Джангыз бу да тюл эди
Афенди былай сойгъан,
Адамларын ёлтюрюб
Малларын джутуб къойгъан.

Аллайла кёб элле
Санаб-санын табмазча,
Ол тузакъгъа тюшмейин
Бир да адам къалмазча.

Ол заманда не аз да
Джокъ эди окъуй билген,
Афендиге: „сен алдаб
Ётюрюк айгаса“ деген.

Ол алдаб тура эди,
Джарлы халкъны эмерге,
Аллах бла къоркъутуб,
Уруннъанланы джегерге.

Алай бла аланы
Къыйыларын ашаргъа,
Кеси уа чырт ишлемей
Ала бла джашаргъа.

Аны бла да къалмай
Кулаклары сакълайед,
„Аллах былай айтханд“ деб
Ол къаумну джакълайед.

Ол къаумну юзюгю
Бары да алай элле,
Къарангы халкъны хаман
Бёрюча талай элле.

Ала уруннъан халкъны
Къанын ичиб джашай элле,
Байла бла бирлешиб,
Этибизни ашай элле.

Уруннъан халкъны алдаб
Ауазла бере элле,
„Байны-бийни сакълагъан
Джандетлиди“ дейелле.

Кимге „бий“, кимге „къул“ —деб
Сыртыбызгъа минеелле,
Тишлерин билеб бизге
„Адам тюлсюз“ дейелле.

XXXIV

Ол кюнледе кюнлюбюз
Къарангы кюн болаед,
Бай къаумла бизни
Терибизни сояед.

Ол себебден джарлыла
Джашаялмай къалдыла.
Бай къаумла алагъа
Ненча азаб салдыла.

Онджетинчи джыллада
Къызыл Аскерден толуб,
Ресейни хар джеринде
Бирча къзауат болуб.

Компартияны кючюнден
Джаугъа къылыч урдула,
Къан тегюшюб ол аскер,
Джанъы дунья къурдула.

Алай бла бирлешиб
Совет власть салдыла,
Къан ичген гыбыла
Мыдах болуб къалдыла.

Джарлы халкъла барысы
Эклерин къайырыб.
Афендини эм попну
Кърал оноудан айырыб.

Джалчы-джарлы къаумгъа
Башха оноу ачылды,
Афендиле салгъан джабуу
Келлеринден чачылды.

Кеслери да окъууну
Большевикча башлалла,
Алай бла джарлыла
Афендини ташлалла.

Джашау кеси кергюздю
Афенди ким болгъанын,
Джалчы—джарлы къаумгъа
Къыйынлыкъла салгъанын,

Барын эслеб эм билиб,
Ишлерин кенъ кердиле,
Афендини орнуна
Окъуу-билим бердиле.

Хар эл сайын докторла
Болур чакълы джетдиле,
Дуа сууну орнуна
Керти дарман этдиле.

Ол кюнден башлаб сора
Ишни алгъанек къолгъа,
Джалчы джарлы къадалыб
Усда болдула джолгъа.

Таныдыкъ эмда билдик
Кимни къалай тургъанын,
Афендиле эм байла
Бизни бирден ургъанын.

Бош сылтау бла алдаб
Хакъыбызны алгъанын,
„Билгичме“ деб кёблеге
Аджал ауруу салгъанын.

Алай бла джюзлени
Дуньядан ашыргъанын,
Малын мюлкюн джыйыб,
Кесин да басдыргъанын.

Джюз тюрлю лагъым бла
Боюнсханы салгъанын,
Къысхаракъ айтыб къойсакъ
„Джаныбызны“ алгъанын.

XXXV

Ма алай бла бизни
Кёзлерибиз ачылды,
Юсюбюзден басхан тубан
Бир да кълмай чачылды.

Къойчуланы джашлары да
Бирер джигер болдула,
Совет властны берген
Саугъаларын алдыла.

Уакъ-уакъ ликпунктда
Окьюуларын ёсдюре,
Тамам билим алдыла
Эски джолну кесдире.

Марям эслерине гюшсе,
Ахсыналла кыйналыб,
Эгечлерин афенди
Ёлтюргенине ийнаныб.

Кеслери да партияны
Сафларына кирдиле,
Эмда аны уставын
Къалдырмайын билдиле.

Рахатланыб джашанла
Совет властны къолунда,
Бирер ишни толгуруб
Партияны джолунда.

Къурч кибик компартияны
Ишлерин туталла,
Анъа къаршчы затланы
Тамырын бутайла.

Афендини алгъынча
Бир да сёзю ётмеди,
Ол айтханны джарлыла
Алгъын кибик ётмеди.

Совет власть алагъа,
„Бизден кенъ тур“ дейдиле.
Джарлыланы алдаргъа
Бир да джол бермейдиле.

Ма ол кюнден сора уа
Иши къалмай джыгъылды,
Алгъынча алдаялмай
Юйюне сыйыт тыгъылды.

Ишлерге бир да суймей
Муратын кёбге юлешди,
Совет властны чачаргъа
Умут этиб кюрешди.

Алай болса да аны
Совет власть уатды,
Джарлы халкъгъа аны
Этген затын анъылатды.

Къойчуну джашларыны
Бири окъуб тураед,
Кульштурманы аллында
Бу джыры да джырлайед.

XXXVI

„Эй къаранъылыкъ къора бизден,
Мындан кѣб энди къыйнама,
Хаман ашаб этибизден
Кемигибизни чайнама.

Минъ джылланы сабыр этиб,
Этген ишинъе тѣзгенбиз.
Джарыкъ дуньядан кенъ кетиб,
Къыйынлыкъ сынай безгенбиз.

Сени себебли бизге келген
Зорлукъгъа энди тѣзалмай,
Къыйналдыкъ—инджилдик сен берген
Саугъаны артын юзалмай.

Къаранъылыкъ! сенсе хар джерде
Джарлы халкъны ичине кирген,
Уллу шахарлада эм элледѣ,
Алагъа хар къыйынлыкъ берген.

Сен къалайгъа кириб бек синъсенъ,
Аллах да анда болады,
Аллах къалайда кѣб айтылса,
Анда къаранъылыкъ орун алады.

Афендиле эм моллала,
Сени бла хайырланыб.
Бизге къыйынлыкъ салдыла,
Болгъан затыбызны къабыб.

Эй къарангылыкъ! сен болмасанъ,
Ажымлы болуб ким ёлюред,
Джарлы халкъны онъун алмасанъ,
Санъа чыдам ким бериред.

Сенсе! кёблени унукъдуруб,
Кёз къабугъун ачдыртмагъан.
Тюрмеде тунукъдуруб,
Къара тубанны чачдыртмагъан.

Эй къарнгылыкъ сенсе аланы
Бетлерине аў салдыртхан,
Бек эртдерек болдукъ затланы
Тюзетмей артха къалдыртхан.

Аурусакъ да докторгъа ниймей,
Афендиге тюкюртгенсе,
Джарыкътыкъ дуньяны суймей,
Халкъны „джардан“ секиртгенсе.

Сени себебли кёб анала
Баласыз болуб къалалла,
Сени ышандыргъан „аллах“ бла
Кёблерин джерге салалла.

Бизни да джанъыз эгечибиз
Сени „саўгъанъ“ бла ёлгенди,
Сен унукъдургъан джюрегибиз
Быллай кёб кыйынлыкъ кёргенди.

Молла бла кулак бирлешиб,
Сени бизге бек теджелле,
Не азчыкъ да ала кюрешиб
„Бу да адамды демелле“.

Къарангылыкъдан тюлмюдю ол
„Аллах-аллх“ дегенибиз,
Мюлкюбюзню кёбюсюн элтиб
Афендиге бергенибиз.

Джарлы халкъны къанын ичиб,
Кёбдю энди джашагъанынъ,
Алагъа къаршчы юлгю бичиб
Хаман этин ашагъанынъ.

Залимликге ёкюллюк этиб,
Минъ-минъ джылланы айланнъанса,
Буржуйну кёлюне джетиб
„Джигерликге“ сайланнъанса.

Энди кёзюү бизге джетгенди
Санъа къаршчылыкъ этебиз,
Ол бурун дуньябыз кетгенди
Джарыкъ, тюз джолгъа ётебиз.

Окъуйбуз эмда билебиз
Джанъы дуньягъа къуана,
Капиталистге джол бермей,
Къуанчыбызгъа джубана.

Сени бизге теджегенледен
Оноуубузну алгъанбыз,
Джарлы халкъны эмиучюледен
Къутулуб оноу салгъанбыз.

Къора энди, къора бизден
Заман сени къоймазлыкъды,
Джанъы джашау чырта сенден
Кесине хакъ алмазлыкъды.

Джанъы дуньяны джилтинлери
Санъа къаршчы кюреширикди,
„Сени къоймау деген ишлери“
Бир адамча бирлеширикди.

Санъа ёлюр аджал тийгенли
Къызыу ёсюб башлагъанбыз,
Таб кёб джерледе хазна къоймай
Къоратыб, юзюб бошагъанбыз.

Неллай бир больницала этиб,
Неллай бир доктор къуралгъанды,
Афендини дуасы кетиб,
Элле фельдшерледен толгъанды.

Джашасын Совет властыбыз
Сени бизден къоратады,
Социалист джолда бардырыб,
Джарыкътыкъгъа къаратады“.



ЗАЛИХАТ

Уулу бугъоу тегерекни кършалаб,
Джарлы халкъны къанын эмген зимада,
Къарынлары тыкъ болгунчуннѣа талаб,
Джашалла минъ-минъ джылланы хама да.

Дуньяны кършалагъан уу сынджырны
Оргасы Октябрь айда сѣгюлдю,
Ол джырлата революцион джырланы
Джарыгъы да юсюбюзге тѣгюлдю.

Къурутду ол „сыйлы“, „сыйсыз“ халланы,
„Бий“, „къул“ демей хар ким бирден джашарча,
Бирлешдириб минъ-минъ берчли къолланы,
Ол адетни сау дуньяда бошарча.

Андан сора ачыла башладыкъ
Бузулмазлыкъ кенъ дуньягъа бошланыб,
Чыгъанакъ бурууну уатыб тапладыкъ,
Ол тот кесген санларыбыз хошланыб.

Тиширыугъа ол кюн джолла ачылды
Кеслерине эркинликке берилиб,
Ау салгъанны сылтаулары чачылды,
Социалист джолу бла керилиб.

Ол замандан къалыб кетген букъула,
Бир къаумну кёзлерине чабады,
Аязымай кёб джерледе джукъула
Хатасызлай ненчаланы къабады.

Аланы толу эркинликге саллыкъ,
Артыкълыкъны барысын да къурутуб.
Къуру бир джол барды къуана къаллыкъ,
Тохдасала эски халны унутуб.

Ол джол да джанъыз колхозда джашаўду,
Уруннъанла ара мюлкге джыйылыб,
Аны бла ол адетден бошаўду,
Эски чирик кир джолладан тыйылыб.

Колхоз мюлкге джаны-къаны айланыб,
Кёз джилтинни сакълагъанча сакъласа,
Ол джашаўгъа тюз джюреги байланыб,
Хар бир иште ара мюлкню джакъласа.

Джаныз ол кюн тиширыула къуаныб,
Сёзде туюпол, иште тюзлюк табарла,
Бу берилген эркинликге ийнаныб,
Зорлукъ этген кир адетни джабарла.

Ары дерн аз болса да кёресиз,
Эски адет, эски джорукъ кетмейди,
Ненча ишни къараб барын кёресиз
Ол къылыкъла толу къуруб битмейди.

Кир ёмюрден къалыб кетген бир халны,
Былайда мен сизге суратлайым,
Ачыкъ этиб не тукъум зат болгъанны,
Башидан аякъ къалдырмай джомакълайым.

1

Кёргенлени саўлай кёзюн къаматхан,
Толгъан айча, джарыкъ ура бетинден,
Барысына ариўлукъну санатхан,
Бирини да кегмез кибик эсинден.

Залихатха онджети джыл джетгенед,
Чыбык киби́к ариу́ битиб санлары,
Кёблени ол бек сукъланч да этгенед.
Скюймекликге батылышыб халлары.

Бир кюн кеси тойгъа барды къуаныб,
Джюрекчиги ол оюннъа ачыла,
Теньле бла ойнай эди джубаныб,
Бетчигинден джарыкъ уруб чачыла.

Сеир болуб бары анъа къаралла,
Бириси да кёзюн андан алалмай,
Джаш къаум да алалсакъ деб маралла,
Тюнъюлюб'а не азчыкъда къалалмай.

Тёгерекде тебсей эди чайкъалыб,
Субай битген санчыкълары бюгюле,
Гокга хансча ары бери чайпалыб,
Къара чачы имбашындан тёгюле.

Ол кюн аны биреу тюшдю ызындан,
Алыргъа деб кёзю къараб термиле,
Къачха дери бек кюреше джазындан,
Тура эди кече кюн да эмиле.

Ёлмесем'а муну алмай къалмам деб,
Ол акъылын кеси анъа юлешди,
Андан башха бир къызны да алмам деб,
Эм артында былай айтыб кюрешди.

Д ж а ш :

Кел деб сенден бек тилейме алыргъа,
Джаш джюрегим ол акъылгъа, бёлюнюб,
Ёмюрюм да сени бла къалыргъа,
Суратынъ да кёз гинджимде кёрюнюб.

Татлы тилде манъа письмо джазсанъ'а,
Айтхан сёзюнь джюрегиме джарарча,
Кёлтюрюлген эсими бир бассанъ'а,
Кёзюм джарыб мен да халкъгъа къарарча.

К ы з:

— Сюйе болсанъ, мен да огъай демезем
Разы болуб айтханынъы этерге;
Сѣз айтханны бир да джукъгъа кѣрмезем,
Хазырланыб кесим санъа кетерге.

Атанъ, ананъ сен айтханны сюймейле,
Хапарларын эшитеме билеме,
Бек къоркъгъандан таб эшикге иймейле,
Узакъ тюлдю аны ўа мен кѣреме.

Ала ишни башха джерин марайла,
Эски чирик адетлени кючюстен,
Малгъа, мюлкге къалгъан затха къарайла,
Бирини да ала кетмей юсюнден.

Д ж а ш:

— Ёмюрю да бузулмазлыкъ ишиме
Ата, ана сѣзлерине къошалмам,
Аллай затны кесим алыб эсеме,
Аны бла джашаўуму бошамам.

Ол затха деб акъылынъы бѣлмезсе,
Ийнандырыб керти сѣз да береме,
Айтхан болса, бир да джукъгъа кѣрмезсе,
Сени алай бек багъалы кѣреме,

Муратымды сени бла турургъа,
Андан башха джокъду мени кѣлюмде.
Санъа къаршчы къаумну кенъ уругъа,
Ма олду ийнан, бюгюн джюрегимде...

Алай айта Залихатны къоймайед
Джаны-къаны аны бла битгенлей,
Суутса да тилегенден тоймайед,
Аuzu да эртден-инъир джетгенлей.

II

Бир кюн тюшдю Залихатны эсине
Джаш акъылы таукеллениб, кѣллениб,
Хапар берди тилегенни кесине,
Барыргъа деб аузчугъу тиллениб.

Алай бла оноуларын этерге
Сагъайышыб тебретиле биргелей,
Кёллеринде тутхан ишге джетерге
Бара элле къуаннъанлай кюлгенлей.

Бара-барыб таша джерге кирдиле,
Бир юй болуб джашаргъа деб ойланыб,
Бир къаум'а къараб аны кёрдюле,
Джюректери бош затлагъа байланыб.

Къызны кичи къарнашчыгъы эрлейин
Сескеклениб ёрге турду къараргъа,
Чабыб барыб кёб изледи кёрмейин
Ала не зат айтырларын мараргъа.

Тёрт джанына тюлкю кибик айланыб,
Къарай кетиб тургъан джерин табхан эд,
Джюрегине кир ниетле байланыб,
Олсагъатдан эрлей элге чабхан эд.

Бек гузаба къуш учханча атылыб,
Мычымайын джашчыкъ тойгъа джетген эд,
Барысыны джюрегине къатылыб,
Халкъгъа ишни былай ачыкъ этген эд.

Д ж а ш ч ы к ь :

— Майна, ала таша джерде олтуруб,
Сёз сёлеше, хапар айта туралла,
Кёзлерин да джыламукъдан толтуруб,
Бир киши да кёрмесин деб, къоркъалла.

Мен баргъанны ала къараб кёргенлей,
Сесгеклениб ёрге-ёрге турдула,
Хапарларын айтырымы билгенлей,
Сёзлерин да башха затха бурдула.

Бек къоркъдула бетлери да къызарыб,
Чыгъыб къалалы дер кибик джанлары,
Амалсыздан ары-бери узалыб,
Ма алайды, экисини халлары.

Айтма деб'а ала менден тилелле,
Ийнанмагъан чабыб ары джетигиз,
Айтырымы бир ишексиз билелле,
Алай'а сиз суйген кибик этигиз.

Андан сора кѣб хапарла чачыла,
Къайгъы тюшдю Залихатны кесине,
Кюнден-кюниъе эм терени ачыла,
Башха затны алмаз кибик эсине.

Чыгъалмазча темир ауда бууулду,
Бек къоркъгъандан санчыкълары къалтырай,
Бетчиги да кѣз суу бла джууулду,
Къаш тюбюнде кѣзчюклери джылтырай.

Джашны анасы бу хапарны билиб,
Джылан кибик джолгъа чыкъды сылджыраб,
Алмасын деб, эм къатына келиб
Бек чамланды ол джашына къыджыраб.

Кѣкюрегин кѣкге ачыб олтуруб,
Ачы-ачы сѣзле бла сѣлешди;
Тѣгерегин хоншуладан толтуруб,
Джашы бла былай айтыб кюрешди:

Къ а т ы н :

— Аны алсанъ берген сююм харамды,
Ачыкъ этиб бюгюн туру айтама;
Уахдым да мени ол кюн болгъанды,
Сагъыш этиб, бу ишлеге къайтама.

Малы, мюлкую, сыйы, башы тенъирек,
Хар бир иште манъа тенълик этерча,
Сыйсызлыкъдан кеси узакъ, кенъирек,
Джюрегимде тутхан иште джетерча,

Аллай къызны санъа кесим аллыкъма,
Тинтиб, къараб джараулусун кѣргенлей,
Рысхымы да ма ол иште саллыкъма,
Бир затымы аямайын бергенлей.

Огъай десенъ харам этиб къоярма,
Ёмюрде да мен кёзюнъе къарамай,
Налат бериб эм бетинъи джоярма,
Дуньянъ кетер бир затха да джарамай.

Джюрегими узунуна джараса,
Айтханьмы къулагъынъа алмайын;
Не айтырма халкъ кёзюме къараса,
Санъа мени айтхан сёзюм болмайын...

Андан кетди туура къызны къатына,
Джаулугъу да джерге джете созулуб,
Эрши атла атай аны атына,
Бет тюрсюню танылмазча бузулуб.

Тёрт джанына тюкюрюгю чачыла,
Маймул кибик ары-бери секириб,
Къарыш чакълы аузу да ачыла,
Ненча тюрлю сёзле бла джекириб.

Къатын:

— Тохдамайын сен джашымы алдайса,
Аузунъу эртден, инъир джетдириб,
Ол турса да, сен юйюнде къоймайса,
Айтханьнъы кесинъ анъа этдириб.

Сени келин этиб олтуртуб,
Бу дуньяда бир кюнню да джашамам;
Отджагъамы сени бла толтуруб,
Аллай сыйсыз къаумлагъа ушамам.

Андан, эсе мен аджалсыз ёлюрме,
Сыйсызлыкъгъа, учузлукъгъа къалмайын,
Сени кёрмей топуракъны кёрюрме,
Ол бетни уа тукъумума салмайын.

Манъа туура болуб энди джюрюме,
Сени кёрюб чыдамайды сабырым;
Ийдем сени ёлмей туруб юйюме,
Хазыр болуб битгинчиннъе къабырым.

Тынч турмасанъ мычымайын джетерме,
Сёзлерими алыр киби́к э́синъе,
Сан-санынъы пара-чара э́терме,
Джан къоркъуула салыр киби́к кесинъе.

Къыз:

— Джокъду хатам, ичме мени къанымы,
Къояр заман э́ртде озуб кетгенди,
Сёзюнъ бла алдыраса джанымы,
Кёб артыкълыкъ мен джазыкъгъа джетгенди.

Сенсиз да мени джилигими эмелле,
Джетеклеринъ бары къолгъа алгъанлай.
Тёрт джанымдан джумдурукъла тиелле,
Мыллыкларын мени юсюме салгъанлай.

Аузунъу къалай кенъе ачаса,
Саулай халкъны кесинъ джутуб къоярча;
Ётюрюкге хапарланы чачаса,
Аны бла сен бетими джоярча.

Ыйлыкъдырыб эм бетими къаралтыб,
Джамагъатны юсюбюзге джыяса,
Джюрегими бошунагъа таралтыб,
Тююлюючу санларымы къыяса.

Кёбдю энди джаншама сен бошуна!
Чыдар халым мени къалмай битгенди
Кир акъылны сыйындырма башынъа,
Тохдар болсанъ энди заман джетгенди...

Бу сёзледен ол алыныб къала эд
Чартлаб чыгъады дер киби́к кёзлери,
Джазыкъ къызны туура э́син ала эд
Аузундан чартлаб чыкъгъан сёзлери.

Андан сора джаш да аны ташлайды,
Атасына, анасына алдатыб;
Экинчи ўа сёз да айтмай башлайды,
Халкъ ичинде аны бетин къаралтыб.

Бир джанындан кызыны атасы, анасы
Азаблыкны тузагына салдыла,
Бир джанындан джашны атасы, анасы
Халкъ ичинде бютеу кюлгъа алдыла.

Бир джанындан эл сѣзчуле да кюймалла,
Насыбсызны аман кюннѣ джетдириб,
Барысы да аны этинден тоймалла,
Дуньялыкъдан кесин эрек этдириб.

Юй тюбюнде кѣкюрегине олтуруб,
„Бедиш“, „сѣгюш“ сѣзле бла кыйналла;
Этин-бутун кюлтюмледен толтуруб,
Бир кесекни андан кюлну тыймалла.

Кыйынлыны тюрсюнчюгю бузулду,
Сабий эти джумдурукъгъа тѣзалмай,
Танылмазча боюнчугу созулду,
Артыкълыкны ол юсюнден алалмай.

III

Азаблыкны тузагында булгъаныб,
Ненча джерге ол акылын юлешди;
Билеклери бир-бирине чулгъаныб,
Излей кетиб ол джаш бла сѣлешди.

Кызы:

— Аман атла аталгъанды атыма,
Саулай элни барысына джайылыб,
Бир киши да келмей къалды къатыма,
Кеслеринден мени кенѣ айырыб.

Барысы да харам этиб кюялла,
Кѣзюме уа бириси да къарамай;
Кече-кюн да мен джазыкны соялла,
Сен да къалдынъ бир затыма джарамай.

Неди мангъа айтчы бюгюн муратынъ,
Джашырмада джюрегинъде болгъанны,
Бармыд сени хайыр болур бир затынъ,
Ма кѣресе кѣзюм къандан толгъанны.

Д ж а ш:

— Эшитеме, барысын да билеме,
Ач да къара джюрегими ичине,
Кёзюм бла бирин къоймай кёреме,
Биз тюшгенбиз эски халны кючюне.

Джаным-къаным сени бла битгенди,
Унутмазма ёлюб джерге киргинчи,
Не келсин айырылыр кюн джетгенди,
Биз бир-бири халибизни билгинчи.

Атам, анам сизге кзулду дейдиле,
Эски чирик адетлеге алданыб,
Ол затланы кзуругъанын билмейле,
Элден да киши джукъ айтмайды чамланыб.

Къайгыыланыб санъа сагъыш этеме,
Бу болумгъа кече кюн да ойлашыб,
Сагъышымда кёб затха да джетеме,
Атам, анам бла да даулашыб.

К ы з:

— Атанъ, ананъ мени саудан соялла,
Кенъ дуньямы такъырлыкъгъа джетдириб,
Ётюрюкге хапарланы джаялла,
Эл ичинде бош сёзлени этдириб.

Кемирелле къаным да джалайла,
Этим бла бириси да тоймайын;
Кёлтюралмаз ауур джюкле къалайла,
Болду деб'а не азчыкъда къоймайын.

Манъа джетди кенъ дуньяда бу тарлыкъ,
Айтмасам да сен халими кёресе,
Джанъыз сенсе ол пелакдан кзутхарлыкъ,
Сагъыш этсенъ аны кесинъ билесе.

Ата, ана сёзлерине къарама,
Манъа айтхан сёзлеринъи унутуб,
Аман кюнде энди мени марама,
Джшаууму кысха этиб кзурутуб.

Д ж а ш:

— Къалай болсун бюгюн бизни хлыбыз,
Айтханынъы бек багъалы кёреме,
Бирге чыкъсын бу термилген джаныбыз,
Санъа зорлукъ джетгенин'а билеме.

Бек къоркъама бюгюн сени алыргъа,
Къайгъыланыб не этерге билмейин,
Айырылыб сени бла къалыргъа,
Энди мени къолумдан'а келмейин.

Атам, анам манъа джашау бермейле,
Кече кюн да эрикмейин кюрешиб,
Джюрегими термилгенин билмейле,
Акълларын ол затлагъа юлешиб.

Къайгъыланыб кёб сагъыш да этгенме,
Бюгюн сабыр этмесенъ'а болмайды.
Мадар излеб ненча джерге джетгенме,
Алайсыз'а муратыбыз тълмайды.

К ъ ы з:

— Ол сёзлени эсишъеми аласа,
Джанъы джолла адетлени къурутуб?
Аны бла ишинъденми къаласа,
Хурджунунъда билетинъи унутуб?

Залимликден къалгъан сёз тутаса,
Бек багъалы эмда сыйлы кёргенлей,
Бу джанъы оноуланы унутаса,
Акълны ол адетге бёлгенлей.

Сёзню кёбге созар халым битгенди,
Айтханыма къулакъ салыб тынъыла,
Тынъыласанъ энди заман джетгенди,
Башынъда мыйынъ бар эсе анъыла!

Д ж а ш:

— Бюгюн мени ишим барды, этеме,
Бек ашыгъыб аны къолгъа алгъанма,
Бусагъатдан Бийчесыннъа кетеме,
Кечигиб да таб бир кесек къалгъанма.

Андан келейим бирден оноу этербиз,
Ашыкыгъан суу тенъызге да джетмейди;
Таб тюшсег'а элден къачыб кетербиз,
Биз айтханны мында киши этмейди.

Къыз:

— Ётюрюкню селешесе бошуна,
Акъылны тотланъанын ачмайын,
Джюрегинъде болгъан кирни джашыра,
Эски чирик кирлеринъи чачмайын.

Адам эсенъ, адамгъача къарачы,
Хайуан эсенъ, ачыкъ болса кетерме,
Бу хапардан къутхарыргъа джарачы,
Болмаз болса бир мадарла этерме.

Джаш:

— Атам, анам сени бирда сюймейле,
Бюгюн аны джашырыргъа джарамаз;
Бек къоркыгъандан таб эшикге иймейле,
Мыдах этсем, манъа киши къарамаз.

Аланы мен мыдах этиб кёралмам,
Ол затха уа акъылымы бёлеме,
Ол себебден бюгюн сёз да бералмам,
Мен кесим'а сени ючюн ёлеме.

Ишни башха тюз джерине къарарбыз,
Ары дери амалсызма этерге,
Унутдуруб тюз джолланы марарбыз,
Бюгюн болмаз сен айтханнъа джетерге.

Къыз:

— Мен юйюмде тынч къайгысыз тургъанлай
Кесинъ эдинъ кече, кюнда да тилеген,
Кёкюрегинъи хаман бери бургъанлай,
Бек сюйеме сени манъа кел деген.

Манъа айтхан сёзлеринъи унутуб,
Джарамагъан сылтаулагъа джетесе,
Акъылымы сен башымдан къурутуб,
Айтчы энди не муратны этесе!

Д ж а ш:

— Сени юйюнъ къуладанды, билесе,
Тукъумубуз айтхан ишге джетмезле,
Анам келиб сизден берне тилесе,
Бизде болгъан адетлени этмезле.

Мыдах болуб ала ол кюн ёлюрле,
Дуньяларын не азчыкъ да танымай,
Айыблыгъа сора мени кёрюрле.
Сёлешсек да сёзюбюзню айырмай.

Андан сора бала кибик кёрмезле,
Бириси да къарамайын кёзюме,
Айырылсам малдан юлюш бермезле,
Тилесем да джуаб бермей сёзюме.

К ы з:

-- Олмуд сени джюрегинъи чыгъаргъан,
Санларынъи чапракъча саргъалтыб?
Кёкюрегинъе кир къанланы сугъаргъан,
Бир-бирде уа бетинъи да агъартыб?..

Алгъын берне къайгъысынмы этесе,
Къалгъан затны къулагъынъа алмайын?
Кёллерине сен алаймы джетесе,
Джюрегинъе башха къайгъы салмайын?

Огъай тоба мени алдаб тураса,
Адамлыкъдан кесинъ узакъ кетгенча,
Ишни башын салыб, терсге бураса,
Бош сёлешме сен, хиликге этгенча!

Чоюн кибик бетинъи да къаралтыб,
Керексизге бошунагъа джаншайса;
Кёзлеринъи ары-бери аралтыб,
Адам тюл бир хайуаннъа ушайса!

Сагъыш эт да бир къарачы халыма,
Билмеймисе манъа джетген кюнлени?
Джашау джокъду энди мени джаныма,
Ачыкъ этдинъ джюрегинъде кирлени!

Д ж а ш:

— Бек билесе сен къартланы халисин
Аны ючюн кѣлюнѣ зат келтирме,
Берне кибик адетлени барысын,
Табмаз болсанъ, сени къалай элтирме.

Ала андан умут эте туралла,
Саулай элни барысына эришиб;
Ол къылыкъгъа акъылларын буралла,
Къарыуларын аямайын кюрешиб.

К ы з:

— Огъай тоба аллай ишле къалгъанды,
Аны ўа сен унутмайын тураса,
Андан бери онтѣрт джыл да болгъанды,
Джангъы халны ол джоллагъа бураса.

Совет власть ол адетни уатыб,
Залимликни, арткълыкъны атханды,
Кир джабыууну юсюбюзден къоратыб,
„Сыйлы“, „сыйсыз“ болмасын деб, айтханды.

Берне, къалын деген затны барысын,
Совет власть аны кибик къурутад,
Ол дуньяны къоюб кетген халысын,
Тутханланы закон къысха суутад.

Д ж а ш:

— Къайсы совет келиб аны кѣрлюкдю,
Не этесиз деб, тинтиб бизге къараргъа,
Халкъ къатында кимле берне берликди,
Сюймегенле иши бизни мараргъа.

Биз да аны кѣргюзмейин этербиз,
Аздан, кѣбден кишиге да билдирмей;
Къартланы ўа кѣллерине джетербиз,
Тийребизни кесибизге кюлдюрмей.

К ы з:

— Сыфатынъ адам, къылыгъынъ хайуанды,
Сокъурандым сангъа айтхан сѣюме,
Бетсизлени сѣю алай болгъанды,
Адамса деб, бош къарадым кѣзюнѣ.

Эски чирик адет бла джаншарча
Хар сёзюнъден сени алай кёрюнед,
Ол кылыкъны теренинден башларча,
Акылыныъ'а аллайлагъа бёлюнед.

Ётюрюкню джарашдырыб кесинъе,
Акылыныъ терс джоллагъа бураса,
Бек гырылдаб сёзню алмай эсинъе,
Къулну, бийни сен айырыб тураса.

Унутулмаз бу ишлени бири да
Санъа алай синъирилиб къалырча,
Совет власть тинте, къарай келир да
Тюзюн билир акылыныъа алырча,

IV

Андан сора айырылыб Залихат
Мыдах халда юйлерине кетген эд.
Джашны анасы сёзчю къатын Зулихат,
Уу джыланча эрлей чабыб джетген эд.

Къаяланы занъырдата таушу,
Сёз башлады саулай элни джыярча,
Гюрюлдетиб ол тауланы ауушун,
Джазыкъ кызыны борбайларын кыярча.

Джетди сора кызыны юйюне къаралыб,
Сыфатындан къоркъар кибик кёргенлей,
Айтды былай кёзлери да аралыб,
Акылын да аманлыкъгъа бёлгенлей.

Къатын:

— Кызыгъызыны юйюгюзде тыялмай,
Орамлада хауле этиб къойгъансыз.
Халкъгъа къалай кёрюнесиз уялмай,
Элибизни саулай бетин джойгъансыз!

Аллай кызыны туюуб джанын алгъынчы,
Рахатланыб бир кюнню да турмазем,
Джер туюбуне элтиб аны салгъынчы
Мен бетими бир адамгъа бурмазем.

Сиз'а аны этмейини джашайсыз,
Башыгъызгъа сыйгъа санаб къайгъырмай,
Аны бла бирге аш да ашайсыз,
Ол бетсизни юйююзден айырмай...

Бёлюб-бёлюб тылпыуу да тыйыла,
Къычыргъанын саўлай эл да билдиле,
Кими андан-кими мындан джыйыла,
Хоншулары ол таушха келдиле.

Тюрлю-тюрлю кванла бла къызарыб
Тургъан къызны мюйюшчюкде эслелле,
Бир къаум да ура элле узалыб,
Ол кюн анъа баш эркинлик бермелле.

Бир кесекден чачылдыла барысы,
Къатынны да юйлеринне сюрдюрюб,
Туз себгенча къызны лжюрек джарасы,
Ачый эди санчыкъларын кюйдюрюб.

Юйлери да анъа тынчлыкъ бермейле,
Ура, тюйе хар къуру да даўлашыб,
Насыбсызны адам кибик кёрмейле,
Джанъы джашау джорукълагъа ойлашыб.

Чыбыкъ кибик санчыкълары бюгюлдю,
Бет тюрсюнюн джарыкъ кюннъе ачалмай,
Кёзлеринден кван джыламукъ тёгюлдю,
Джюрегинден къайгъыларын чачалмай.

Кече кюн да азаблыкъгъа салдыла,
Джанъы джолну адетлерин джашырыб,
Сёзчю къаум бары къолгъа алдыла,
Джарыкъ кюнюн къаранъылай ашырыб.

Бугъоуланды Залихатны къоллары,
Къаранъы кир гёзенчикде байланыб,
Кёб кере да ата эди танълары,
Къымыжалай юй тубюнде сойланыб.

Кёзлеринден акъгъан сууу кёкюрегин
Джуа-джуа джерге тамыб бара эд;
Бир киши да къуандырмай джюрегин,
Бары анъа кир бет бла къарай эд.

Толгъан айча жарыкъ берген бети да,
Кемирлген къуу сюекге ушады;
Джазгъы къарлай эриб аны эти да
Чырайчыгъын ол къоратыб бошады.

Тарыгъыргъа эркинлик да бермелле,
Къысха этиб аны барыр джолларын;
Элдегиле ол болумну кѣрмелле;
Байладыла Залихатны къолларын.

Ол себебден ёрге турду орнундан,
Атланыб ол къайытмазлыкъ джолуна;
Кегди аны эркинлиги къолундан,
Бара эди былай айта барына.

Къыз:

— Сау къалыгъыз, тенъчиклерим, кетейим,
Азаблыкъда мындан кѣбню джашамай!
Къайытмазча узакъ джерге джетейим,
Тынчлыкъ джокъду мен дуньямдан бошамай.

Санларымы уу джыланла кемире,
Турлугъуму керти болуб сезгенме,
Бугъоуладан чыгъалмайын термиле,
Джашар джолну теренине киргенме.

Кегер акъыл тюшдю манъа кѣллениб,
Кѣзлерими бу дуньягъа ачалмай,
Азау тишле мен джазыкъгъа билениб,
Кюрешелле сан-саным чачалмай.

Чыбыкъ тийген санчыкъларым къаралад,
Узун-узун сызла тюшюб сыртыма,
Джаш джюрегим бу халлагъа таралад,
Бек эриши кѣрюнюб мен джуртума.

Кюлтюмледен кебиними бичеме,
Кюн туушда бауурумдан къабланыб;
Суу орнуна джыламукъла ичеме,
Бутум-къолум барысы да тотланыб.

Алданыб мен, ол бетсизни сёзюне,
Башыма уа кетмез къайгы этгенме;
Тюз айтады деб къарай кетиб кёзюне,
Чыгъалмазлыкъ терен уругъа кетгенме.

Тийрем-хоншум барысы да къоймайды,
Мыллыкларын атадыла юсюме.
Джашар халым энди бир да болмайды,
Эркинликни табмай къалдым кесиме.

Джаным саулай джилигими эмелле,
Барыны да манъа дертли кёкюреги,
Джаным саулай джилигими эмелле!
Ташдан болур ол къаумну джюреги...

Алай айтыб ташайды ол джолуна,
Сокъураныб бир да артха турмайын;
Джаулуугъун да къаты кысыб кёлуна,
Бара эди аллын халкъгъа бурмайын.

Уллу сыртны туурасындан къарады,
Хамхотуна къушчукъ кибик илиниб,
Бек ашыгъыб миик джерин марады,
Джюз метр да анъа алаша кёрюнюб.

Ол сагътдан адамла да турдула,
Барысы да бек къайгылы болгъанлай,
Мычымайын аны ызындан къуудула,
Къая башы саулай халкъдан толгъанлай.

Сюре келиб табсыз джерде табдыла,
Бир киши да баралмазча къатына,
Эгеч, къарнаш барысы да чабдыла,
Хапар джетиб элни саулай барына.

Чынъаялмай алайчыкъда тохдады,
Келгенлеге кеси аллын бургъанлай,
Къайытыргъа не азчыкъда болмады,
Джюрегинде къайгылары тургъанлай.

Экинчи да сыртын ары бургъан эд,
Акълчыгъы джюз-минъ затха бёлюнюб,
Алай бла бир кесекни тургъан эд,
Кёзчюгюне бек кёб затла кёрюнюб.

Адамла да аны халын анъылаб,
Чынъарыгъын ачыкъ болуб билдиле,
Бири сѣлеше къалгъанла да тынъылаб,
Чынъама деб, былай айтыб кѣрдюле.

Бир тенъ чиги:

— Джанъылыб сен кенъ дуньяны тар этиб,
Чыбыкъ кибик санларынъы уатма!
Замансызлай бу ишлеге бош джетиб,
Керексизге джашауунъу къоратма!

Кѣзлеринъи къан суу бла джуудурма,
Артыкълыкъла чачылырла юсюнден,
Ариу битген санларынъы буздурма,
Барысы да къуруб кетер эсинъден!

Чагъа келиб къуруб къалгъан терекча,
Кетме сен бу терс акъылгъа тутулуб,
Джерден алыб адам къабхан кѣгетча,
Бир минутха буньядан джутулуб.

Джазыкъ болма бошунагъа алданыб.
Бу берилген эркинликни алалмай!
Санъа джетген артыкълыкъгъа чамланыб,
Джюрегинъе сабырлыкъны салалмай.

Келсе эди бюгюн мени къолумдан,
Къысылыргъа туура сени къатынъа,
Къоркъуу болмай санъа барыр джолума,
Къолум джетсе юсюнде бир затынъа.

Иймес эдим къаты къысыб белинъден,
Джаныб баргъан джаш джюрегинъ сѣнъюнчю!
Айырмазем сен джазыкъны элинъден,
Джашлыгъынъы кесинъ эслеб билгинчи!

Узакъ тюддю арабыз да сажнады,
Къолдан келмез ол сажнагъа барыргъа,

Бютюн да бек хомух джюрек базмады,
Сермеб сени андан бери алыргъа.

Бек миикди ма бу сыртны къаясы,
Къарасанъ да кёрюнмейди ёзени,
Болуб къалма бу джуртланы заясы,
Къыйын болур санларынъы эзгени.

Къыз:

— Энди мени саўлай эл да алдамаз,
Алдарбыз деб, бир да акъыл бёлмегиз!
Манъа нёгер бир киши да болалмаз,
Иш озгъандан сора бюгюн кёрмегиз.

Джарылмасын джаш джюрегим ёлмейин,
Чыдар халым мени къалмай битгенди,
Тынчлыкъ джокъду ёлюм ачыу кёрмейин,
Бюгюн манъа аллай кюнле джетгенди.

Юсдюрдюгюз кёб итлени юсюме,
Къорууларгъа не азчыкъда болалмай,
Тёрт джанымдан бары чабыб кесиме,
Ненча кюнню таладыла тоялмай.

Энди бюгюн бошунагъа тилеме,
Бу къайгъыла мен къорамай кетелмез,
Манъа джетген зорлукъланы билеме,
Анъа ишек бир адам да этелмез.

Тынъылагъыз, бек багъалы тенълерим,
Сизни этер ишигизге къайтайым,
Бютюн да бек джандан суйген джёнъерим,
Кёлюмдегин бюгюн сизге айтайым.

Окъугъуз сиз, кече кюн да айырмай,
Окъургъа ўа заман эртде джетгенди,
Эски чирик сёзлеге да къайгъырмай,
Къадалыгъыз къоркъар заман кетгенди.

Ол адет кѳоюб кетген кирлени,
Джанъыз окѳуу сибиреди билесиз;
Тенъ этди да тишилени, эрлени,
Совет властны законлары кѳресиз.

Джокъду бийле, джокъду ханла, эм кѳулла
Джокъду сыйлы, джокъду сыйсыз адамла,
Бири кѳалмай чиридиле ол джолла,
Залимликни адети эд ма была.

Ол ишлени сиз'а эсге алмазсыз,
Джугъун кѳоймай тамырындан кѳурутуб,
Мени кирик кенъ джолладан кѳалмазсыз,
Кѳаранъылыкъ адетледен бек тутуб.

Бюгюн мени этгеним'а терликди,
Аны кесим толу эслеб билеме.
Ол ишни уа таб сабий да билликди,
Бу дуньяда ол халланы кѳреме.

Кѳаранъылыкъ бюгюн мени бѳйлайды,
Кѳзлерими халкъ ичинде ачдырмай,
Джашаудан'а ѳлмекликни сайлайды,
Кѳоймазлыкъды санларымы чачдырмай.

Мен чынъасам ызыгъызгъа кѳайтырсыз,
Айыб этиб кѳлюгюзню кюлдюрмей,
Хапарымы тенълериме айтырсыз,
Эсигизге башха затны келтирмей.

Андан сора ол тохдатды сѳзлерин,
Чынъарыгъы тюшюб аны эсине,
Кѳаты кысды дугъум кирик кѳзлерин,
Башха мадар табылмайын кесине.

Акъ кѳардан бек агъарыб бетчиги,
Силкинди ол чынъаргъа деб алланыб,

Башдан аякъ къалтырай эд этчиги,
Кёкюрегине туюмчекле къаланыб.

Чынъаялмай бир-эки да бурулду,
Кёзю къараб кенъ дуньяда къалыргъа;
Бек термиле, бир кесекни олтурду,
Болалмайын кеси джанын алыргъа.

Эм артында саламлашыб элине,
Арт тылпыуу тамагына джыйылды,
Билеклерин къушча джайыб кенъине,
Сюелмезча борбайлары къыйылды.

Ауду сора таш тюшгенча атылыб,
Этеклери салкъынлыкъча джайыла,
Джюрегине артыкълыкъла къатылыб,
Баргъаны уа тюбсюз терен къаяла.

Кетди ол джюз метр чакълы миикден,
Къайда буту, къайда къолу чулгъана,
Хата табыб адам тюл киикден,
Бара эди ары-бери булгъана.

Къаяны тюз ортасына джетерге,
Сынташ кибиб джаулулугъун да орнатды,
Баргъан джолун туура эки этерге,
Акъ къаяны тюз ортасын къызартды.

Белги болду кёргенлени кёзюне,
Акъ къаяда къалыб кетген джаулулугъу.
Алдангъаны бир бетсизни сёзюне,
Къуруб кетиб насыбсызны саулулугъу.

Тюшдю уллу тауш бла тюбюне,
Джаны саулай дыгаласда термиле
Кёб зат келе насыбсызны кёлюне,
Санчыкълары узакъ джолда эмиле.

Алай бла кёзчюклери джабылды,
Бу дуньяда бир ышаны кьалмайын,
Сурат кибик ариу кьызчык кьабылды,
Ол кьаяда бир да хатер болмайын.

Кьарантьылык аны кёзюн байлатды,
Мутхуз ауну кьаты байлаб кесине,
Элте барыб джюз метрден чынъатды,
Джашар халны алдырмайын эсине.

Болалмады ол акъылын джыяргъа,
Дунья халны барысына ойлашыб,
Терсни джолун юзюб кенъе тыяргъа,
Джигит кибик совет джолда даулашыб.

Законубуз андан хапар билгинчи,
Бу ишлени ол башына джетдирди.
Кьараб анъа: „Ма бу джолубуз“ дегинчи.
Ол кесине эрши закон этдирди.

Эркинликни джилтинлерин туталмай,
Бош зат бла джашау чугъун кьоратды,
Чирик джолну юсюнден кьуруталмай,
Джарыкълыгъын ачылмазча кьаралтды.

Кеси-кесин ёлтюрюучю кир адет,
Залимликни адетинден кьалгъанды,
Сагъыш этмей Залихатда болгъан дерт
Ол пелакны чирик джолдан алгъанды.

Совет джолну законундан чыгъыб ол
Эскиликни адетине кетгенди,
Айтыр амалтын дуньясын джыгъыб ол
Ма кёрдюгюз не ишлеге джетгенди.

Борчубузду кюреширге кьадалыб
Кьурутургъа кир дуньяны кьалгъанын,
Окьюу, билим джолла бла узалыб,
Кюреб аны ичибизде болгъанын,

„Бийди“, „кѣулду“ деген сѣзню уатьб, —
Ол атланы юсюбюзден алыргъа,
Аллай эрши джорукъланы кѣоратыб,
Хар кѣарыуу джарыкѣ джолгъа салыргъа.



ТАУРУХЛА

КЪАЙСЫ УЛЛУДУ?

I

Махай джашчыгъы Алий къатыш
Бир уллу суукъ, боран къыш,
Тебрегенди тюзге атланыб
Джаяу, терен къарны джарыб.
Барлыкъ джоллары таугъа эди,
Муратлары уугъа эди,
Таугъа талайда баргъан элле
Терен таракъланы ичинде
Кёб доммайла къыргъан элле.
Доммайла джатыучу кюн бетге
Кирдиле къалын чегетге,
Кеч болду, кюн да батыб кетди.
Махай эрлайын от этди.
Алий төрт джанына джайылыб,
Отха да отунла салыб,
Андан-мындан тюкгючлени,
Эмен, чынар, кюрючлени,
Табханын ары ташый эди.
Бир-бирде чегетге синъиб,
Тереклени башына миниб,
Такъюзюклени ашай эди.

II

Шынкъарт уллу джарытыб,
Алайда къарны къоратыб,

Алай эге бираз турдула,
Сора келиб олтурдула.
Тынъылайла чегетге эс ийиб
Тауш эшитсек, деб скойюб,
Ала инъирде къалау этген
Отунла да баралла кюйюб,
Отда джаркъалагъа тийиб,
Кёсеу башланы ышыралла.
Тынчлыкъсыз суукъ кечени
Таурух, джомакъ айта ашыралла.
Эшитиб ач бёрюлени
Ачдан улугъан таушларын.
Бири-бирин къууб бары,
Къалын чегетлени ичинде
Джорга-джорта айланнъанларын.
Танъ ата тебреген сагъатда
Махай чегетге къарад да,
Бир маралны отлай тургъанын,
Бирини да кетиб баргъанын,
Иги кенъден къараб эследи,
Алийге: „къарачы“ деди.
Къарайла, джоббу сюрюуле,
Отлайла джумушакъ гелеуде.
Узакъ созулгъан киришледе,
Кирсиз, таза ёрюшледе.
Олсагъатдан Махай къозгъалыб,
Атынлысына узалыб,
Аланы ызларындан барыргъа,
Хазыр болуб тебрегенди.
Алийге уа отну джукълатмай,
Былай турургъа дегенди.

III

Ол таулагъа кетгенди.
Танъ толусу бла атмай,
Алий'а тура тургъанды да
Иги кесек джукълагъанды,
Бир заманда уяннъанды да,
Эрлей отха къарагъанды.
Къараса, отунчукъла да джаныб,
Ахыры кюл болуб, джукъланыб,

Излеб джукъ да табмагъанды,
Уллу сагъышха къалгъанды.
— „От излеи къалайгъа къарайым,
Не этейим, къайры барайым“.
Дегенди да ол тебregenди,
Кенъден от джарыкъ кёргенди,
Эрлейин отха джетгенди.
Сени джауунъ да алайдагъы
Аллай отну кёрге эди,
От этиб тургъанла андагъы
Мазаллы эмегенле эди.
Ала: „Ма тишлик“ деб, алдыла,
Орталарына салдыла.

IV

Махай уудан къайтыб келгенди,
Кечирек эте гузаба.
Излеб Алийни кёрмегенди.
Ёзенни энишге чаба,
Къайгъы болуб тебregenди.
Бир аякъ ызчыкъны таба,
Баргъанды ол, ызчыкъ баргъанлай,
Бир къулакъдан къарагъанлай,
Кёргенди бир тютюн чыкъгъанны,
Не тютюн болур деб, аны
Къатына барыб къарагъанды.
Къараса-къарасын, бирле,
Алтышар башлы эмегенле,
Отну тёрт джанын алгъандыла,
Къазан бла суу салгъандыла.
Суу да къайнайды, боркъулдайды,
Беш башлы бир эмеген джашны,
Кёкге-кёкге атыб, ойнайды.
Къалгъанла уа анъа айгалла:
„Келтир джашны, сал къазаннъа!
Эрнибиз кичиб турад анъа.
Суу да къайнай-къайнай къуруйду“.
Бир бёрю кенъден улуйду,
Алагъа келирге къоркъады,
Уллу аузун кенъне ача,
Силегейлери тёгюледи,
Дыгалас этиб алагъа
Ары-бери бюгюледи.

Бу барды таўкел этиб ары,
 „Кече ашхы болсун“—дегенлей:
 „Саў бол, саў бол“—делле, бары.
 Эмегенле суююноб эрлей,
 Къуршалаб алдыла арагъа,
 Аны ашаргъад акъыллары.
 Махай ол муратны эследи.
 Кесине буруб алларын
 Айтды алагъа „хапарын“:
 „Джашчыкъ бла мен негерлебиз,
 Сизге келечиге келебиз,
 Бир ёчешиу болгъанды да,
 Элде билелмейле тюзюн.
 Бары оноу этиб ийдиле,
 Кюсеб эмегенлени сёзюн,
 „Келечиге ёлюм джокъ“ дейдиле.
 Огъай десегиз'а, ма ашагъыз,
 Энди эркинлик сиздеди.
 Бизни келген муратыбыз
 Сизден джуаб алыргъа эди.
 Ол джуаб бла элибизни
 Джорукъгъа салыргъа эди“.
 „Айхай-айхай, айт, эшитейик,
 Анъа биз да сагъыш этейик“,
 Делле да хиликке этгенча,
 Бары джуаб бердиле бирча.
 Муратлары самаркъау этерге,
 Кесин олтуртдула тёрге.
 Башлады ол сёзлеге кириб
 Тынъылайла къулакъ ийиб:
 „Сюрюучю сюрюуде тургъанлай
 Булутла чыгъа башлагъанд,
 Уллу къаты джаум ургъанлай,
 Къалайгъа кирейим деб, къарагъанд.
 Минъ къою къатыш бир текени
 Сакъал тюбюне сыйыннъандыла.
 Джанъур да тохдамай, саў кечени
 Шоркъача джауб тургъанд.
 Ала джибимей къалгъандыла.
 Бир къара бугъаны ал джаны
 Минъи-Таўда отлай эди,

Беш Таудан да озуб арт джаны
Чибинлени кьоруи эди.
Узакъ болмай кетген ёмюрге,
Бу джуртда бир кьуш джашагъанды,
Аны табхан гакгысы уа
Минъи-Таугъа ушагъанды.
Ёлчелеб кёргенлеринде да
Ол Минъи-Таудан эсе да
Эки кере уллу болгъанды.
Бу кьуш ол бугъаны кёлтюрюб,
Кёкде юч кюн айлангъанды
Эм ахыры аны ёлтюрюб,
Ол биз айтхан кьарт текени
Мюйюзлерине кьонгъанды.
Анда аны ашай тургъанлай,
Джауорун кьалакъ сылджыраб,
Джашны кёзюне тюшгенди.
„Нед бу“ —деб, кёзюн уугъанлай
Кьолуна илиниб силкгенди.
Тура-туруб, ол сюекни
Юсюне кырдык чыкгъанды.
Бир замандан алайда
Минъ юйден бир эл кьуралгъанды.
Кече сайын ма ол элни,
Арты аллына айлана эд,
Кьартланы джюрекклери уа,
Мардысыз бек кьыйнала эд.
Бир кече сынайыкъ, дедик да
Сакълаул балуб тургъанлай,
Бир сары тюлкюню кёрдюк да,
Ол тюлкю сора алайлай
Келе- келди да, биягъы элни
Терс джанына буруб джиберди.
Биз'а не билейик, ол тюлкю
Джауоруннъа келиб тургъанды,
Ашайма деб тартханы сыйын,
Хаман терсине бургъанды.
Ол сюек кьатыш элибиз да,
Аланы ичинде биз да
Бурула-бурула тургъанбыз,
Ол кече тюлкюню ургъанбыз.
Тюлкюню ёлтюргенликге,
Элге да хапар бергеникде,

Барысы джыйылыб келдиле,
Сойланыб тургъан тюлкюню
Къартла, джашла да кёрдюле.

Саўлай эл аны терисини
Бир джанын беш айгъа сойгъанды,
Бирси джанын аўдуралмай,
Бары тюнъюлюб къойгъанды.

Сюрюучю джашны анасы
Урчукъ иире келгенди да,
Урчукъ учу бла тюлкюню
Ары-бери да бургъанды,
Сора терисин да алгъанды.

Бир джартысы саўлай элге
Тонла, бёркле болгъанды,
Бир джартысы ўа къатынны
Ол сюрюу кютген джашына
Бёрк къыйыр чыкъмай къалгъанды.

Энди элде бир къаумла
Сюрюучю уллуд дейдиле.
Эки бёлююб адамла
Къатыннъа уллуд дейдиле.

Бир къаумла да къара къушну
Эришиуге къошадыла,
Кимлери да чал текени
Дагъыда ол сары тюлкюню
Уллуду деб, махдайдыла.

Былай бла эриш болгъанды,
Бир-бирине дженъдирмейле,
Халкъ бек ашыгъыб къалгъанды
Бизни сизге ийгендиле.

Сиз акъыллыла муну тюзюн
Айтырыгъызны суйгендиле.
Андан сора эмегенле
Уллу эришге кирдиле.

Ол уллуду, бу уллуду, дей
Сёзню узакъгъа ийдиле.
Бири-бирин дженъелмей,
Уллу туююшню ачдыла.
Ала джукъ да эслеелмей,
Махай, Алий да къачдыла.

ТУУМАГЪАН ДЖАШЧЫКЪ

Мазанлары эл кыйырма джашай элле,
Бир кызылары, бир джашлары бар эди,
Джашаулары эркин туюл, тар эди,
Инджилиб, сагышлы, олтура элле.
Джетти джылны багылган ёгюзлери,
Андан сора малсыз элле кеслери.
Аны туюк кундузча кыра эди,
Мазан аны, кыдалыб, багы эди.
Бир кюн ары юеу келди конакыга,
Бири афенди болганын билдиле,
„Не ашатайыкы былалы“ дедиле.
Анасы чакырма да кызычыгын арлакыга:
„Суу келтирсен, былалы как этерек“.
„Отну, чоюнну хазыр эте кир терек“.
Деди да, кызы эрлей сууга кетди,
Анасы да хар затны хазыр этди.
Барды ол Кюбанна шоргаларына,
Кезлери илинди жаргамларына,
Джаргамла гокга хансан джасалыбды,
Кызы аланы кердю да, сагыш этди,
Сагышында не айтды, неге джетди.
Бу бир терен акылга байланыбды:
„Энди мен эрге барыб, джашым болса,
Кыарт болуб, анам хариб бек кыйналса,
Джашчыкыны бизге иигиз деб алса;
Ол да сууга келиб хансланы керсе,
Джыяма деб, жаргамлагы илинсе,
Абыныб-сюрюнюб, Кюбанна кетсе,
Мен не этерме“ деб сагышлы чекгенди,
Кезлеринден джыламукла текгенди.
Джылай-джылай, кеб кыалганды Кюбанда,
Анасы да отну хазыраб анда,
Джетмеймид деб, кызына ашыгаед,
Кысха-кысха эрлей чыгыб кыраед.
Болмаганында кырайым деб кетди,
Суу ызында аны кыатына джетди.
Джетсе-джетсин, таралады, джылайды,
Чачын-башын тохдау болмай тырнайды,
Аны керюб анасы эс ташлады,
Бир заманда эсин джыйыб, аязыб,
Алайда ишни теренинден кызыб,

— Не болду?—деб, хапар соруб башлады.
 „Мен эрге барыб андан джашым болса,
 Кесине джети-сегиз джылы толса,
 Тура-туруб, сиз къарт болуб къалсагъыз,
 Джашчыкъны да кесигизге алсагъыз,
 Ол да суугъа келиб, хансланы кёрсе,
 Джыяма деб, джаргамлагъа илинсе,
 Абыныб-сюрюнюб, Къобаннъа кетсе,
 Мен не этерме“—деб, дагъыда джылагъанд,
 Анасы да сарын айтыб, башлагъанд:
 „Ой, мен джарлы, къызымдан туугъан ёлсе,
 Джазыкъсынмаучу Къобаннъа тюртюлсе,
 Бу керексиз къыйынлыкъгъа тюбесе...“
 Аталары кёб сакълады болмады
 Быланы къайгъысын билалмай,
 Андан ары сакълар кючу къалмады.
 „Нек турама хапарларын алалмай,
 Къонакъла, сиз туругъуз мен къарайым,
 Бу антсызла не болдула, барайым!“
 Деген бла салыб суугъа эннъенди,
 Быланы джылай тургъанларын кёргенди.
 Къоркъа-къоркъа, къатларына баргъанды,
 Бети кетиб, хапарларын соргъанды:
 — Не болгъанды, не къыйынлыкъ джетгенди,
 Бир къайгъыгъыз барды, ким не этгенди?
 — Сорма, бюгюн бизге джетген къайгъыны,
 Биз джыламай, ким джылар, ким таралыр,
 Бизден сора быллай ишге ким къалыр,
 Бир адам тёзер джолу джокъду аны,
 Къызчыгъыбыз эрге барыб, джаш табса,
 Уллучукъ болуб, джюрюсе эм чабса,
 Биз’а къартла болуб, тюгениб къалсакъ
 Суугъа да келалмай, къалыр кибиб.
 Джашчыкъны ўа кесибизге алсакъ,
 Уллу болса джумушха барыр кибиб.
 Суу алыргъа деб, Къобаннъа джиберсек,
 Ол да келиб бу ханслагъа тагъылса,
 Аланы джыя, Къобаннъа джыгъылса,
 Сора аны ёлген хапарын билсек,
 Чабыб келиб ёлюсюне тюбесек,
 Мындан уллу къыйынлыкъ къайдан келсин,
 Сени джауунъ бизни джашчыкълай ёлсун!—
 Деб, анъа да толу хапар айтдыла.

Сора буда алагъа къошулгъанды,
Джылагъанла энди юч болгъанды,
Къонакъла ўа ол ёгюзню марайла,
Аны бир кесалсакъ деб, термилиб,
Бек гузаба чыгъыб-чыгъыб къарайла.
„Ёлсек-дейле—шешилерин кемириб“.
Кёб сакъладыла суудан киши къайтмады,
Неда адам келиб хапар айтмады,
Дыгаласха ючюсю да къалдыла.
Кеч болду, кюн батды сакълай-сакълай,
Аланы бири кетди, джокълай-джокълай,
Ненча тюрлю сёзню башын алдыла:
Барса ўа ючюсю да джылайдыла,
Аллах сен сакълагъын бу пелахдан деб,
Хар не иш келеди аллахдан деб,
Кёз суў джуўгъан бетлерин сылайдыла.
— Не болгъанды, не къыйынлыкъ джетгенди,
Бир къайгъыгъыз барды, ким не этгенди?—
Дей барыб къатларына олтургъанды,
Не болгъанын кёзюў-кёзюў соргъанды.
— Сорма, бизге джетген къайгъыны,
Биз джыламай, ким джылар, ким таралыр
Бир адам тёзер джолу джокъду аны.
Къызчыгъыбыз эрге барыб, джаш табса,
Уллучукъ болуб, джюрюсе эм чабса;
Биз да къартла болуб, тюгениб къалсакъ,
Суўгъа да келалмай къалыр кибиб,
Джашчыкъны ўа кесибизге деб, алсакъ,
Уллу болса, джумушха барыр кибиб,
Суў алыргъа деб Къобаннъа джиберсек,
Ол да келиб, бу ханслагъа тагъылса
Аланы джыя, Къобаннъа джыгъылса,
Сора аны ёлген хапарын билсек
Чабыб келиб, ёлюгюне тубесек.
Мындан уллу къыйынлыкъ къайдан келсин,
Сени джаўунъ бизни джашчыкълай ёлсюн!—
Деб, анъа да толу хапар айтдыла,
Сора ол да алагъа къошулгъанды,
Джылагъанла энди тёрт да болгъанды.
Кетейик деб, ненча кере къайтдыла,
Юйде къонакъла аманнъа джетдиле.
Бирлерин иерге оноў этдиле.
Келе эди ол къоркъа-къоркъа, марай

Была тюшген тузакыгъа тюшерме деб,
Асыры сакъдан хар бир затха къарай,
Айю тюбесе да къачыб кетерме дей.
Барыб къатларына олтургъанды,
Не болгънын кёзюу-кёзюу соргъанды.
—Сорма, бюгюн бизге джетген къайгыны
Биз джыламай, ким джылар, ким таралыр
Бир адам тёзер джолу джокъду аны:
Къызчыгыбыз эрге барыб, джашчыкъ табса,
Уллучукъ болуб, джюрюсе эм чабса;
Биз къартла болуб, тюгениб къалсакъ,
Суугъа да келалмай къалыр кибик.
Джашчыкъны уа кесибизге деб алсакъ,
Уллу болса, джумушха барыр кибик.
Суу алыргъа деб Къобаннга джиберсек,
Ол да келиб, бу ханлагъа тагъылса,
Аланы джыя, Къобаннга джыгъылса,
Сора аны ёлген хапарын билсек,
Чабыб келиб, ёлюгюне тюбесек,
Мындан уллу къыйынлыкъ къайдан келсин
Сени джауунъ бизни джашчыкълай ёлсюн—
Деб, анъа да толу хапар айтдыла,
Сора ол да алагъа къошулгъанды,
Джылагъанланы саны беш болгъанды.
Была бары сарын айтыб джылайла,
Афенди уа бир да хапар билмейди,
Ызына киши къайтыб келмейди.
Ол да андан кёбню тёзалмады,
Чаба, джорта, тебреди ала таба.
Ашыкъ-бушукъ этиб, бек гузаба,
Белине да бир джан джаулукуну байлаб,
Тёрт джанына къарай да, хайда чаба,
Келсе-келсин ала сыйыт этелле,
Бешиси да аман кюннге джетелле.
Бу да барды, бек къоркъуб, къатларына,
—Не болгъанды?—деб, сорду джолдашларына.
—Бу джарлы юйде бир джанъыз къыз барды,
Ма кёресе ол насыбыз былайдады
Ол джазыкъны джашауу къалай тарды,
Джашчыгыны ёллюгю ма алайдады.
Кёресе ол ариу гокга хансланы,
Бу къызчыкъ эрге барыб, джаш табса,

Аны джашчыгы джорюсе эм чабса,
 Юйлери кзурурукду ма быланы,
 Ма бу кьартла, мындан да кьарт болсала,
 Суу алыргъа келалмай кьалсала,
 Джашчыкны кеслерине аллыкдыла.
 Анъа ала джумушчукъ этдирирге
 Хар иште анъа ышаныб кьаллыкдыла,
 Ол да келиб гокга хансланы кърсе,
 Бу къара Къобаннъа кетиб ёлмезми,
 Сабийлей ёлюм ачыу кърмезми...
 Афендибиз, джокъмуд сенден шапагъат,
 Къара кюнле джетгенин сен эшитдинъ,
 Быллай ишге себеплик, сизден чыгъад
 Бек кёблеге огъур дуа этдигиз,
 Къонакъбайны бир джазыкъсын, эт мадар!
 Джашчыклары аман кюннъе джетгинчи,
 Туууб, уллу болуб, суугъа кетгинчи,
 Аяма сен кючюнъю не къадар.
 Ол да алагъа къошулгъанды,
 Джылагъанла энди алты болгъанды.
 Бир заманда афенди эс джыйгъанды,
 Джыламагъыз деб барын тыйгъанды.
 —Ой-хай-хай! Къалай уллу кыйынлыкды,
 Алай'а эте билсек тыйыллыкды,
 Бусагъатдан бир къара ёгюз табыгъыз,
 Аны эрлей курманлыкъгъа сойсагъыз,
 Аны бла мен бир дуа джазарем
 Андан сора ёлмезине базарем.
 Къуандыла афендини сёзюне,
 „Джашчыклары“ ёлюб сау болгъан кибик,
 Джарыкъ бетде къарадыла кёзюне,
 Джюрекleri къуанч нюрден толгъан кибик...
 Эрлей барыб къара ёгюзню сойдула,
 Этинден да къонакъла тойдула,
 Экинчи кюн'а джашлары келгенди,
 Атасын, анасын къуанчлы кёргенди.
 —Бек жарыкъды бююн сизни кёлююз,
 Бауда да кёрюнмейди къара ёгюз,
 Нек къуанасыз, ёгюзнюмю сатхансыз,
 Анъа артыкъ багъамы табхансыз?
 —Балам, ёгюз бек хайырлы болгъанды,
 Къыздан, туугъан ёлмей сау кьалгъанды,
 Ол ёлед деб, чыгъа эди джаныбыз,

Къурманлыкъ болду анъа малыбыз.
 Насыбыбызгъа афенди мында эди,
 Ол да бизни кирик къайгъылана эди.
 Ёгюзню къанындан дуа джазгъанды,
 Кёб ёмюрню джашарына базгъанды.
 — Къуруб, сыхырма болгъанды башыгъыз,
 Къайдады сизни алай сыйлы джашыгъыз?
 Къызчыкъ алкъын эрге да бармагъанды,
 Ол себебден джашчыкъ да туумагъанды.
 Да сора ёгюзню нек кесгенсиз?
 Бу телиликни уа къалай этгенсиз?
 — Тоба-тоба, бу ишге къуанмаймыса;
 Джашчыкъны ёлмезине ийнанмаймыса?
 Джашчыкъ бек камсыклыкъ этер эди,
 Ханс джыяма деб, Къобаннъа кетер эди.
 — Мен дуньяда сизден тели кёрмедим,
 Кёрген огъай, таб айтыб, эшитмедим,
 Мен сизден тели табхынчы келмезме,
 Сизге атамды, анамды демезме,
 Деб, алай бла юйлеринден къорагъанды,
 Къалай эсе да афендилеге баргъанды.
 — Кюнюнъ ашхы болсун! деб саламлаш ханды
 Къарт къатыннъа сёлеше юйге баргъанды.
 — Къайдан келесе, къайрыса?—дегенди.
 — Ахыратдан келеме—деб, джуаб бергенди.
 — Бизни къарт да ахыратха кетгенди,
 Андан бери бир джыл чакълы джетгенди,
 Келиб бизге киши хапар айтмайды,
 Андан бери чырт киши къайтмайды.
 Джокъмуд бизни къарт кишиден билгенинъ,
 Сен джюрюген ахыратда кёргенинъ?
 — Айхай бард, ол джандет кийим кийгенди,
 Мени келечи этиб санъа ийгенди,
 Кереги джарашхан бир ат дегенди,
 Беш джюз сом чакълы ачха да дегенди,
 Ич-тыш кийимден толу артмакъ тиледи.
 Аланы барын да ала кел деди,
 Ишим болуб келгенме, кетерикме,
 Бергенигизни элтиб разы этерикме.
 — Афендини межгитдед чакъырыб келейим,
 Ала къатыш башха хабджок да берейим.
 — Огъай, мени заманым джокъду, кетеме.
 — Алай эсе элт аланы, берирсе.

Атны кийми да алды да кетди.
Афенди да намаздан къайтыб джетди.
Анасы ишни башдан-аякъ тизгенди,
Афенди ўа ишни болумун сезгенди.
Къуа кетиб, къаралдысын кѣргенди,
Ол джаш да афендини эслегенди,
Атны тагъыб, чегетге синънъенди.
Афенди да эрлей сюрюб джетгенди.
Ол да атын тагъыб, джашны излегенди.
Джаш ташатын келиб, атланы къоратханды,
Афендини къуру джуртха къаратханды.
Къайтыб афенди къарт къатыннъа айтханды:
— Анам хариб, керти айта кѣреем,
Джюрегим ишеклиед ансы билеем,
Сен берген азд деб, атымы бергенме,
Ол аланы атама элтирин билгенме.
Джаш да къайтыб юйлерине баргъанды
Атасына, анасына айтханды:
— Атам, анам, керти болдум сѣюме.
Дуньяда сизден телиле да кѣбдюле,
Ма былада аладан келедиле,
Къурманлыкъгъа огъай дерик тюлме.

1936 дж.

ТЁРЕ БЛА ДЖАРЛЫ

Эки къарнаш джашай элле бир джерде,
Бири бай, бири ўа факъыр эди.
Бай къарнаш къатын алды ол элде,
Джарлыны ўа джашаўу такъыр эди.
Къарнашы къуаннъаннъа къуаныб,
Джарлы джаш къурманлыкъла соя эд,
Ичги иче, джырла джырлай джубаныб,
Кѣб къонакъ да къонакъ юйде тура эд.
Къатынчыгъы келди да ол джарлыны,
Эринден: „Бир къой баш бер“ деб, ти леди,
Юйюнде ўа бир джугъу джогъед аны.
Ол себебден бютеў юйюр ач эди.
Неед амал, бир къой башны берди,
„Элт да муну сабийлеге ашат“ деб.
Башны алыб баргъанын бай кѣргенди,
Урушханды къатыннъа элт да ызына ат деб,

Джарлы къатын уялгъанды, кызыарыб,
Джунчугъандан не этерге билалмайд.
Андан башны алгъанды ол узалыб,
Къатын'а чырт джыламугъун тыялмайд.
Бай къарнаш'а тартыб джарлыгъа барыб,
Джанын алыр кибиб кемсиз тебгенди.
Джарлы джаш'а тилегенди, джалбарыб,
Алай'а ол байны ётю кёбгенди.
Аны къансыз бети, къара тюрсюню,
Кёргенлени къоркъутурча болгъанды,
Мутхуз болуб, бир кёй баш ючюн кюню,
Ол джарлыгъа хыны-хуну соргъанды:
— „Не ишинъ бар эд башны берирге,
Хайда джюр, деди, тёреге барайыкъ,
Ким терс, ким тюз эсе да сорайыкъ!“
Неед амал, экиси да кетдиле
Терсни, тюзню айырыгъа тёреге,
Уллу батмакъ къулакъгъа джетдиле,
Джолукъдула алайчыкъда биреуге.
Аны эшеги батханды батмакъгъа,
Иеси чыгъаралмайд кюрешсе да,
Джюгюмю аур эди не эсе да,
Иеси ўа кычырады, тилейди:
— „Эй, марджала, болушугъуз“ — дейди
Ёлмей туруб мен да аны унутмам.
Бай айтад, „Эшда-эшда, барыб тутмам“,
Деди да бай къарнаш джуаб этди,
Ол джарлы ўа ачыўланыб ол байгъа,
„Биз экибиз чыгъарыбыз“ деб, джетди.
Бай'а къараб къалды бармай алагъа.
Джарлы джаш'а ёхдемлениб тартханлай,
Тилекчини тилегин „тындыргъанды“,
Эки аягъын ташха тиреб тартханлай,
Олсагъатдан къуйругъун сындыргъанды.
— „Нек сындырдынь, эшегими къуйругъун?
Дертлеб этдинъ, аны кесим сезгенме“.
— „Огъай-огъай, алама деб юзгенме,
Тыялмадым мен аллахны буйругъун!“
— „Джюр, алай болса тёреге барайыкъ,
Ким терс, ким тюз эсе да сорайыкъ!“
Алайы даур-суйюрден толгъанды,
Эшекчи тёреге разы болгъанды.
Къарангъы болуб, джаумла да джаўа,

Ючюсю да бир элге джетгендиле,
Аланы кьонакьбайла элтгендиле.
Бу уа суукьдан ауа-сауа кьалгьанды,
Джол джанында гитче юйчюк болгьанды,
Кьонакьбай табмазын кеси билгенди,
Ол юйчюкню ышыгына киргенди.
Кечени ортасыд деген заманда,
Кьуш-муш таушла келе-келе анда
Юй ичинден бууаз кьатын чыкьгьанды,
Чыгьар, чыкьмаз кьарагьанд да кьргенди,
Алмасдыды деб ол ёлгенди саудан,
Аны ичи кетгенди бек кьоркьгьандан.
Гузаба болуб, эри да джетгенди:
— „Бу кьатынны ичи кетди да, антсыз,
Болджалы да джетмегенлей замансыз.
Хайда джюр! Энди биз тьереге барайыкь!
Сенми терссе? Менми терсме? Сорайыкь“.
Алай бла тьртюсю да кетдиле,
Уллу кьая башы тюзге джетдиле.
Джарлы джашны кьоркьуб, тери джылтырай,
Аны бютеу сан болгьаны кьалтырай:
„Была ючюсю да мени джаулайдыла,
Бирери бирер зат даулайдыла,
Тьере да джан басарыкьды былагьа,
Мени уа асарыкьды ол асмакьгьа.
Андан эсе чынгайымда кетейим,
Кесим-кесиме тьере этейим“
Дегенди да кьаядан чынгагьанды,
Тюбюнде уа бир сюрюучю болгьанды.
Ол сюрюучюню кьойнуна тюшгенди.
Ма уллу оюн чыгьады энди:
Сюрюучюню бютеу санлары уалыб,
Манья уа джукь болмай кьалгьанды.
Ол ханны сюрюучюсю эди,
Хан'а ол джуртланы башы эди.
Ол да хапар билиб эрлей джетгенди,
Была кьатыш тьереге кетгенди.
Джетген элле тьере юйню аллына,
Быллай азаб джетсин кьаллыма.
Джетер-джетмез ала юйге кирдиле
Тьереге да бирден хапар ийдиле.
Джарлы кьарнаш арбазында кьалтырай,
Бек кьоркьгьандан тарала, хаман джылай,

Сора къадыны келгенин кѣргенди,
Аллына чабыб салам бергенди.
— „Не керекди санъа, не излейсе?
Къайгъынъ болуб, менден затмы тилейсе?
— „Сени хапарынъы эртде билгенме!
Эки ийнек, эки ёгюз келтиргенме.
Ала эл къыйырда къалгъандыла,
Кеслери да бек ач болгъандыла.
Бу адамла мени джаулайдыла,
Бирери бирер зат даулайдыла.
Ишибизни айыр да, мени джибер,
Сени бла джуукълукъну сюеме.
Ала манъа артыкълыкъ этедиле,
Бу ишлеге мен ачудан кюеме.
Мени асмакъгъа асдырыб кетелле“.
Андан тѣре ышаргъанд, скойюннѣнди,
Тѣрт малны да алама деб къуаныб,
Аллыгъына ишексиз да ийнаныб,
Эрлей барыб тѣреча кийиннѣнди,
Чѣкдю ол тѣре юйде орнуна.
Бир заманда соруу битди да, тѣре
Къобду олтургъан джеринден ёре.
Барысыда аузуна къарайла,
Джарлыдан тѣлеу алыргъа марайла.
— „Къарнашынъ, бай болуб, келинле алса,
Къурманлыкъгъа тогъуз-он къой сояр,
Бир къойну башын сизге бериб къояр.
Къуйрукъсуз эшек, джарлы джашха къалсын,
Андан джарлыны эшеклери кѣб болса,
Бу да барыб бирин кесине алсын!
Ол къатын да джарлы джашха берилед,
Буаз болса иеси келиб аллыкъды.
Энди хан да кесини болумун билед
Ол къаяны башына чыкъсын,
Джарлы джаш да тюб джанында турсун!
Аямайын хан тюз юсюне чынъасын,
Ол да аны бутун, къолун сындырыр
Джюрегинде муратларын тындырыр!“
Дегенд да, къады этгенди тѣре.
Была бу хукумну бек табсыз кѣре,
Сюймей даучу къаум къорады,
Къады джарлыны изледи да табмады.

БАЙКЪУЛЛАНЫ ДАУТ БЛА АНЫ ПРОИЗВЕДЕНИЕЛЕРИ

Байкъулланы Пагону джашы Даут Огъары-Марада 1902 джыл джарлы юйдегиде туугъанды. Гитчеликден Даут джалчыны кыйынлыгъын сынагъанды. 1920 джылгъа дери джалчылыкъда айлана, кышдан-кыш-ха эллеринде школгъа джюрюй эл школну бошагъанды. 1925 джылгъа дери кесини атасына болуша, ишлей тургъанды. Ол джыл Даутну эл школгъа учителле хазырлагъан курсха алгъандыла. Учитель курсну дже-тишимли тындыргъанында элге учителлик этерге иди-ле. Даут ол курсха киргинчинда, аны бошаб учителлик эте тебregenден сора да газетни эл хапарчысы болуб, элде джетишимсиз затланы айгъакълаб тургъанды. Даут кеси гитчеликден башлаб уакъ назмучукъла джа-заргъа тырмаша, эсин акылын да анъа джибериб, ол ишни бек суйгенди. Элде общество ишге джанын-къа-нын да салыб коммунист партияны идеясын джашауда бардыргъа кесин аямай кюрешгенди.

1926 джыл Байкъулланы Даутну кесин партияны ишине берген, алчы элини Бютеусоюз коммунист партияны членине аладыла.

Даут эки джылны Терезе элинде, эл школда учител-лик эте, газетге хапарчылыгъын да кыймай бардыра, элде эл ишлеге да активно кышулуб ишлейди.

1927 джыл Даутну Огъары-Мара парторганизациягъа секретаргъа, элге да пропагандистге джибердиле. Даут ол суйген иши джазыну не кесек да тохдатмайды.

Аны биринчи китабы „Джанъы джырла“ 1929 джыл чыкыгъанды.

Партияны областной комитети Даутну 1929 джыл Ростовда Комвузну газет бѐлюмюне окъургъа джибереди. Комвузну бошагъандан сора Даут „Къызыл Къарачай“ газетни редакциясында ишлейди. Анда ишлей Даутну 1930 джыл басмадан талый произведениеси чыгъады. Бу сайлама сборникге 3 поэма бла джырла бла таурухла киредиле. 1932 джыл Даутну Совет джазыучуланы союзуна членнѐе аладыла. 1934 джылдан башлаб „Къызыл Къарачай“ газетни редакциясында да ишлей тургъанлай джазыучуланы союзуна Къарачай бѐлюмюню секретары болуб 1941 джылгъа дери ишлегенди.

Даут гитчеликден джалчыны къыйынын кесини бойнууда сынагъан Октябрь революциягъа дери джарлыланы-джалчыланы, тишируулары къыйын болумларын кесини кючлю сауту художество сѐз бла таш юсюнде ташын къоймай байланы, моллаланы алай кючлю айгъакълайды. Даутну произведениелерин окъусанъ ол заманны сураты кѐзюнѐе кѐрюне, тѐббе тюклеринъ ѐрге туруб, адам улу мынъа къалай тѐзюб тургъанды“ — деб тишлеринъи къагы къыса ол заманнъа джюрегинъ атылырча боласа. Кеси сынамагъан аны билирге къыйынды.

Къарачайны, къарачай кибик гитче миллетлени да Ленинни, Коммунист партияны башчылыгъы бла уллу орус халкъ Октябрь революцияда башына эркин этгенди. Ма ол эркинлик Даутну, аныча кеси къыйыны бла джашагъанланы талантларын ѐсдюрюрге школла ачыб, уллу поэтле, писателле, инженерле, учителле д. а. к. алимле этгенди.

Даут къарачайда ал джазыб тебреген поэтледен бири болгъанды. Ол художество творчествосунда партияны, Ленинни, уруннъанланы, урунууу махдайды, назмуланы алагъа этеди.

Эксплуататорлагъа ол не кесек да кечгинлик салмайды. Н. С. Хрущев джолдаш XXI съездде кесини докладында ол заманны юсюнден:

„Джаш адамла революция болгъунчуннъа дери болгъан къыйынлыкъланы билмейдиле, ол заманда уруннъанланы къалай эксплуатация этгенлерин джанъыз китабладан окъугъанлары бла кѐзлерине кѐргюзюрге

боллукъдула. Ол себеден бизни джаш тѣлю къралны историсясын, урунъанланы кеслерини башларына эркинлик ючюн кюрешгенлерин билирге бизни партияны, революция адетлеринде юретирге бек керекди“ — дейди.

Даут кесини произведениелери бла эски заманны ачыкълайды. Джаш тѣлю Даутну произведениелерин окъуса, эски падчахлыкъны заманын эксплуатацияны кѣрлюкдю. Даутну творчествосундан алгъын чыкъгъан поэмаларындан, назмуларындан, таурухларындан талай сайланыб бир китаб болуб чыгъады. Была къарачайны тилинде ару талантли джазылгъандыла. Даут художникди, къайсы теманы алса да аны толусу бла суратлайды.

Биз аны сборникге салыннъан произведенилерини юсюнден талай сѣз айтыргъа сюебиз:

Кесини „Залихат“ деген поэмасын Даут былай башлайды.

„... Уулу бугъоу тѣгерекни кършалаб,
Джарлы халкъны къанын эмген заманда,
Къарыилары тыкъ болгъунчунъа талаб,
Джашалла минъ-минъ джылланы хаман да...“

„Шамай алгъын бла энди“ деген поэмасында автор бай джалчыны джекгеннини юсюнден джазады.

„Бу къадар джылны сенде урунуб,
Кесинъ кѣрдюнъ не халда джашадым.
Азablаныб тюремедеча мен турдум,
Нек билмейсе санларымдан бошадым.“

Джарлы Шамай талай джылны байгъа джалчы болуб ишлейди, сакъат болады, ол сакъатлыгъын байгъа анъылатыб джалын алыргъа мурат этеди. Алай‘а байны къулагъына ол зат кирмейди.

„... Огъай санъа ийнек бериб джибермем,
Аны ючюн бир минутну сакълама.
Малымы мен бошунагъа бералмам,
Ол муратда мени бир да джокълама...“

Кулак Шамайгъа джал излеб „джокълама“ деб алай „джумушакъ“ сѣз бла да къоймай:

„...Джалла энди, сѣлешме, къора мындан,
Хакъ дауласанъ сюдге бер да алырса.

Берекетни кьурутма да кьошумдан,
Кёб джаншасанъ таякъ тюбде кьалырса...“

Джалчыланы джекген бла байлыкъ джыйыб, ала-
гъа кесек джалларын берирге унамай кьысдагъан бай-
гъа Шамай:

„...Гюрюлдейсе залимликге базгъанлай,
Бюгюн закон сенде болгъан себебден.
Бир сёзюню экинчиге бузгъанлай,
Джаншагъанынъ бир да кетмез джюрекден.

...Биз-биз сени бойнунъу кьайнатхан,
Ишлей-ишлей бу санланы чёкдюрюб,
Анда сени заукълукъда ойнатхан,
Быдырынъы динъиз кибик кёбдюрюб...“

Шамай ол залимликни узакъ замангъа бармазлы-
гъына ийнанады, базады“...

...„Келир, джетер ол заманла кёрюрюбюз,
Залимлени кереклерин берирбиз.
Ол кюн биз да кёзюбюзню ачарбыз,
Аякъладан бугьоуланы чачарбыз“.

Даут бу поэмада, джалчыны байда джегилиб, хакъын
табмай, кьысдалыб кьалгъанын ачыкълагъанны кьой,
джарлы байны тузагъына кьалай тюшгенин да мардасыз
ариу ачады. Шамайны кьурманны кёзююнде кесер
малы болмайды. Молла да байла бла бир жанлы
джарлыны дин тутугъуз бузмагъыз деб, джашаргъа
къоймай эдиле. Шамай моллагъа—да мен кьарыусуз
адам не затым бла кьурман кесеим дегенинде молла
ангъа:

...„Ненъи суйсенъ сат, кимни суйсенъ бер,
Бюгюнню кюнню учузлаб турма!
Хайда дженъил мадарынъы кёр,
Ол джараусуз сылтауланы кьурма...“

деб Шамайны бойнундан бууб турады.

Джарлы байгъа барыб джалынмаса, мал кьайдан
табарыкъды? Шамай кеси джалчылыкъда ырахын бо-
луб бошагъанды, энди мал алыб кесини орнуна джа-
шын бериб кесича сакъат этерге, неда анда ёлюрге
керек болады. Шамай не дыгалас этсе да Муратдан

токълуну алмай джашын да байгъа бермей мадары болмайды. Джашчыкъны юсуне, башына къараргъа бойнуна алады. Алай'а ол чыртда джукъ бермейди. Киери болмай суукъдан джетген кыйынлыкъгъа тѣзалмай, джашчыкъ кыш боранда юлерине келеди. Атасына ма былай айтыб тарыгъады:

...„Юсюм башым ма былайды кѣресе,
Тѣзалмайын къачыб санъа келгенме.
Джылны, кюнню суукълугъун билесе,
Бир мадар болмай эсе ёлеме...“

Шамайны бай, джашчыкъны юсю башы да игиди деб, алдаб тургъанды. Шамай да кертда, деб ийнаныб башха къайгъы этерге да амалы болмагъанды. Шамай барыб байны ким этерге айтыб нек алдадынъ деб уялтыргъа мурат этеди.

Джашчыкъны келген эсе бюгюн огъуна къошха ашыр деб, бай Шамайгъа къаты сѣлешиб къояды. Атасы джашчыкъгъа хапарын айтханында джашчыкъ ол кюн къалыб эртден бла кетерге оноулашадыла. Джашчыкъ орамда тенъчиклери бла тургъанлай, бай, ат бла излей келе, тюеб къалады. Алайдан, джашчыкъны къамчи бла тюе, къошха ашырыргъа аллына ат бла къуады.

Къошха барыргъа джашчыкъны огъайы джокъду, алай'а кеч болгъанды къоркъады. Джашчыкъ байдан былай айтыб тилейди:

...„Урма, тьюме—бусагъатдан кетейим.
Амалсызма—айтханынъы этейим,
Джанъыз минутха юйюбюзге джетейим,
Биргеме мен атамы да элтейим.
Былай кетерге джолда къоркъама,
Кюн бузулуб кечирек да болгъанды.
Кесинъ да джарала салдынъ сыртыма,
Бутум-къолум кюлтюмледен толгъанды.
Кесим кетсем ач бѣрюле джетерле,
Джалан сыртны ачыгъындан шуулдаб,
Ол адам джокъ джерде халек этерле,
Сан-санымы кесек этиб дукгуллаб.“

Мурат джашчыкъны юйуне да джибермегенлей, ат бла сюрюб, элден чыгъарыб, къошха ашырды. Джашчыкъны джолда джыйын джаллы чачыб къоядыла.

Шамай джашчыгъын излеи кулакга барса, ол'а: „Джашчыкъ къайгъылы болма, ашыргъанма“— дейди. Джюреги хош болмай, кулакны къошуна чыкъса да, джашчыкъны къошда табмайды. Джашчыкъ бошалгъанын билиб, къошда излеи джайыладыла.

„...Иги эслеб къарасала джашчыкъны
Башындан акъгъан тююн да кёрдюле,
Сары бетли ариу битген чачыны,
Джер-джерден джыйыб Шамайгъа бердиле...“

Шамай джашчыкъны джаныуарла чачханына ишексиз болгъанында кесинча джарлылагъа былай айтыб сёлешеди.

„Биз'а таш, не агъач тюлбюз—адамбыз,
Адам эсек эркинликни ачайыкъ.
Биз былагъа хайуан болуб турмазбыз,
Биригейик залымликни чачайыкъ.“

Алай болгъанлыкъгъа джалчыла биригелмейдиле, быланы къураар ишчи класс джокъду.

Биригалмасалада артыкълыкъгъа тёзалмай, дертти кулакны юйюне от салгъан бла къайтарадыла. Былайда поэт муну тюз тындыралмайды. Класс противоречиеле тюз эсленедиле, кюрешни джарлыланы бирикдириу бла бардырыгъа кереклиси Шамайны аузу бла айтылады, алай'а аны къалай къуралыры ачыкъланмайды: Шамай, ол кулакны юйюне от салса аны бла кулакка къоркъуб джарашыб, андан сора тынч джашарыкъдыла деген муратны этеди.

Октябрь революция Шамайны башына эркинлик береди, ол элде Совет властны къурайды, ишчи классны диктатурасын салады. Кулакка класс джаула мынъа разы болмайдыла. Совет властны къоратыргъа мурат этедиле. Алай'а Къызыл Аскер аланы уатады. Шамай андан сора элде колхоз къураб башчылыкъ этеди.

Даут кесини произвешениелеринде кулакка джалчыланы, джарлыланы этген эксплуатацияларын айгъакълаб къалмай, дагъы да алагъа къошулуб афендиле да динни юсю бла ол джарлыланы талагъанларын кесини „Марям бла афенди“ деген поэмасында ачыкълайды. Афенди дин бла адамланы бу дуньяда сиз къыйналсагъыз да ол дунья, джандет сизникиди деб,

бир джанындан, аўругъанланы тюкюрген бла дуа суу
бла багъама деб, экинчи джанындан, докторгъа барыр-
гъа кьоймай кьаллай бир адамны ёлтюргенлерин, аны
бакъгъандыкъгъа миолклерин да ашаб, ёлгенден сора
да джюз тюрлю сылтау бла богъанларын джухтанла-
рын ачыкълайды.

Поэманы героинясы джарлы кишини кызыды. Кыш
суукъда тойгъа кыз джыя келиб, Марямы да ары
элтедиле. Ол джалан чебгенчик бла эшикде туруб
суукъдан аўруб багъар керекли ёлюб кьалады. Анъа
кёз тийгенди деб, афендини багъаргъа чакъырадыла.
Марям кесини аўрууун биледи, айтхан да этеди.

„Афендини, моллаланы
Хыйлаларын сезеди,
Айтыргъа амал табмай,
Къыйынлыкъгъа тёзеди.“

Муну бла автор ол заманда тиширмуну не кесек
да эркинлиги болмагъанын ачыкълайды. Марям суукъ-
ду кьалай барайым деб не дьгалас эгсе да „Къызы
кыркъ джаны барды“ деб, кьоймайдыла. Ол андан
кьайтханлай суукъ аўруудан тёшекге тюшседа, багъар-
гъа уа афендини излейдиле.

... Тюкюрюкдю, дуалы
Энди аны дарманы,
Доктор къараб сау болгъа,
Джокъду аны амалы...“

деб аўругъангъа доктор излетирге кьоймайдыла. Эл-
де доктор джокъду афенди уа барды.

Афендиге кызым аўруйду аны бир бакъсанъ деб,
Марямы анасы баргъанында, афенди экилемей бир-
лемей былай айтады:

„Нохда баўсуз дуадан
Бир да себеб болмайды,
Аны хакъы табылса,
Джарамай да кьалмайды“.

Марямы багъаргъа анасы, атасы, ырысхыларын-
дан джукъларын да аямай афендиге бередила. Алгъын
анъа дуа джазаргъа эки кьочхар аладан сора джанъыз
ийнеклерин да сабийлерини аузларындан юзюб береди-

ле. Алай болса да афенди анъа джарамай кюн-кюнден аман бола барады.

Кесини арт сѣзюнде Марям.

„Докторгъа джибермей
Дуагъа ийнандыгъыз,
Афендиге алданыб,
Ма менден бошадыгъыз.“

Марям ѳлгенден сора анасы джылайды:

„Афендиге алдатыб
Къалай аман этгенме,
Оу мен джарлы Марям!
Айтхан сѣзге джетгенме.“

Алай'а бу джылаудан ѳлгеннѣе не хайыр барды.
Афендини джутлугъун, джараялмазлыкъ джеринде да уяла билмей аны ѳлгенине афенди былай айтыб къояды:

„Уахдысы джетмесе,
Мени дуам джарар эди,
Анъа этген затыма
Аллах да бир къарар эди“.

Марямны асырагъандан сора да, афенди аны киним-лерине дери къоймай, бирер сылтау бла кесини юй-юне джыяды.

Автор поѣмада падчахлыкъны заманында халкъны унукъдурургъа джегерге таблыгъы болгъан динни хайырландыргъанларын, элге медицина болушлукъ этилмегенин бек ариу ачыкълайды.

„Залихат“ деген поѣмасында да автор революциядан сора да тиширыуу джашаууна къаитады. Эски адет-ле ѳмюрлени адамланы башларына синтиб, аладан ариу-ланалмагъанларын айгъакълайды. Тиширыуу кеслерини орунларын алыб, джашауу тюз къураргъа кюрешгенле, эркишиле да анъа болушлукъ, башчылыкъ этиб не джаны бла да къаты кюрешелмегенлери ачыкъ болады. Джаш бла къыз бир-бирлерин сюедице. Джаш талай заманны Залихатны ызындан тилеб, айланады. Къыз анъа джылы джуаб берирге унамайды. Алай болса да „Келечиси иги болса кели башы эрге барыр“ дегенча не табхан ариуунда айтыб, Залихатны хо, этдиреди.

Экиси да сёз тауусуб бошагъанларын джашны ана-сы биледи. Къатын ол къызны алдырмазгъа иш этиб айланады. Джашына былай айтады:

„Аны алсанъ берген сютом харамды,
Ачыкъ этиб бюгюн туура айтама,
Уахдым да мени ол кюн болгъанды,
Сагъыш этиб бу ишлеге къайтама...“

Джашына бир кере айтыб къоймайды, хаман кюрешиб турады. Къызны ол кесине тенъе санамайды. Ол къатын джашы бла кюрешиб къалмайды. Къызгъа бе-диш-сёгюш салыб аны бла да кюрешеди. Джаш къызны тилеб излегеннъе санамайды. Ол тегерекде адамла-ны къаратыб, къызгъа къадалыб къалады:

„Тохдамайын сен джашымы алдайса,
Аузунъу эртден, инъир джетдириб,
Олтурса да сен юйюнде къоймайса,
Айтханынъы кесинъ анъа этдириб.“

Сени келин этиб юйде олтуртуб... „бу дуньяда бир кюнню да джашамам...“ дейди. Къатын кесими ёлтюрлюкме деб къоркъутуб къоймайды. Къызны да тохдамаса:

„... Сан-санынъы пара-чара этерме,
Джан къоркъуула салыр кибик кесинъе...“

Къыз тиширӱ кесини терслиги болмагъанын, къа-тыннъа анъылатыргъа не дыгалас этсе да, ол къула-гъына кийирмейди. Элге къызны аманлаб хапар джаяргъа кюрешеди.

Андан сора да къызны атасы анасы да къолгъа ала-дыла къызларын. Была эки джанындан да къысыб къыз-ны дуньядан башын тас этерча этедиле.

Залихат джанындан тойгъанында иш этиб джашдан мадар излейди башына. Энди джаш къорумаса, сора не эгерге керек болады, аны сагъышларын эте джаш-ха былай айтады:

„... Неди манъа айтчы бюгюн муратынъ,
Джашырма да джюрегинъде болгъанны,
Бармыд сени хайыр болур бир затынъ,
Ма кёресе кёзюм къандан толгъанды...“

Джаш суймейме деб айталмайды. Алай'а кеси эски,
чирик адетлени хорлаб сёзюне табылмайды.

„...Эшитеме барысында билеме,
Ачда къара джюрегими ичине, ..
Кёзюм бла бирин къоймай кёреме,
Биз тюшгенбиз эски халны ичине...“

Къызгъа джетген кыйынлыкъ джашха джетмейди.
Ол иш этиб аны кыйынлыкъын юсюнден алыргъа кю-
решмейди. Къызны не тюрю сёзюне да джаш оноу этер
ге базмагъан къарыусузлугъун ачыкълайды. Залихат
дагъыда ол бир мадар табармы эди деб, ышаныб кёреди,

„Манъа джетди кенъ дуньяда бу тарлыкъ,
Айтмасам да сен халими кёресе,
Джанъыз сенсе ол палахдан къутхарлыкъ,
Сагъыш этсенъ аны кесинъ билесе...“

Къыз джашаууму къурутма деб, не къаты кюрешсе
да мадарсыз болады. Джашны бек уллу сылтауу атам,
анам сени суймейдиле, унамайдыла дейди. Сени атанъ,
ананъ да мени атама анама берне бермезле дейди.

Джашны къарыусузлугъу, аны болумсузлугъу айт-
хан сёзлери бары да бош болгъан джаш алчы болма-
гъанлай, кесин алайгъа санагъаны андан эсе къыз алчы
болгъаны, Залихатны бу сёзлеринден ачыкъ болуб
къаладыла:

„...Ол сёзлени эсинъеми аласа,
Джанъы джолда адетлени къурутуб?
Аны бла ишинъденми къаласа,
Хурджунунъда билетинъи унутуб?“

Джаш тамам амалсыз болгъанында бирлз тездюрюр-
ге излейди. Бусагъатда мен кшошха кетеме андан къайт-
сам келиб оноу этербиз болмаса къачыб кетербиз—
дейди. Алай'а къыз джашны болумун тамам анъылаб,
„Адам эсенъ адамгъача къарачы, хайуан эсенъ ачыкъ
болсун алай тюлмюдю къутхар дейди. Мадарсыз болуб
андан сора джашха арт сёзюм былай таусалы:

„... Сыфатынъ адам, кылыгъынъ хайуанды,
Сокъурандым санъа айтхан сёзюме,
Бетсизлени сёзю алай болгъанды
Адамса деб бош къарадым кёзюмъе...“

Залихат муну былай алдагыянына джюреги бла кыйнала, бу артыкылыкны Совет власть ачар сенне кырутмаз деб, кетеди.

Залихат бу кыйынлыкны тышына чыгармай, ачыкыламайды. Артыкылыкны келтирюб джашаргъа да кыарыуу джетмейди:

„... Сау кыалыгъыз тенъчиклерим кетейим,
Азаблыкда мындан кёбню джашамай...“

Залихат башын кыаядан атаргъа, кыая башына чыгъады. Ызындан сюрюб джетиб, аны тыяргъа мурат этедиле. Тенъ кыызчыгъы аны кыатына джетер мадары болмай тыяр муратда быллай сёзле айтады.

„... Кёзлеринъи кыан суу бла джуудурма,
Артыкылыкла чачылырла юсюнден,
Ариу битген санларынъы буздурма,
Барысы да кыуруб кетер юсюнден...“

Бу сёзле энди Залихатны тюшюндюрюрден озгъандыла. Залихат минк акъ кыаяны адам узалыб джетмез джерине ёрлегенди. Андан кыараб:

„... Юсдюрдюгюз кёб итлени юсюме,
Кыорууларгъа не азда болмай,
Тёрт джанындан бары чабыб кесиме,
Ненча кюнню таладыла тоялмай...“

Совет власты кюннен эркиши тиширыуу да тенъ болгъанды, эски адетлени кыурутугъуз—дейди:

„... Окъугъуз сиз, кече кюн да айырмай,
Окыургъа уа заман эртде джетгенди,
Эски чирик сёзлеге да кыайгырмай,
Кыадалыгъыз кыоркыар заман кетгенди...“

Муну бла Залихат эски адетлеге протест береди. Кеси ол адетни хорлаялмагъанын, кыарангылыгына сылтау салады. Башха тюрю джаны бла хорлар джолну излемейди. Кесин ол суйген джашы алмагъанына, эски адетлени кыорамагъанларына джюреги тёмей дуньядан кетиб кыалады.

Автор Залихатны башын кыаядан атханын джаратмайды.

„... Кеси—кесин ёлтюрюучю кир адет,
Залимликни адетинден кыалгъанды,

Сагъыш этмей Залихатда болгъан дерт,
Ол пелахны чирик джолдан алгъанды...“

Аллай эрши джорукъланы къроратыр ючюн, бурундан кълалгъан чирик адетлени къроратыр ючюн, барыбыз да окъуулу, болургъа керекбиз, барыбыз бирден алагъа къраршчы кюреширге керекбиз—дейди автор.

Бу сайламагъа поэмаладан сора джырла бла таурухла да киредиле. Даутну „Таулу къызны джыры“—деген джыры халкъны арасында узакъ белгиледи. Ол падчахлыкъланы заманында тиширыуу джетген кыйынлыкъларгъа кюююду. Бу кюю джанъыз кърарачай кызгъа джетген кыйынлыкълар тюлдю. Ол падчахлыкъланы заманында таулу тиширыуланы барынада джетген артыкъларгъа.

Таулу тиширыуну аузу бла автор ол эски заманны артыкъларгъын толусу бла анъылатады:

„Бир тюзлюк кърмей,
Джыладым бълмей,
Аны уа киши сан этмеди;
Былай зорлукъда,
Джашау тарлукъда,
Бир кыз муратына джетмеди.“

Уллу Октябрь революция падчахлыкъланы къроратыб Совет власты салгъанындан сора тиширыула да эркиликге чыгъыб тенълик алгъанларында таулу кыз аны багъасын тюз анъылаб, болумну тюз ачыкъларды:

„Ма бу кезюуде,
Зорлукълар чегиуде
„Большевикле!“ деб тауш келди;
Ала джетгенлей,
Тенълик этгенлей,
Эски чирик джашау да ёлдю.
Была келгенлей,
тенълик бергенлей
Биз да адамлагъа ушадукълар;
Зорлукълар джашауну
Кыйын ашауну,
Юсюбюзден атыб бошадукълар.“

Таулу кызны кююю да бизни миллетде огъай эсенъ аны тышында да джырлайдыла, не ючюн десенъ ол халкъны джырыды.

Авторну мындан сора да талай джыры киреди бу джыйылгъан сайламасына.

Даутну творчествосу джанъыз бизни миллетники болуб къалмайды. Бу уллу совет литератураны къыйырындан бир кесегиди.

Даут уллу талантлы джазыучуладан бириди. Аны поэмалары, назмулары къарачайны тилинде ким да анъыларча ачыкъ ариу суратланыб джазылгъанды. Авторну тили байды. Ол кесини геройларын, кимни да кесини болумуна кёре алай суратлагъанды. Джазылгъан тюз болумну айтханы себебли, кимни да ийнандырады, болумда ишекли джер къыймайды. Автор падчаклыкъны, капитализмни чирик адетлерин ачыкълаб, джанъы джашауу джолун тюз кёргюзеди. Даут джашауу ала-мат боллугъуна—коммунизмге толу ийнанады, бютеу творчествосу да анъа бой салыбды, кесини джашауун да андан аямай, Уллу Ата джурт урушда анъа бергенди.

Къоркъмазланы К.

МАГЪАНАСЫ

Ленинсиз, Ленинин джолу бла	3
Джыйырма	4
Орджоникидзе	5
Къанлы ыйых кюн	8
Насыблы тёлю	12
Призывникни джыры	13
Таулу кызыны джыры	14
Юч ёхдемге	16
Дырынчы тиширыуну джыры	17
Бюгюн ала	18
Хасанни тулпарларына	19
Испан кызычыкъ	20
Чкаловгъа	26
Уалдыла	26
Нек чабды	27
Бюгюн анда	29
Мен билген кюн	30
Шамай алгъын бла энди	32
Марям бла афенди	114
Залихат	175
Кайсы уллуду	198
Туумагъан джашчыкъ	204
Тёре бла джарлы	211
<i>Байкулланы Даут бла аны джазгъаныны юсюнден</i>	<i>215</i>

Даут Пагоевич Байкулов

Избранные произведения

Редактор *К. М. Норкмазов.*

Оформление художника *В. И. Векетова.*
Художественный редактор *М. Ш. Бертинин.*

Технический редактор *Д. Х. Кубанов.*

Корректор *А. Л. Мишев.*

Сдано в набор 1 IX-1959 г. Подписано к печати 2 IX-1959 г.
Формат бумаги 84x108 1/32. Физ. печ. л. 14,25. Усл. п. л. 12,71. Уч.-изд. л. 11,72.
Тираж 2000 экз. Заказ 4146. Цена 6 руб. 85 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство,
г. Черкесск, ул. Кооперативная 8.
Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская, 32.

Цена 6 руб. 85 коп.

69к.

НА КАРАЧАЕВСКОМ ЯЗЫКЕ

Даут Байкулов

**ИЗБРАННЫЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ**

Карачаево-Черкесское книжное издательство
Черкесск—1959